

”Det er forskjell på å drive en ideologisk sekt og et politisk parti”

– En analyse av Fremskrittspartiets liberalistiske ideologi i perioden 1984–1994

Sindre Lunde Holbek

Masteroppgave ved IAKH

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2014

© Sindre Lunde Holbek

2014

”Det er forskjell på å drive en ideologisk sekt og et politisk parti” – En analyse av
Fremskrittspartiets liberalistiske ideologi i perioden 1984–1994Forfatter

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Nestleder Ellen Wibe og partileder Carl I. Hagen fotografert under en avstemning ved på landsmøtet på Bolkesjø, våren 1994.

”Det er forskjell på å drive en
ideologisk sekt og et politisk parti”

– En analyse av Fremskrittspartiets liberalistiske
ideologi i perioden 1984–1994

Forord

Mitt arbeid med masteroppgaven har vært en strevsom, men lærerik prosess. Her, i verdens rikeste land, har jeg imidlertid ikke vært nødt til å være min egen lykkes smed, og er hjulpet fram av en rekke flotte folk.

Min veileder Even Lange må først og fremst takkes. Han har vært en dyktig motivator og spennende samtalepartner, i tillegg til at han har vært tilgjengelig for hjelp når det har vært nødvendig. Hans tilbakemeldinger på utkast har ofte vært nødvendige og bestandig grundige.

Folk flest er ålreite folk. Det har også Halvor Meling, Helge Jensehaugen, Siri Marie Aamodt og Henrik Mathiesen vært. Takk for støtte, i form av konstruktiv og vennligsinnet kritikk og hjelp i innspurten.

There's no such thing as society. There are individual men and women. På historiekollokvierommet har det vært mange individer som bør takkes. Takk. Ingen nevnt, ingen glemt, som det heter.

...and there are families. Min familie må derfor takkes. De har velvillig stilt opp for gjennomlesninger og vennlige lykkeønskninger. En families kjærlighet er viktig, og det er gitt meg i riktige mengder. I sum har det gitt meg en uvurderlig støtte og oppmuntring.

En siste takk går til min kjæreste Lija, for å hjelpe meg med det siste skrittet til levering. Jeg er dypt sjokkert over alle trøstende ord hun gjennom to år har kunnet gi meg. Takk skal hun også ha for å ha lest gjennom oppgaven på ulike progresjonsstadier, og for å ha hatt aleneansvar for rengjøringen hjemme over lengre tid. Hadde FrP fått gjennomslag for sin husmorspolitikk skulle du ha fått skatte av min inntekt (dessverre har du valgt å gjøre aktiv bruk av utdannelsen ved å søke lønnet arbeid, så da blir vel det unødvendig).

Sindre Holbek

Tredje etasje, Niels Treschows hus, november 2014.

Forord.....	V
Kapittel I	1
Bakgrunn.....	2
Problemstilling.....	6
Litteratur og kilder	7
Oppgavens oppbygging.....	13
Kapittel II. Liberalisme	17
Friedrich Von Hayeks liberalisme	18
Milton Friedmans liberalisme	20
John Rawls' liberalisme.....	21
Høyre- og venstreliberalisme.....	22
Nyliberalismens politiske praksis.....	23
Margaret Thatchers Storbritannia	25
Ronald Reagans USA	28
Den liberalistiske politikken oppsummert	29
Kapittel III. FrP og nyliberalismen – Endringer i FrPs politikk – 1984–1994	31
Partiprogrammet liberaliseres	33
Hva var frihetens grense?	38
Konfliktopptrapping. FpU mot FrP	44
Bolkesjø – årsak og forløp	50
Endringer i FrPs liberalisme 1984-1994.....	53
Kapittel IV. “Mindre stat og mindre offentlig velferd” - Velferdspolitisk utvikling 1984–1994 .	55
Moderne velferdshistorie	56
FrPs velferdspolitikk 1984–1994	57
Oppsummering	81
Kapittel V. ”Vårt oppgjør med enhetsskolen” – Utdanningspolitikk 1984-1994	85

Norsk utdanningspolitikk 1980–1994	85
Kampen mot enhetsskolen – Utdanning som et statlig redskap for å styre samfunnsutviklingen	87
Privatisert, konkurranseutsatt- og stykkprisfinansiert utdanning 1984–1994	91
Stykkprisfinansierte privatskoler	98
Forslag til brudd med den norske skolemodellen.....	100
FrPs utdanningspolitikk 1984–1994 – Et tenkt brudd med enhetsskolen.....	102
Konklusjon	105
Litteratur	111

Kapittel I

I Norge har den sosialdemokratiske nordiske modellen blitt brukt for å organisere statens virksomhet i mer enn et halvt århundre. Oppslutningen til modellen har vært vedvarende langs hele den politiske venstre-høyreskalaen, fra sosialister til konservative. En grunn til dette kan være at pragmatiske løsninger i etterkrigstiden erstattet tidligere tiårs maktkamp mellom sosialister, kommunister, konservative og fascister.¹ Arbeiderpartipolitiker Einar Førde mente derfor i et foredrag gitt i 1980 at ”vi er alle, enten vi likar det eller ikkje, sosialdemokratar”.² Påstanden til Førde er blitt stående som et bilde på konsensuskulturen i norsk politikk i samtiden.

Samtidig, parallelt med pragmatisk sentrumspolitikk, fikk en form for liberalisme fotfeste i mange av den vestlige verdens stater. I sin omtale av denne liberaliseringsprosessen, gjerne omtalt som *nyliberalisme*, skriver idehistoriker Trond Berg Eriksen i *Et lite land i verden – Norsk Idehistorie VI*:

At den private sektor har spist seg inn i det som før var offentlig sektors domene, er det mest påfallende trekk ved samfunnsutviklingen de siste 25 år. Tjeneste etter tjeneste er privatisert, satt ut på anbud eller har fått et privat alternativ til det offentlige tilbud – eller manglende tilbud. Devisen om at alle egentlig er sosialdemokrater her i landet uansett hvilket parti vi stemmer på, mistet gyldighet.³

Selv om høyrebølgen slo inn over Norge gjennom 1980-tallet, var det høyresidens konservatisme som sto sterkest i fokus, og kun enkelte frittstående elementer av den liberalistiske ideologien ble tatt opp i statsstyringen. Den svenske historikeren Torbjörn Nilsson skriver i *Norden runt i tvåhundra år. Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter* at liberalismen i Norden har vært mer en teoretisk ideologi, enn å bli satt ut i praksis.⁴

1 Den svenske forlagsmannen Herbert Tingsten var en som mente nettopp det. Se *Bernt Skovdal. Tingsten, totalitarismen och ideologierna. Stockholm, 1992. s. 387–89.*

2 Einar Førde. Vi er alle sosialdemokratar - åtte foredrag. Oslo 1981, s. 56.

3 Trond Berg Eriksen. ”Høyrebølgen” i Trond Berg Eriksen, Anders Hopland, Eivind Tjønneland (red.). *Norsk idehistorie VI – Et lite land i verden 1950–2000.* Oslo, 2003. s. 336.

4 Torbjörn Nilsson. *Norden runt i tvåhundra år. Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter.* Huddinge, 2010. s. 7-8.

I den grad det har eksistert et landsdekkende liberalistisk parti i Norge vil det være Fremskrittspartiet (FrP) fra midten av 1980-tallet og frem til 1994. Partiet arbeidet for å fjerne mange av de sosialistiske elementene i den nordiske modellen, og var det eneste partiet på Stortinget som motarbeidet en omfordelende og utjevne stat.

Bakgrunn

Den parlamentariske sammensetningen på Stortinget og de politiske konfliktlinjene som det ble kjempet om var i en lang periode, fra tidlig på 1930-tallet og fram til starten av 1970-tallet, nær sagt fastfrost. Det var fem ideologiske partikonstellasjoner representert i parlamentet, sosialdemokratene i Arbeiderpartiet, kristendemokratene i Kristelig Folkeparti⁵, liberaldemokratene i Venstre, de konservative i Høyre og representanter for bondestanden i Senterpartiet (tidligere Bondepartiet).⁶ Sosialdemokratiske Det Norske Arbeiderparti hadde i praksis styrt Norge fra Nygaardsvold tok over regjeringmakten i 1935 og fram til den borgerlige samlingsregjeringen, ledet av Per Borten, overtok makten i 1965. Gjennom de påfølgende syv årene med to borgerlige regjeringer⁷ økte skattene, og i følge Berg Eriksen var oppfatningen blant mange velgere at ”Høyre var blitt åndelig beseiret av statskapitalismen”.⁸ Perioden 1935–1973 i norsk politisk historie kalles derfor ofte sosialdemokratiets tidsalder eller den sosialdemokratiske orden.⁹ I denne tiden ble det, mener sosiolog Rune Slagstad, ”skapt et middelklassesamfunn som gjorde livet langt bedre for mange, men hvor mange også fikk erfare at de ikke hadde kontroll over de krefter som styrte deres liv”.¹⁰

Bruddet med denne perioden kom parlamentarisk til uttrykk i det som er kalt jordskredsvalget i 1973, der det sosialistiske Sosialistisk Venstreparti og anti-establishment, eller, det populistiske Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep (ALP) fikk innpass på Stortinget med henholdsvis 16 og 4 representanter. De nye

5 Kristelig folkeparti er kristendemokrater i en nordisk modell, og skiller seg ganske mye fra de kontinentale kristendemokratene, som i Tyskland og Italia.

6 SF og NKP hadde rett nok i denne førtiårsperioden totalt 22 mandater, men for enkelthets skyld har jeg holdt dem utenfor denne gjennomgangen.

7 Her satt riktignok Trygve Brattelis regjering 19 mnd. i klem mellom Borten og Korvalds regjeringer, men totalt utgjør den borgerlige regjeringssperioden syv år.

8 Trond Berg Eriksen. ”Høyrebølgen” i Trond Berg Eriksen, Anders Hopland, Eivind Tjønneland (red.). *Norsk idehistorie VI – Et lite land i verden 1950–2000*. Oslo, 2003. s. 349.

9 Se Francis Sejersted. *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo, 2005. s. 291-92, Berge Furre. *Norsk historie 1914–2000*. Oslo, 2000. s. 149-153.

10 Rune Slagstad. *De nasjonale strateger*. Oslo, 1998. s. 456.

stortingspartiene var med på å endre de politiske konfliktlinjene på Stortinget.¹¹ ”Valget i 1973 representerte et tidsskifte i etterkrigshistorien. Dette var valget da [den politiske] stabiliteten ble brutt”.¹²

8. april 1973 møtte nesten 3000 mennesker opp på Saga kino i Oslo, etter at den tidligere sekretæren i Fedrelandslaget¹³ og senere redaktøren og hundeoppdretteren Anders Lange hadde invitert til protestaksjon. Her stiftet han *Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter og avgifter*. Fra begynnelsen av var partiet en protestbevegelse, et anti-establishment-parti, som først og fremst ville vise sin avsky til den bestående politikken. Anders Lange inviterte alle ”skatte- og avgiftstrette medborgere” til en protest mot ”de sosialistiske stater, partier, organisasjoner [og] monopolistiske tendenser i privatkapitalismen”.¹⁴ Han presenterte en håndfull teser, gjerne omtalt som *Vi er lei av-tesene*, som sa hva han var imot og mislikte med norsk politikk og den norske politiske samtiden. To teser lød for eksempel ”Vi er lei av å betale 70% av våre inntekter i skatter, avgifter, moms. Det hjelper ikke oss at rike folk betaler mer” og ”Vi er lei av at friske folk henter trygden sin i drosjer”. Tesene og Anders Langes motstrømsfaktor gjorde at partiet på kort tid bygde opp et betydelig protestgrunnlag i den norske offentligheten.

Anders Lange er beskrevet som en motvillig partileder. Langes ord var lov i partiet, men mest av alt ønsket han å starte en toppstyrt folkelig protest eller en bevegelse, ikke et parti. ”En organisasjon har ingen samvittighet” mente Lange.¹⁵ Partiprogram var ikke nødvendig for ALP, Vi er lei av-plakaten burde holde til å forklare velgerne hva partiet sto for, mente Lange.¹⁶

Den utradisjonelle partistrukturen gjorde det mulig for ALP å favne bredt, i mange forskjellige grupper. Under Langes fane kom flere ulike politiske grupper sammen og støttet opp under partiets protest. Det var kristne grupper som mente at Kristelig Folkeparti hadde forlatt sitt kristne grunnlag, konservative som mente Høyre hadde fjernet seg fra

11 Rune Slagstad. *De nasjonale strateger*. Oslo, 1998. s. 456.

12 Francis Sejersted. *Opposisjon og posisjon. Høyres historie 1945-1981*. Oslo, 2003. s. 495.

13 Fedrelandslaget var en nasjonalistisk-konservativ bevegelse med fascistiske trekk, opprettet av bl.a. Christian Michelsen og Fridtjof Nansen i 1925. Lange var sekretær fra 1930–1938. Gruppen ble oppløst i 1940.

14 Tor Bjørklund, ”Fremskrittspartiet gjennom 30 år” i *Nytt norsk tidsskrift* 20 (03). Oslo, 2003, s. 130, Carl I.Hagen. *Ærlig talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 47.

15 Tor Bjørklund, ”Fremskrittspartiet gjennom 30 år” i *Nytt norsk tidsskrift* 20 (03). Oslo, 2003, s. 130

16 Carl I.Hagen. *Ærlig talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 47.

konservatismen, i tillegg til andre grupper som tidligere ikke hadde hatt et politisk parti for å uttrykke sin politiske oppfatning. Ved valget i 1973 fikk FrP overraskende 5 % av stemmene og fire stortingsrepresentanter.

Mangelen på helhet og politisk enighet endte likevel med konflikter innad i ALP etterkant av valget. Anders Lange protesterte mot de tradisjonelle partiene, og en grunntanke hos ham var at ingen i partiet skulle kunne pålegge stortingsrepresentanter standpunkter eller direktiver.¹⁷ De fire representantene på Stortinget var innad uenige i flere viktige ideologiske spørsmål partiet ikke på forhånd hadde tatt stilling til. Uenigheten førte til splittelse og opprettelsen av Reformpartiet, en utbrytergruppe bestående av stortingsrepresentant Kristoffer Almås og Anders Langes vararepresentant Carl I. Hagen, som mente ALP var grunnleggende udemokratisk i sin organisasjonsform. Siden man i den norske valgordningen blir valgt inn som enkeltpersoner, ikke partier, sto Almås og Hagen fritt til å stille som uavhengige representanter.

Samme høst, i 1974, døde Anders Lange brått. Carl I. Hagen, som var Langes varamann, overtok da Langes stortingsplass. Ved Stortingsvalget i 1977 oppnådde FrP kun 1,9% av stemmene, og falt ut av Stortinget.

Av sine tidligere partikolleger fikk Hagen i 1978 tilbud om å overta som partileder i ALP.¹⁸ Det godtok han etter løfter om å få endre organisasjonsformen, samt å lage et helhetlig partiprogram. Det nye partiet tok navnet Fremskrittspartiet (FrP), etter det danske søsterpartiet, og hadde i realiteten en velgeroppslutning på promillenivå.¹⁹ Hagen ønsket seg et reelt og mer disiplinert parti, der de øverste partiorganene skulle ha mulighet til å instruere sine stortingsrepresentanter i viktige voteringer.²⁰

Under valgkampen for kommunevalget i 1979, mestret partileder Hagen NRKs mer personlige og folkelige utspøringsformat bedre enn andre konkurrerende partiledere, og FrP etablerte seg igjen som et riksparti.²¹ Særlig i byene, med en stor, urban og heterogen

17 Tor Bjørklund, "Fremskrittspartiet gjennom 30 år" i *Nytt norsk tidsskrift* 20 (03). Oslo, 2003, s. 132

18 I mellomtiden etter Langes død hadde Eivind Eckbo og Arve Lønnum sittet som ledere

19 Carl I.Hagen. *Ærlig talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 65.

20 Tor Bjørklund, "Fremskrittspartiet gjennom 30 år" i *Nytt norsk tidsskrift* 20 (03). Oslo, 2003, s. 132

21 Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 99-101.

velgergruppe, gjorde partiet det godt. Totalt oppnådde de 23 fylkestingsrepresentanter og 78 kommunestyrerepresentanter på landsbasis. Ved Stortingsvalget i 1981 vant partiet tilbake fire plasser, og har siden vært representert i nasjonalforsamlingen etter alle Stortingsvalg.

Fremskrittspartiet var et parti i fremmarsj på 1980-tallet, men partiet var ikke forent under én fane. Liberalistene i FrP ønsket å forlate den norske sosialdemokratiske modellen, og innføre reformer for å stramme inn bruk av offentlige midler gjennom å kutte i statens utgifter ved privatisering og konkurranseutsetting av statlige oppgaver.²² Disse målene var ikke nødvendigvis i utakt med FrPs partiprogram, men var ikke alltid i takt med hele resten av den uensartede stortingsgruppen. Fremskrittspartiet er omtalt som ”en koalisjon av ulike typer misnøye”, av Dagbladets kommentator John O. Egeland.²³ Betegnelsen gir et utgangspunkt for hvorfor FrP er interessant å studere. I starten av 1980-tallet vokste det liberalistisk orienterte ungdomspartiet seg sterkere. De styrket seg i en periode da FrPs partiprogram i liten grad var rotfestet til en bestemt ideologi. Idékampen innad i partiet ble derfor skjerpet.

Carl I. Hagens tale til landsmøtet i 1984 kan sees på som starten på Fremskrittspartiets liberalistiske tiår. Fra talerstolen sa han da at FrP var et liberalistisk parti og skulle sette enkeltindivider i høysetet.²⁴ En av Fremskrittspartiets mest fremtredende liberalister, Tor Mikkjel Wara, mente i et intervju med Verdens Gang etter at han forlot partiet, at Hagen var en viktig person for å samle unge liberalister i et politisk parti.

I England, USA og Tyskland utnyttet høyrepartiene [Høyrebølgen som kom som følge av nyliberalisten Friedrich Von Hayeks Nobelpris i økonomi] til å blankpusse sin ideologiske profil. Men ikke i Norge. Gösta Boman i Sverige la sin hånd over dem som var opptatt av å diskutere Friedman, Popper og Ayn Rand. Erling Norvik og Jo Benkow ønsket ikke noen ideologidebatt, de var opptatt av å folkeliggjøre Høyre. De ga ikke plass for intellektuelle radikale. Da jeg var 15, og helst ville diskutere politikk hele natten, kunne jeg ikke velge Unge Høyre, men FpU.²⁵

Fram til 1987 hadde ikke innvandring vært et viktig spørsmål i norsk valgkamp, og økonomiske spørsmål hadde vært viktigere enn kulturelle spørsmål på den politiske

22 Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 134-36.

23 Dagbladet 04.08.2010, under tittelen ”Misnøyens allianse”.

24 Carl I. Hagens landsmøtetale *Enkeltmennesket og det frie markedet*. Oslo, 07.04.1984. Hentet på UiBs tale-database *Virksomme ord* lastet 23.09.2013.

25 Verdens Gang, 24.04.1993. “Tor Mikkjel Wara: Frihet endelig!”.

dagsorden.²⁶ Fra dette året ble FrP et parti som i sitt partiprogram hadde en strengere innvandringspolitikk enn andre partier. I en riksdekkende meningsmåling som vektla verdispørsmål oppga 12,3 % av de spurte at spørsmål om innvandring var den viktigste enkeltsaken i Stortingsvalget i 1987. Dette viste seg å være en god sak for FrP, som engasjerte mange velgere med sin innvandringspolitikk.²⁷ Ved Stortingsvalget i 1989 ble FrP den tredje største partigruppen på Stortinget med 22 representanter.

Etter flere år med ideologisk kjekling innad i både partiledelsen og i stortingsgruppen ble valgprogrammet for perioden 1993-1997 forkastet og erstattet av et mer populistisk protestorientert dokument forfattet av partileder Carl I. Hagen. Fire fremstående liberalister nektet å godta at partiet forkastet programmet FrP hadde gått til valg på, og de ble derfor kastet ut av partiet. Dette ble gjort direkte på norsk fjernsyn ved partilandsmøtet på Bolkesjø i 1994, i ettertid populært kalt Dolkesjø av media. De fleste blant de gjenværende liberalistene i partiet trakk seg like etter, som følge av utkastelsene på Bolkesjø.

Problemstilling

Denne masteroppgaven studerer innslag av liberalistisk politikk i FrP, fra de ledende liberalistenes inntog i sentralstyret høsten 1984, gjennom opptakten til partiets sterke Stortingsvalg i 1989 og fram til den nyliberale grupperingen i partiet ble ekskludert ved Bolkesjø-landsmøtet i 1994.

I ettertid har flere av de senere utkastede liberalistenes forslag, som den gang var uspiselige for Fremskrittspartiet, blitt en del av den norske politikken, og endringene er blitt fremmet av konkurrerende politiske partier.

Den nordiske modellen har vært plattformen for Norges statsorganisering siden tidlig etterkrigstid. Den baserer seg på statsfinansiert velferd, et egalitært skattesystem og et jobbmarked som er regulert i samarbeid mellom store arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjoner sammen med staten. *Hvordan ønsket FrP, fra 1984–1994, å endre på den nordiske modellen, til fordel for en liberalistisk politikk?*

²⁶ Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 143-144 Tor Bjørklund, ”Fremskrittspartiet gjennom 30 år” i *Nytt norsk tidsskrift* 20 (03). Oslo, 2003, s. 137.

²⁷ Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 142-46.

I Fremskrittspartiet var det flere ulike fraksjoner, og selv om de ulike gruppene alle var samlet i sin kritikk av staten, var de ideologiske begrunnelsene for kritikken ulik. Liberalistene, med nyliberalismens mål om en minst mulig stat, står som en særlig interessant motvekt til den gjengse støtten til den nordiske modellen. I denne oppgaven søker jeg derfor også å svare på hva liberalistene i FrP så på som statens ideelle størrelse, og statens nødvendige virkeområder. Jeg vil i oppgavens hovedkapittel derfor redegjøre helhetlig for idékampen og de indre spenningene i partiet i perioden 1984-1994, så, mer inngående, se på to kjerneområder for liberalistisk politikk, velferdspolitik og utdanningspolitikk, som FrP førte i denne perioden.

Innen den nyliberale ideologi finnes det ulike tilnærminger til spørsmålet om det er ønskelig eller gunstig for et samfunn at staten distribuerer goder. For å bedre svare til oppgavens hovedproblemstilling er det derfor nødvendig å stille spørsmålet om liberalistene i Fremskrittspartiet mente at staten skulle være en fordeler av sosiale og økonomiske goder. Ved å motsette seg at staten skulle spille en rolle som omfordeler, ville avvisningen av den nordiske modellen være total, mens en mer moderat tilnærming til den liberalistiske ideologi vil kunne vise en nyansering av liberalistenes politiske mål.

Til slutt vil jeg undersøke liberalistene sin stilling innad i partiet, fordi det er med på å belyse avstanden mellom ideologisk overbevisning og politisk praksis var, i perioden 1984-1994.

Partileder Carl I. Hagen stadfestet FrP som et liberalistisk parti på landsmøtet i 1984, men kampen mellom ulike ideologier var vedvarende helt fram til liberalistene ble presset ut ved et i ettertid beryktet landsmøte på Bolkesjø i 1994.

Litteratur og kilder

FrP er i liten grad behandlet i akademisk litteratur. Om en ser bort fra statsvitenskapelig valgforskning, samt sosiologisk forskning på velgergrupper, er partiet først og fremst behandlet i forbindelse med andre større problemstillinger. Eksempler på denne typen litteratur er Hallvard Notakers *"Høyres historie. Opprør og moderasjon 1975–2005"*, Øystein Sørensens *"Liberalismens historie i Norge"*, Torbjörn Nilssons *"Norden runt i tvåhundra år. Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter"* og Trond Berg Eriksen, Anders Hopland og Eivind Tjønnelands *"Norsk Idehistorie VI: Et lite land i verden"*

1950-2000". De gir samlet et utgangspunkt for å forstå FrP, men er ikke fullgode som periodisk oversiktsverk.

En bedre og bredere akademisk, historisk behandling av Fremskrittspartiet er også etterlyst i de tre tidligere masteroppgavene om FrPs idégrunnlag som jeg har brukt i arbeidet med denne oppgaven.

Anna Skjørestad avla i 2008 masteroppgaven *Et liberalistisk parti? Fremskrittspartiets politiske profil fra 1989 til 2005* på AHKR ved UiB. Her undersøkte Skjørestad forholdet mellom de liberalistiske og populistiske innslagene i FrPs politikk og søkte å svare på hva de viktigste kjernesakene i partiets politikk hadde vært i perioden. Skjørestad fant at partiet var klart mindre liberalistisk i 2005 enn i 1989, og at det hun omtaler som verdikonservative saker ble viktigere for partiet, især i perioden etter Bolkesjø-landsmøtet. Selv om oppgaven kan virke å ligge svært nær mot min egen oppgave mener jeg at Skjørestads mangelfulle definering og operasjonalisering av liberalismebegrepet gjør at hennes forskning må suppleres. I tillegg ble oppgaven skrevet på bakgrunn av kun to hovedkilder, partiets valgprogram for perioden, samt NRKs partilederdebatte før hvert Stortingsvalg i hennes utvalgte periode. Dette kildegrunnlaget har gitt oppgaven et skjematisk og, etter mitt skjønn, et for generelt inntrykk til å kunne trekke gode slutninger.

Tor Espen Simonsen leverte masteroppgaven *Høyrepopulismens politiske metamorfose på 1990-tallet: En komparativ studie av de tre nordiske partiene Fremskrittspartiet, Dansk Folkeparti og Fremskrittspartiet* i 2007 på IAKH ved UiO. Oppgaven tok for seg perioden fra stortingsvalget i 1989, og fram til valget i 2001. Simonsen ønsket å svare på om de nordiske variantene av den høyrepopulistiske bevegelsen i perioden ble likere de kontinental-europeiske høyrepopulistiske partiene. Studien søkte også å beskrive høyrepopulismen som fenomen, og om høyrepopulismen har hatt et ideologisk helhetlig uttrykk, eller om det nettopp er ren populisme fra sak til sak. Simonsen redegjorde altså for den politiske grupperingen som vant og sementerte sin makt som følge av utmeldingene tidlig på 1990-tallet, og i de påfølgende utkastelsene etter FrPs landsmøte i 1994. Oppgaven til Simonsen er god og ambisiøs, men ettersom han beskrev tre ulike politiske partiers utvikling over et relativt langt tidsrom, var målet for oppgaven først og fremst å beskrive populismen i partiet. Det gjør at Simonsen kun overfladisk behandlet idékampen i FrP.

Jeg har brukt Simonsens oppgave både for å kunne underbygge mine funn, men også for å få en bredere forståelse av liberalistenes idémotstandere i FrP.

Erling André Flote skrev masteroppgaven *Framstegsrørsla: for fagorganiserte flest? Framstegspartiet sitt syn på LO og arbeidslivspolitikken 1973 – 2007* på AHKR ved UiB i 2008. Her undersøkte han FrPs forhold til arbeidstaker-organisasjoner generelt, og LO spesielt i den gitte perioden. Flote har i sin tekst mange henvisninger til den politikken Margaret Thatcher førte i Storbritannia, som jeg har brukt for å underbygge deler av mine antakelser om FrPs fag- og arbeidspolitiske målsetninger.

I tillegg til disse oppgavene har jeg som litteraturgrunnlag brukt tre Carl I. Hagen-biografier. Å bruke biografiske verk er utfordrende fra et kildekritisk perspektiv, da påstander og episoder som vektlegges i fremstillingene tidvis er svært subjektive og potensielt spekulative.

Carl I. Hagens selvbiografi, *”Ærlig talt”* (2007) er interessant for å se på partilederens egne meninger om aktuelle problemstillinger. Han belyser flere episoder og hendelser som ikke ble omtalt i pressen da de skjedde, og han utbroderer og redegjør for ulike valg og beslutninger partiet tok og gikk inn for i perioden jeg behandler.

Likevel har Hagen tidvis en revisjonistisk tilnærming til fakta. I det minste ser han flere av de viktige ideologiske konfliktene FrP hadde gjennom 1980-tallet og fram til 1994 som rene kampanjer mot hans meninger eller mot ham selv som person. Jeg mener bildet er mer sammensatt. I tillegg velger Hagen å holde tilbake viktige hendelser i FrPs historie, som da han i en tale på en internasjonal liberalisme-konferanse i San Fransisco i 1989 hadde presentert FrP som et parti med en langsiktig radikalliberal målsetning. Her framla han framtidige mål for partiet, blant annet både å fullstendig privatisere det norske helsevesenet og å legalisere milde former for narkotika. Dette mente Hagen kun kunne være mulig når andre mindre radikale liberale mål var nådd. Denne talen er på kanten til det unødvendige detaljert dekket i de to andre Hagen-biografiene jeg har brukt.

Elisabeth Skarsbø Moens *”Profet i eget land”* (2007) gir et litt annet bilde av konfliktene, og hun belyser flere sider av saker som Hagen selv ikke går nærmere inn på. Skarsbø Moen er tidligere politisk kommentator i VG. Hun jobber i dag som politisk rådgiver i

kommunikasjonsbyrået Zynk, og har over tid vært en sterk kritiker av Carl I. Hagen og Fremskrittspartiet. I tillegg hadde hun i mange år ledende verv innen Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon, AUF. Det gjør at Skarsbø Moen må behandles som en lite objektiv kilde. Hun bruker tidvis et litterært språk og går inn i tankene på Hagen og beskriver hva han tenkte. Det gjør at boka hennes ikke kan brukes alene.

Jan Ove Ekeberg og Jan Arild Snoens "*Kong Carl*" (2001) gir også et spennende bilde av FrPs historie. Snoen er en tidligere svært aktiv FrPer. Han var en av hovedaktørene i den ideologiske fraksjonen jeg behandler i denne oppgaven gjennom sin rolle som leder av tenketanken Fremskrittspartiets utredningsinstitutt (FUI). Han er gift med tidligere stortingsrepresentant for FrP, Ellen Christine Christiansen. Christiansen var en av de fire som ble kastet ut av FrP ved Bolkesjø-landsmøtet i 1994. Etter Bolkesjø var Snoen med på å stifte det liberalistiske partiet Fridemokratene, men han har vært medlem i Høyre siden sent på 1990-tallet. I dag er han selvstendig næringsdrivende, men tilknyttet det liberale tidsskriftet *Minerva*. Dette gjør at heller ikke han på noen måte kan brukes som en objektiv kilde. Det at han blant annet var til stede i San Fransisco under Hagens, i ettertid, infame liberalismetale i 1989, gjør imidlertid Snoens bidrag enda mer interessant.

Ærlig talt er tidvis uærlig i sin fremstilling av FrPs historie, og må leses som et forsvarsverk for og av Carl I. Hagen, der han ofte inntar offerrollen. Både *Kong Carl* og *Profet i eget land* har også mangelfulle kildehenvisninger og forfatterne bruker mange anonyme kilder. Det problematiserer bruken av alle bøkene. Jeg har vært kildekritisk bevisst i bruken av disse tre biografiene, samtidig som jeg mener verkene til sammen dekker såpass mange hull i den resterende litteraturen til at jeg likevel har valgt å anvende dem.

Bøker som behandler nyliberal politikk i Norge er bedre og mer grunnleggende enn litteraturen som finnes om FrP. Her er særlig Per Kristen Mydske, Dag Harald Claes og Amund Lies (red.) *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet* (2007) interessant å bruke. Den gir ulike statsvitenskapelige analyser av hvordan nyliberal politikk har påvirket det norske samfunnet, og i hvilken grad nyliberale endringer har påvirket den norske hverdagen. Den har et teoretisk utgangspunkt og en, etter mitt syn, for vid forståelse av hva nyliberalisme er. Boka fungerer utmerket som en teoribok om norske liberale forhold.

Om nyliberalismen generelt finnes det en overflod av bøker. Jeg har først og fremst forholdt meg til Nicholas Wapshotts ideologisk-kronologiske *Keynes/Hayek. The clash that defined modern economics* (2011) og Daniel Stedman Jones sin kronologiske gjennomgang av nyliberalismens vekst i teori og praksis i boken *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of neoliberal politics* (2012). Disse to bøkene fokuserer på tre overlappende tidsperioder, først dannelsen av Mont Pelerin Society, tenktetanken som i 1947 befestet det vi i dag omtaler som nyliberalismen, senere Chicago-skolens videreutvikling av den nyliberalistiske ideologien og den nyliberale teoriens praktiske uttrykk, Thatcher og Reagans politikk og dens reformer og konsekvenser. Bøkene gir god grunnleggende oversikt over liberal teori og praksis. Håvard Friis Nilsen og Chr. Anton Smedshaugs (red.) ”Troen på markedet – De nyliberale strateger” (2011) har jeg lest som en kort og konsis, men nær polemisk introduksjon til de ledende nyliberale ideologene.

Av sentralt kildemateriale har jeg først og fremst sett på Fremskrittspartiets prinsippprogram og valgprogram, som jeg har funnet på nettsiden til Universitetet i Bergens Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste.²⁸ Fordi partiprogram blir utarbeidet over tid, og som følge av en omfattende prosess der det vesentlige og konkrete i partiets politikk skal frambringes, ser jeg på disse dokumentene som viktige for å peke på hvor hovedprofilen i partiets politikk var i perioden jeg behandler. Fordi et partiprogram skal være et samlenende dokument innad i et parti, og et minste felles multiplum for partiet og dets medlemmer, antar jeg at det også i FrP var en relativ enighet om de liberalistiske punktene jeg har funnet. Partiprogrammene ble vedtatt på partiets landsmøte før hver stortingsperiode.

På Nasjonalbiblioteket har jeg gått gjennom mikrofilmer av den ukentlige partiavisen *Fremskritt* for perioden januar 1981– juli 1994. Avisen gikk i 2001 over til å bli en månedlig medlemsavis, men for perioden jeg behandler, var det et svært viktig talerør for alle de ulike grupperingene i partiet. Avisen var først og fremst et mikrofonstativ for politisk diskusjon, mer enn en reell avis. Det gjør at avisarkivet ser ut til å ta temperaturen godt på de ulike debattene i FrP.

Som kilde er det interessant i å se hvordan partiavisen ikke nødvendigvis dempet ethvert tilløp til konflikt, slik en gjerne kunne anta at et propagandablاد opererer. Derimot ga avisen

²⁸ Hentet på nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet.

liberalistene stor grad av mulighet til å kritisere og løfte fram konflikter innad i partiet ut til offentligheten. At avisen over tid hadde mange redaktører tilknyttet først og fremst den liberalistiske fløyen, er en god grunn til dette. Når derimot partiets majoritet (eller partiets leder) fattet endelige beslutninger valgte avisen side. Da den fremtredende liberalisten Pål Atle Skjervengen, som følge av sin beslutning om å trekke seg fra toppolitikken, ble frosset ut av partifellesskapet på Stortinget mistet han også muligheten til å opponere mot partiets politikk i *Fremskritt*. At han trakk seg skrev avisen kun en kort notis om. Den påfølgende konflikten med populistene og de konservative ble dysset ned. I både *Kong Carl* og *Profet i eget land* ble denne konflikten beskrevet over flere sider, og den var tydelig opprivende for partiet, ikke bare for partigruppen, men også på et ideologisk nivå. Da dette ikke kommuniseres i avisen, er det ikke mulig å bruke *Fremskritt* som en enkeltstående kilde. Selv om avisen altså har en tilsynelatende høy takhøyde for å diskutere fremskrittparti-politikk, er den for uærlig i fremstillingen av hendelser, da avisens formål til enhver tid er å støtte det bestående sentrum.

Når det er sagt har Avisen *Fremskritt* gjennom perioden jeg dekker hatt mange ulike redaktører som har vektlagt forskjellige retninger av partiet, og avhengig av hvilket fokus redaktøren av avisen hadde, har *Fremskritt* gode diskusjoner av ideologisk art. Både kvantitativt og kvalitativt mener jeg å ha funnet mye essensielt om partiets ideologi og ideer for perioden. Det må likevel påpekes at debattantene i *Fremskritt* ikke bestandig har vært lette å forstå. Kvalitetssikringen i en liten ukeavis kan umulig over tid holde et gjennomgående høyt nivå. Derfor er mange innlegg i avisen, levert av alle de tre fløyene i partiet, ofte ufullstendige resonnert, dårlig argumentert, inneholder åpenbare faktafeil og har pussige ordvalg. Dette er kritisert av motdebattanter i avisen, men jeg har ikke aktivt gått inn for å korrigere sitater jeg refererer i oppgaven. Sitatene bruker jeg derimot aktivt for å belyse at noen av partiets debattanter fylte et redaksjonelt tomrom, mer enn noe annet, og for å vise til intellektuelle styrkeforhold innad i *Fremskritt*partiet.²⁹

Jeg har også brukt et utvalg av partileder Carl I. Hagens taler, tilgjengeliggjort på taleportalen til Universitetet i Bergen, virksommeord.uib.no. Her er landsmøtetalene fra 1984, 1985 og 1988 transkribert og tilgjengeliggjort. Utvalget av taler er tynt, men innholdet i talene er

29 Jeg bruker derfor ikke Sic for å fremheve enkle eller uriktige påstander eller lignende.

spennende, særlig med tanke på graden av liberalismen som Hagen formidler ved landsmøtene.

I ulike stortingsdokumenter har jeg hatt mulighet til å se på hvordan FrP har fremmet forslag og agitert for nyliberal politikk på Stortinget. Særlig i stortingsmeldinger og stortingsdebatter har jeg funnet interessant materiale. Disse har jeg først og fremst funnet fram til etter at de er referert i partiavisen Fremskritt. Særlig har Fremskritt i saker der representantene har vært fundamentalt uenige med konsensus på Stortinget, hatt en hang til å hefte lengre appendikser til forhandlinger for å redegjøre for partiets ideologi og syn i enkeltsaker.

I tillegg har jeg gjort store og brede søk i A-TEKST Retrievers avisarkiv, som dekker diskusjonene som ble behandlet av landsdekkende presse i perioden 1984–1994.

Fremskrittspartiet har et eget arkiv som omhandler nettopp denne opprivende perioden av partiets historie, men dessverre er disse dokumentene underlagt en sperrefrist på 60 år. Disse kildene har heller ikke jeg fått tilgang til å se på i forbindelse med min masteroppgave. Som det eneste stortingspartiet i Norge har FrP valgt å holde sine egne partiarkiver lukket, ikke bare for allmenheten, men også for historikere som ønsker innsyn.³⁰ Hemmeligholdet medfører at viktige deler av norsk etterkrigshistorie ikke fullgodt kan dokumenteres. Det gjør nødvendigvis også at mine funn ville kunne blitt nyansert eller muligens ville sett annerledes ut om jeg hadde fått mulighet til å se på de interne dokumentene til partiet. Jeg har vært i kontakt med flere tidligere og nåværende FrP-medlemmer for å få tak i interne dokumenter av ulik art. Disse samtalen har dessverre ikke ført fram, men ulike ideologiske brister i partiprogram og i utformingen av partiets politikk er blitt påpekt. Disse er presentert særlig i delkapitlet om idékamp og ideologiske konflikter mellom liberalistene og resten av FrP.

Oppgavens oppbygging

Som grunnlag for å behandle min problemstilling redegjør jeg i det andre kapitlet kort for nyliberalismens historie. Der presenterer jeg tre sentrale nyliberale ideologer, Friedrich Hayek, John Rawls og Milton Friedman, som kan brukes, og blir brukt, for å fremme

³⁰ Partiet har den lengste sperrefristen på interndokumenter for norske politiske partier med god margin, og går selv AKP-ml en høy gang. Gradene av hemmelighold fremstår som urimelig og unødvendig, da innholdet, og konsekvensene av innholdet, i gamle arkiver ikke kan tilskrives dagens FrP-ledere.

nyliberal praksis. I tillegg redegjør jeg for den nyliberale praksis Storbritannias statsminister Margaret Thatcher og USAs president Ronald Reagan førte gjennom store deler av 1980-tallet. USA og Storbritannia tjener som to svært gode komparative eksempler, fordi de har ulike liberalistiske utgangspunkt, da USA har vært mer liberalt forankret, med klare skiller mellom det sentraliserte statlige og det mer lokale delstatlige ansvarsområdet, mens Storbritannia har en politisk koalisjon nærmere den norske sosialdemokratiske modellen, med høy grad av sentralisert styring. Thatcher var samtidig, gjennom sin virketid, sterkere ideologisk overbevist enn Reagans-styrets mer pragmatiske tilnærming til liberalismen. Derfor har de to statenes ulike nyliberale politikk to relativt ulike praktiske uttrykk. Deres praksis vil jeg bruke for å se hvor FrP strakk seg etter kontinentale og transkontinentale politiske endringer.

For å kunne svare på masteroppgavens overordnede spørsmål, hvordan FrP, fra 1984–1994, ønsket å endre på den nordiske modellen, til fordel for en liberalistisk politikk, har jeg undersøkt partiets politiske målsetninger i partiprogram og prinsippprogram fra 1981–1997. I hovedkapitlet, kapittel tre, redegjør jeg derfor for partiets idékamp og FrPs ideologiske utvikling 1984–1994. På grunn av at FrP gjennom 1980–1994 var et marginalt parti på Stortinget, og et anti-konsensusparti, regner jeg ikke med å finne store utslag i endret statlig politikk på bakgrunn av FrPs forslag. Det var et anti-konsensusparti fordi politikken programmet presenterte i så stor grad var ulik og divergerende fra resten av Stortinget, og FrP kunne så å si aldri få støtte fra andre partier til de forslagene partiet fremmet. I kapitlet vil jeg presentere flere udiskutable liberalistiske trekk, og en indikasjon på at partiet i større grad enn tidligere vektla ideologiske prinsipper. Samtidig stiller jeg spørsmål om hva som var for liberalistisk for partiet.

I kapittel fire skriver jeg om den nordiske modellen og FrPs motsvar – Mindre stat og mindre offentlig velferd. Dette kapitlet ser på hvordan liberalismens kår i partiet var på et mindre, men mer målbart nivå. Her har jeg funnet at FrP i stor grad ønsket å bryte med den nordiske modellen, samtidig som at de liberalistiske endringene partiet foreslo sjelden gikk like langt som Thatcher og Reagans liberalistiske endringer.

Oppgavens femte kapittel tar for seg partiets utdanningspolitikk, og implementeringen av liberalistiske verdier i den norske skolen. Her har jeg funnet at FrP var svært liberalistiske, og på ideplanet hadde et radikalt syn på den norske utdanningspolitikken i Norge.

I siste kapittel oppsummerer jeg funnene i oppgaven og samler svarene på de overordnede spørsmålene jeg har stilt i de foregående kapitlene, om hvordan partiet ønsket å bryte med den nordiske modellen, hva FrP så på som statens nødvendige virkeområde, og i hvilken grad partiet ønsket å fordele sosiale og økonomiske goder.

Kapittel II. Liberalisme

I standardverk omtales liberalismen som en ideologi fra opplysningstiden som forholder seg til økonomiske, filosofiske og politiske problemstillinger med bakgrunn i begreper som individuell frihet og likeverd. Liberalismens grunntanke var at det var mennesket selv og menneskeindividet som skulle bestemme og arbeide for sin egen skjebne og være fri fra tvang, for å kunne utfolde seg fritt. Å oppnå det var først og fremst et individuelt ansvar, ikke et statlig anliggende. Liberalister mente staten måtte kontrolleres gjennom presse-, religion- og organisasjonsfrihet, og gjennom kamp mot kollektivt press på individuelle friheter.³¹ De nevnte liberale målsetningene ble i stor grad oppnådd gjennom ulike reformer og revolusjoner på 1800-tallet, og er i dag sett som et viktig grunnlag i liberaldemokratiske stater verden over.³²

Nyliberalismen, som fra slutten av 1970-tallet ble et viktig begrep om politisk praksis, står for et retningsskifte av den klassiske liberalismen. Det liberalistiske idealet er et løst sammensatt sett av politiske og økonomiske oppfatninger som vektlegger at den eneste legitime rollen staten har, er å sikre enkeltmenneskets frihet. For å oppnå størst personlig frihet, må staten i minst mulig grad gripe inn i det private livet og på det økonomiske markedet. Resultatet av et slikt liberalistisk syn, er at tvang alltid er galt, og at statens virkeområde bør være på et minimum. Alle aktiviteter utover denne ene legitime rollen er uakseptabelt.³³ Å fordele samfunnets goder er således ikke nødvendigvis et statlig ansvar.

Nyliberalisme er av den franske økonomen Thomas Piketty også knyttet sammen med meritokratisk ekstremisme, da stater, interessegrupper eller enkeltpersoner søker å rettferdiggjøre en hegemonisk makt på bakgrunn en overbevisning om ens egen fortjeneste (meritt), rettferdighet og moral.³⁴ Denne fortjenesten stilles opp mot en mindre produktiv dikotomisk motpart, som ikke evner å konkurrere.

31 R.R. Palmer, Joel Colton, Lloyd Kramer. *A History of the modern world. 9th edition.* New York, 2002. s. 439-40, Raino Malnes, Knut Midgaard. *Politisk tenkning. 3. utgave.* Oslo, 2009. s. 286.

32 Dag Einar Thorsen og Amund Lie. "II – Kva er nyliberalisme?" i Per Kristen Mydske, Dag Harlad Claes, Amund Lie (red.). *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet.* Oslo, 2007. s. 34.

33 Dag Einar Thorsen og Amund Lie. "II – Kva er nyliberalisme?" i Per Kristen Mydske, Dag Harlad Claes, Amund Lie (red.). *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet.* Oslo, 2007. s. 45.

34 Thomas Piketty. *Capital in the Twenty-First Century.* Cambridge, 2014, s. 415-417.

Hovedproblemet i å definere den liberalistiske ideologien, er at nyliberalismen dels har røtter i liberalismen, samtidig som den er markert annerledes. Samfunnsgeografen og nyliberalismekritikeren David Harvey mener historien viser at støtten til en nyliberal økonomisk politikk ikke nødvendigvis henger sammen med en liberal overbevisning, og at nyliberalismen som politisk styreform er satt ut i tidvis svært ulik praksis i store deler av verden. Harvey finner at økonomisk nyliberalisme har vært ført av så ulike regimer som Margaret Thatcher i Storbritannia, Deng Xiaoping i Kina og Augusto Pinochet i Chile.³⁵ Denne forståelsen er kontroversiell, men samtidig er den betegnende for hvor problematisk det er å gi en helt enkel definisjon av hva nyliberalisme er.

Jeg kommer i min tekst kun til å bruke Thatchers Storbritannia og Ronald Reagans USA for å vise til praktisk bruk av nyliberalisme. Begge statslederne var overbeviste liberalister og kjent med liberalistisk tankegods. I disse landene var det også demokratiske overganger til en ført liberalistisk politikk. Deres konstitusjonelle tradisjoner er godt egnet for å belyse problemstillinger som kan være aktuelle også i en norsk kontekst.

Nyliberalisme er et begrep som tidvis brukes for å gi et bilde av alt som, av den politiske venstresiden, blir sett på som ufordelaktig økonomisk høyrepolitikk på en klasselineær venstre-høyre-akse. Det mener jeg er en altfor forenklet forståelse av nyliberalismens virkeområde. Ulike liberalister har ulike syn på hvordan samfunnet bør organiseres for å skape en fordelaktig grobunn for individuell frihet og økt verdiskapning. Forståelsen av hva som er statens rolle står derfor sentralt, og ulike teoretikere har forskjellige meninger om hva statens minimum skal være. Jeg vil derfor kort gi innblikk i tre ulike tanker om samfunnsstrukturering, som alle kan gå under den nyliberale, eller liberalistiske, forståelsen.

Friedrich Von Hayeks liberalisme

Økonomen Friedrich Von Hayek regnes i dag som den mest anerkjente nyliberale ideologen. Hans bidrag til liberalismen er skrevet på bakgrunn av demokratiets forfall i Sentral-Europa i mellomkrigstiden og under andre verdenskrig. Hayek var initiativtaker til den innflytelsesrike liberalistiske tenketanken Mont Pèlerin Society (MPS) i 1947. I MPS ble det diskutert spørsmål om opprettholdelse og forbedring av samfunnsfrihet gjennom frie markeder, og om en avvisning av kollektivistisk planlegging av økonomien i form av den rådende

35 David Harvey. *A Brief history of Neoliberalism*. Oxford, 2005. s. 1-2.

samfunnsøkonomiske konjunkturpolitikken (kalt keyesianisme, etter John Maynard Keynes).³⁶ Selv sto Hayek for en liberalismeforståelse der borgere i en stat måtte være fri fra andres tvang. Likevel var staten i seg selv en viktig institusjon, og måtte ha mulighet til å stå i veien for private initiativ. Den anerkjente keynesianske økonomen Joseph Stieglitz siterer Hayek, i en bok om finanskrisen i 2008, på at ”probably nothing has done so much harm to the market advocates’ cause as the wooden insistence on certain rules of thumb, above all the principle of laissez-faire capitalism”.³⁷

Hayek mente at nærværet av fungerende lover som ble håndhevet av en sterk stat, var en av hovedgrunnene for fremveksten av en sterk økonomi i Vesten.³⁸ Dette, mente Hayek, skyldtes at incentivene for å investere og innovere i en økonomi kom som følge av individets relative tro på makthavernes (altså statens) lover. Derfor var det ikke en svak stat Hayek forfektet. Snarere mente han at en stat i størst mulig grad måtte tilrettelegge for privat verdiskapning. Derimot mente Hayek at det var fundamentalt viktig at statens skattlegging ikke hadde det formål å omfordele eller gjendistribuere goder, da dette lå utenfor en stats legitime rolle.³⁹

Likhet for loven var svært viktig, mente Hayek, men det var ikke statens oppgave å jevne ut forskjellen mellom enkeltindivider.⁴⁰ Likhet for loven og likhet i forholdet til privat eierskap, er de formene for statlig tvang som Hayek anerkjente som legitime. Hvor et menneske er født, geografisk eller sosioøkonomisk, kunne ikke være et statlig anliggende, mente han. ”No argument of justice can be based on the accident of a particular individual's being born in one place rather than another”. Det er ingen grunn til at enkeltindivider i en gruppe skal arbeide for å sikre opprettholdelsen av likhet innen samfunnet, skrev Hayek.⁴¹

Hayeks idealsamfunn er altså basert på at enhver arbeider for å nå sine mål og sin lykke på egenhånd, og der staten kun skal tilby like muligheter gjennom lover, ikke gjennom direkte

36 Håvard Friis Nilsen og Chr. Anton Smedshaug. ”Guden som sviktet” i Håvard Friis Nilsen og Chr. Anton Smedshaug (red.). *Troen på markedet – De nyliberale strateger*. Oslo, 2011. s 18.

37 Hayek sitert i Joseph E. Stieglitz. *Freefall. America, free markets, and the sinking of the world economy*. New York, 2010. s. 273-74.

38 Her bruker jeg det noe slitte begrepet Vesten for å beskrive USA og den liberaldemokratiske delen av Europa. Dersom begrepet skulle dukke opp senere i teksten vil dette være dens rette betydning. Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 218-19.

39 Rachel S. Turner. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh, 2011. s.150.

40 Friedrich A. Hayek. ”Equality, value and merit” i Michael Sandel (red.). *Liberalism and its critics*. New York, 1984. s. 80-81.

41 Friedrich A. Hayek. ”Equality, value and merit” i Michael Sandel (red.). *Liberalism and its critics*. New York, 1984. s. 95.

utjevning av sosial ulikhet på andre måter. Dette er den gjengse forståelsen av hva teoretisk nyliberalisme er.

Milton Friedmans liberalisme

Økonomen Milton Friedmans rolle innen nyliberalismen var først og fremst som en folkeformidler. I TV-serien *Free to Choose*, første gang sendt i 1980, overbeviste han lekfolk om at privatisering og konkurranse var viktige demokratiske prinsipper, og la dermed et folkelig grunnlag for en forståelse for nyliberal ideologi. Sammen med Friedrich Hayek var han blant grunnleggerne av Mont Pelerin Society. Som økonom var prisstabilitet og kampen mot inflasjon viktig. Friedman mente at staten burde ha et stramt grep om pengemengden, og at pengemengden kun kunne øke langsomt, for å hindre ustabilitet i pengenes verdi.⁴² Stabiliteten, mente han, ga en trygg framtid for enkeltindivider. Gjennom det frie markedet ville prissettingen på varer, og rett pris på arbeidsytelser, bli korrekt. Pengepolitikken, med hovedmålet om lav inflasjon, burde være statens viktigste oppgave, på bekostning av innhenting og omfordeling av skatter og avgifter.⁴³

Friedmans liberalisme var overordnet økonomisk. Inflasjon var problemet i samfunnet, som sto i veien for en stabil økonomi og dermed harmoni. Årsaken til inflasjon, mente han, var først og fremst mengden penger i omløp. Inflasjon ble skapt av at pengemengden økte raskere enn produksjonen, ved at det ble produsert mer penger enn verdien av de varer og tjenester som ble produsert. Derfor mente Friedman at Keynes' konjunkturpolitikk ikke kunne ikke forutse svingninger i markedet, og at Keynes løsning kun utsatte en uunngåelig inflasjonskrise. En hestekur for økonomien var det som var nødvendig for å angripe inflasjonskrisen på 1970-tallet.⁴⁴ En økonomi i resesjon, mente Friedman, trengte ikke påfyll av penger, bare et passende pengeivå. Da ville man oppnå en "natural level of employment".⁴⁵ Det naturlige sysselsettingsnivået ga ikke nødvendigvis full sysselsetting, men en unaturlig pengeflyt ville kunne gi økt arbeidsledighet og økt inflasjon, som for Friedman var et større onde.⁴⁶

42 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 248-49.

43 Manfred B. Steger, Ravi K. Roy. *Neoliberalism. A very short introduction*. New York, 2010. s.17.

44 Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 201.

45 Friedman sitert i Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 249.

46 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 248-49.

Fokuset på prisstabilitet ble da et overordnet mål for Friedman. Gjennom frie markedsmekanismer, *laissez-faire*-politikk, kunne en best mulig få fordelt og organisert utveksling av goder og tjenester.⁴⁷ Myndighetene hadde med kontroll over trykking av pengesedler. Derfor var inflasjonen dels et statlig anliggende.

Milton Friedmans liberalisme er først og fremst en konkret økonomisk modell, og ikke så altomfattende som Hayeks idealmodell, da den ikke handler om desentralisering og overordnet begrensning av statens makt.

John Rawls' liberalisme

Filosofen John Rawls har i boken *Theory of Justice* (1971) kommet med et eksempel på en annen, mer filosofisk tilnærming til liberalisme. Selv vil han neppe se på seg selv som en nyliberalist, men hans grunnleggende tanke er lik den at en stat bør være av et minimum, og *Theory of Justice* kan derfor leses som et nyliberalt verk.

I en tenkt idealmodell så Rawls for seg et *veil of ignorance*, der samfunnets deltakere uten å vite hvilken klasse eller hvilke forutsetninger de hadde, måtte enes om hvordan de skulle organisere seg. De ville, mente Rawls, ha ønsket å organisere samfunnet mest mulig fritt, samtidig som at frihetsbegrepet skulle komme de laveststående i samfunnet til gode.⁴⁸ Ulikhet var "(...) just only if they result in compensating benefits for everyone, in particular for the least advantaged members of society".⁴⁹ Likheter og spredning av goder var nødvendig, mente han, selv om målet i ikke var gitt. "All social values – liberty and opportunity, income and wealth, and the bases of self-respect – are to be distributed equally, unless an unequal distribution of any or all of these values is to everyone's advantage".⁵⁰

Staten burde fremme felles ressurser, heller enn å være et felles verktøy for samfunnet, mente Rawls. De dårligst stilte, men da ikke nødvendigvis alle, skulle tjene på at de best stilte i samfunnet beriket seg mer. Om man i et kapitalistisk samfunn stadig hadde en økt forskjell mellom fattig og rik, men at de fattige opplevde en viss grad av velstandsøkning, ville det

47 Dag Einar Thorsen og Amund Lie. "II – Kva er nyliberalisme?" i Per Kristen Mydske, Dag Harlad Claes, Amund Lie (red.). *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo, 2007. s. 46.

48 Dag Østerberg. "John Rawls" i Håvard Friis Nilsen og Chr. Anton Smedshaug (red.). *Troen på markedet – De nyliberale strateger*. Oslo, 2011. s. 227-28.

49 Rawls sitert i Thomas Piketty. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, 2014. s.631.

50 John Rawls. *A theory of Justice*. Cambridge, 1971. s. 62

ifølge Rawls og de som tolker han, være en fornuftig samfunnsordning. For resten av deltakerne gjelder den økonomiske loven om tilbud og etterspørsel.⁵¹ Denne teorien kalles gjerne trickle down-økonomi, ved at når noen tjener gode penger vil pengene dryppe ned på også de som er mindre vellykket, og slik føre til økonomisk vekst for hele samfunnet.⁵²

Altså gjelder det nyliberale, åpne markedet for sjiktet mellom de begunstige og den lavest stilte klassen. Rawls forsvaret dels velferdsstaten, samtidig som han står stødig innen den nyliberale tradisjonen. I tillegg fremgår det tydelig hos Rawls at hans idealstats innblanding er større og mer omfattende enn Hayek og Friedmans.

Høyre- og venstreliberalisme

Hayeks, Friedmans og Rawls nyliberalistiske syn er tidvis svært ulike. “Much like welfare state capitalism [...], hegemonic liberalism needs to be thought of as plural in terms of both political philosophy and political practice” mener historikeren Dieter Plehwe.⁵³ Han skiller mellom to ulike former for nyliberalisme, venstreliberalisme og høyreliberalisme, i spørsmålet om ulikhet, og spørsmålet om viktigheten av ulikhet i samfunnet. Den vanligste oppfatningen blant nyliberalister har vært at ulikhet ikke bare er nødvendig, men også gunstig for samfunnet. Denne forståelsen plasserer Plehwe som høyre-liberalisme. Derimot mener han at nyliberalismen som har som mål å fordele ulikheter kan kalles venstre-liberalisme.⁵⁴

I eksemplene jeg har vist kan en se Hayeks ideer som eksempel på høyre-liberalisme, mens John Rawls ideer både kan være både en høyre- og venstre-liberalistiske. Dette fordi Rawls’ ideal om spredning av goder ikke nødvendigvis medfører en lik deling av goder. Samtidig kan man bruke Rawls for å argumentere for en liberalistisk politikk med en elastisk grad av statlig omfordeling av goder.

Hayek ser det som verdiløst og incentivødeleggende å omfordele goder, mens Rawls mener at en ved å løfte de laveste ut av fattigdom vil kunne begunstige hele samfunnet, også de som

51 Dag Østerberg. ”John Rawls” i Håvard Friis Nilsen og Chr. Anton Smedshaug (red.). *Troen på markedet – De nyliberale strateger*. Oslo, 2011. s. 227-28, 236.

52 Arild Lillebø. *Økonomileksikon*. Oslo, 2005. s. 453.

53 Dieter Plehwe. ”Introduction” i Philip Marowski, Dieter Plehwe (red.). *The Road from Mont Pelerin: The Making of a neoliberal thought collective*. London, 2009, s. 2.

54 Dieter Plehwe. ”Introduction” i Philip Marowski, Dieter Plehwe (red.). *The Road from Mont Pelerin: The Making of a neoliberal thought collective*. London, 2009, s. 34.

allerede er godt begunstiget. Friedmans liberalisme er i denne sammenheng mer fleksibel, da den først og fremst er en økonomisk ideologi.

Liberalistene har vært enige om at medfødte fortrinn og økonomisk fortjeneste skal påvirke fordeling av samfunnets goder. Rawls mente at ingen fortjener statens omfordelte goder, utover det som er gitt de laveste i samfunnet, og det skal ikke være samfunnets mål å berike de dydige og gode.⁵⁵ Hayek trodde derimot at retten til fortrinn og fortjeneste gitt av staten ville undergrave individets incentiv for å bytte og handle som de selv vil, og fjerne fortjenesten fra denne byttehandelen. Med dette forsvant veksten i samfunnet, predikerte Hayek.⁵⁶

Likheten mellom Hayek, Friedman og Rawls er åpenbar. De var nyliberale liberalister i den forstand at de ønsket å holde statens størrelse på et minimum, selv om de ikke var enige om hvor stort eller liten dette minimumet skulle være. Ingen av teoretikerne så det som et statlig anliggende å utjevne ulike forutsetninger eller å belønne gode eller moralske handlinger. Samtidig er de modellene vi har sett ytterpunkter for å vise den relativt store bredden av ulike nyliberale idealmodeller.

Nyliberalismens politiske praksis

I den tidlige etterkrigstiden hadde Vestens stater utnyttet *catching up-potensialet* ved å flytte arbeidskraft fra lavproduktivt landbruk til høyproduktiv industri. Det hadde gitt både vekst i produksjon og flere arbeidsplasser.⁵⁷ Ved inngangen til 1970-tallet var gevinsten av overført sysselsetting oppnådd, og veksten fra den tidlige etterkrigstiden ble erstattet med hva den marxistiske historikeren Eric Hobsbawm kaller krise-tiåra (the crisis decades).⁵⁸ Denne tiden ble preget av at mange arbeidsdyktige ikke fant et arbeid å gå til, og dermed ble overlatt til velferdssystemer. Så ille var krisen at deler av Storbritannias offentlige sektor over korte perioder mellom 1970 og 1974 innførte tredagers arbeidsuke, for å ha råd til å utbetale lønninger. Samtidig sto stater uten mulighet til å kontrollere utviklingen på samme måte som tidligere, gjennom statlig nasjonal eller internasjonal økonomisk politikk. Statenes kontroll

55 John Rawls. "The right and good contrasted" i Michael Sandel (red.). *Liberalism and its critics*. New York, 1984. s. 44-45.

56 Michael Sandel. "Introduction" i Michael Sandel (red.). *Liberalism and its critics*. New York, 1984. s. 9.

57 Einar Lie. *Norsk økonomisk politikk etter 1905*. Oslo, 2012. s. 126.

58 Eric Hobsbawm. *The Ages of the extremes – A history of the world, 1914–1991*. New York, 1996 s. 405.

ble underminert av en ukontrollerbar økonomi, verdensmarkedet og globaliseringen, som for alvor hadde gjort seg gjeldende. Produksjon av varer i land med lavere skatter, lavere lønninger og høyere produktivitet var med på å føre til lavere lønnsomhet i den vestlige industrien.⁵⁹

Torbjörn Nilsson mener i *Norden runt i tvåhundra år. Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter* at nyliberalismen i praksis

började skölja över västvärlden efter Thatchers och Reagans valsegrar 1979–1980 i Storbritannien och USA. Det rörde sig om ett opinionsskifte, en växande kritik mot efterkrigstidens långtgående konsensus kring välfärdsstaten. Trots denna tidsmässiga och innehållsmässiga samstämmighet reagerade [...] högerpartierna på olika sätt. Högern var fullt medveten om möjligheten att för första gången på länge få sätta sin prägel på det framtida samhället.⁶⁰

Som følge av den internasjonale utviklingen så Vestens stater etter andre løsninger enn den keynsianske økonomiske styringen. Dette ble fordelaktig for en politikk som gikk mot høyre i spørsmål om offentlige og private ansvarsområder.⁶¹ Endringen er også tydelig i Norge, særlig mot slutten av 1990-tallet.⁶²

Gjennom Margaret Thatchers og Ronald Reagans valgseire i Storbritannia og USA fikk Hayek, Friedman og Rawls liberalistiske ideer et praktisk, politisk uttrykk. Til tross for mislykkede forsøk på å liberalisere samfunn i Sør-Amerika på 1970-tallet hadde de to statslederne stor tro på det nyliberale prosjekt, med en langt mer demokratisk, moderat og pragmatisk fremgangsmåte.⁶³ Thatcher skal under en av sine første kabinettmøter ha smelt Friedrich Hayeks bok *The Constitution of Liberty* i bordet, og sagt “this is what we believe!”.⁶⁴ Thatcher var altså ved maktovertakelsen i 1979 klar for å endre det politiske Storbritannia bort fra velferdsstatsmodellen, og over mot hva Dieter Plehwe kaller høyre-nyliberalisme.

Hovedlinjer i den endrede politikken i Storbritannia og USA var en meritokratisk reformering av statens virkeområder. Det innebar nedskjæring i offentlige utgifter ved hjelp av økt

59 Eric Hobsbawm. *The Ages of the extremes – A history of the world, 1914–1991*. New York, 1996 s. 405-17

60 Torbjörn Nilsson. *Norden runt i tvåhundra år. Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter*. Huddinge, 2010. s. 55-56.

61 David Harvey. *A Brief history of Neoliberalism*. Oxford, 2005. s. 2.

62 Trond Berg Eriksen. ”Høyrebølgen” i Trond Berg Eriksen, Anders Hopland, Eivind Tjønneland (red.). *Norsk Idehistorie VI: Et lite land i verden 1950-2000*. Oslo, 2003. s. 335-336.

63 David Harvey. *A Brief history of Neoliberalism*. Oxford, 2005. s. 9.

64 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 258.

privatisering, høyere grad av behovsprøving i helse- og sosialvesen og en generell nedgang i utgifter knyttet til velferdsstaten, etter Hayeks modell.

Gjennom det som i ettertid er kalt New Public Management (NPM) skulle effektiviteten innenfor offentlig sektor økes, og kontrollen myndighetene hadde over det offentlige styrkes, samtidig som statens utgifter skulle kuttes. Ved konkurranseutsetting, privatisering og stykkprisfinansiering skulle offentlig sektor bli bedre, mer effektiv, og det skulle være lettere å måle kvaliteten på det offentlige tilbudet. Disse endringene var med på å kutte skatter og skulle i teorien løfte økonomien, både for enkeltindivider og for bedrifter, som igjen skulle føre til økt sysselsetting og en økt positiv økonomisk utvikling for brutto nasjonalprodukt.

Sett fra et makroperspektiv er hovedforskjellen mellom ideologien i Vesten før høyrebølgen og tiden etter at man gjennom den omfordelende velferdsstaten hadde ønsket å oppnå resultatlikhet for alle, mens den statlige nyliberalismen ført av Reagan og Thatcher, først og fremst, søkte å oppnå like betingelser for alle i samfunnet, gjennom frihetsbegrepet. Like rettigheter for alle var målet, men det var ikke statens oppgave å sørge for en utjevning av forutsetninger.⁶⁵ Her fulgte Thatcher og Reagan nyliberale prinsipper som både Hayek, Friedman og Rawls støttet.

Margaret Thatchers Storbritannia

Thatcher-regjeringen gikk til valg mot høy inflasjon, og de skulle få bukt med det Storbritannia hadde stått for siden andre verdenskrig; nasjonalisering, sentralisering, kontroll og regulering. Thatcher ønsket å krympe statens forpliktelser til innbyggerne gjennom kutt i offentlig sektor, redusere tilgangen til lån for å senke inflasjonen, betale ned statlig gjeld, deregulere lovgivning til private bedrifter og ved å privatisere statlige bedrifter som kollektive transportselskaper og kullgruver.⁶⁶ Dette var med på å sørge for et statlig budsjettoverskudd.

Ved å akseptere Milton Friedmans monetaristiske idé om at staten måtte ta kontroll over pengeflyten for å redusere inflasjon, aksepterte Thatcher også flere sosiale bieffekter av Friedmans økonomiske kur. Kortsiktig visste britene at en monetaristisk politikk ville øke arbeidsledigheten, men på sikt skulle den styrke britenes økonomi og således generere flere

65 Per Kristen Mydske, Dag Harald Claes, Amund Lie. "Politikk: virkelighet og vitenskap" i Per Kristen Mydske, Dag Harald Claes, Amund Lie (red.). *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo, 2007. s. 15-16.

66 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 258-59.

arbeidsplasser. Regjeringens nye politikk, som vendte på mye av det som hadde vært den britiske konsensus om samfunnsorganiseringen, førte derfor til at enkeltindivider var nødt til å omstille seg raskt.⁶⁷

Thatchers politikk skilte seg fra den klassiske konservative høyrepolitikken. Den var ikke konservativ, men progressiv og liberalistisk, da den rokket ved det konservative partiets tradisjonelle verdier.⁶⁸ I ettertid har flere historikere påpekt at Thatchers endring av de konservatives politikk verken var utslag av en enerådende politikers tanker, eller at endringene på forhånd var detaljplanlagt.⁶⁹ Thatcher var en del av en større fraksjon i partiet som delte mange av Hayeks og Milton Friedmans tanker om fordeling av samfunnets goder. Allerede i 1977 skrev Thatcher-fraksjonen en tentativ økonomisk plan kalt *Outline economic strategy for the next conservative government* at

If the united approach on keeping a tight rein on money supply is maintained, and if in the field of public spending we can properly distinguish what would be pleasing [...] from what is necessary, then we shall have taken a fundamental step to get us out of our economic difficulties.⁷⁰

Grunnlaget for det som senere ble Thatchers politikk var altså klart to år før hun tiltrådte som statsminister, og var utformet av en gruppe i det konservative partiet. I tillegg var flere nyliberale tiltak, som monetaristisk politikk, allerede innført av den tidligere sosialdemokratiske regjeringen. Mye av politikken Thatcher gjennomførte ble også gjort mulig ved politiske og ikke-politiske tilfældigheter.⁷¹ Den første perioden til Thatcher var ikke en parademarsj der alle foreslåtte endringer ble vedtatt, og på popularitetsmålinger for statsministre var Thatcher ikke spesielt avholdt. Særlig var hennes harde grep om fagforeningene, der hun nektet blant annet å imøtekomme streikende statsansatte, upopulær. Thatcher mente en streik i det offentlig virksomhet ikke var legitim.

Margaret Thatchers folkelige appell forandret seg da statsministeren overraskende gikk inn i en kort krig om Falklandsøyene i 1982 og spilte på nasjonalistiske, og på ingen måte

67 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 258-59.

68 Barry Eichengreen. *The European Economy Since 1945 – Coordinated capitalism and beyond*. Princeton, 2007. s. 282.

69 Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 261-62.

70 Sitert i Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 255.

71 Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 257-58, 262.

nyliberale strømninger hos folket for å legitimere krigen. Året etter gjorde de konservative og Thatcher et brakvalg, som legitimerte økt satsing på nyliberale reformer.⁷² Fra 1983 og ut sin periode som statsminister ledet Thatcher en reformvennlig og sterk regjering med klare nyliberale målsetninger.

Friedrich Hayek og Margaret Thatcher var enige om store deler av samfunnsorganiseringen, men avstanden mellom teori og praksis forble stor. Samtidig som Thatcher ønsket å gjennomføre mange av Hayeks teorier for å frigjøre markedskreftene, var det en av grunn mellom målene deres. Han ønsket desentralisering, med økt mulighet for individet til å ta ansvar for sin egen fremtid i mer lokale demokratiske forordninger, hun ønsket økt mulighet til å påvirke samfunnet fra sentralt hold, for å strømlinjeforme det britiske samfunnet. Hayek ønsket statlig avregulering, der staten skulle oppgi deler av sin definisjonsmakt og strukturere makt, mens Thatcher sto for statlig deregulering, og ønsket å oppgi brysomme deler av den britiske statens ansvarsområder. I et mindre regulert samfunn, der markedet ville få større makt, ville nødvendigvis være mindre stabilt for et politisk lederskap.⁷³ Å avregulere statens makt og å desentralisere makt ville altså betydd at staten ville miste en stor del av påvirkningskraften den hadde i samfunnet. Nettopp denne makten har det historisk vært svært viktig for enhver politisk leder å beholde.

Hayek mente derfor, i 1989, at Thatcher ikke hadde klart å omstille samfunnet i den grad som han selv hadde ønsket. Han oppsummerte hennes samfunnsomstilling som “as reasonable as we can expect at this time. [Reformene] are very much modest in their ambitions”.⁷⁴

Thatchers ettermæle oppsummeres ofte som at hun var en sta leder som urokkelig stolte på sine personlige idealer. Likevel heller Thatchers politiske reformer i praksis nærmere det Plehwe kaller venstre-nyliberalisme enn den politikken Friedrich Hayek så for seg. Storbritannia var under Thatchers ledelse tross alt en stat som i et lengre historisk perspektiv ytet sine innbyggere stor grad av velferdsgoder, selv om hun bygget ned mye av etterkrigstidens statlige sosiale sikkerhetsnett.

⁷² Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 258, 262, 271-72, David Harvey. *A Brief history of Neoliberalism*. Oxford, 2005. s. 86.

⁷³ Raino Malnes, Knut Midgaard. *Politisk tenkning. 3. utgave*. Oslo, 2009. s. 292-93.

⁷⁴ Hayek sitert i Wapshott. *Keynes/Hayek*. s. 288.

Ronald Reagans USA

USAs president Ronald Reagan så også på Hayek som en ledestjerne i spørsmålet om hvor stor staten skulle være, og så for seg å erstatte big government med small government.⁷⁵

Reagans tilnærming til nyliberalismen var likevel av en mer pragmatisk art enn Thatchers, og hans overordnede økonomiske politikk var i liten grad basert på Milton Friedmans monetarisme. USAs endrede politikk besto av det som populært er kalt Reaganomics. Dette var tre hovedreformer der store inntektsskatteløstelser skulle gi incentiver for å arbeide mer. Staten skulle ikke gi hjelp til utsatte bedrifter, dette for å hindre økt inflasjon. Avregulering av, og skatteløstelse for industrien skulle gjennomføres for å kunne tilby billigere og flere produkter til forbrukerne.⁷⁶ Reagan lente seg dermed på trickle down-effekten, og satte sin lit til at han ved å kutte skatter igjen kunne se vedvarende økonomisk vekst i USA.⁷⁷

Disse endringene var populære blant folk flest, men Hayek selv mente dette ikke var liberalistisk politikk. "I'm all for reduction of governmental expenditures, but to anticipate it by reducing the rate of taxation before you have reduced the expenditure is a very risky thing".⁷⁸

Delvis gjennomførte også Reagan en keynesiansk reform i form av de store utgiftene han påførte staten gjennom de uvanlig store forsvarsbudsjettene i hans periode.⁷⁹ Fra han tok over i 1980 til han gikk av i 1988 økte Reagan-administrasjonen bruken av offentlige midler til forsvaret og forsvarsindustrien med en tredel, fra 267 milliarder dollar til 393 milliarder dollar.⁸⁰ Dette førte til det motsatte av Milton Friedmans monetarisme, fordi staten, ved forsvarsinvesteringene, kunstig opprettholdt økonomien ved å skapte arbeidsplasser for tusener av amerikanere. Samtidig fjernet Reagan det som Friedrich Hayek så på som essensielle entreprenør- og arbeidsincentiver.

75 Big government, som i en stat med lange armer som regulerte store deler av hverdagen til hvermannsen, mens small government skulle vært deregulert og av et minimum. Gil Troy. *The Reagan Revolution*. New York, 2009. s. 14.

76 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 262.

77 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 261-62.

78 Hayek sitert i Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 263.

79 Gil Troy. *The Reagan Revolution*. New York, 2009. s. viii.

80 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 264-65.

Reagans politikk ble likevel sett på som en liberalistisk suksess, særlig på bakgrunn av fallet i arbeidsledigheten i USA.⁸¹ Fra 1983, da inflasjonsproblemene i USA var på sitt verste, til Reagan gikk av det hvite hus i 1989 sank arbeidsledighetstallene i USA, fra 9.7% til 5.3%. Disse arbeidsplassene ble skapt på bakgrunn av de 25% ulike skattelettelser i Reagan totalt ga i hans regjeringstid, samt den ekspansive satsning på forsvarsindustrien.⁸² Av økonomihistorikeren John Kenneth Galbraith er Reagan og hans politikk kalt ”involuntary anonymous Keynesianism”⁸³, mens historiker Daniel Stedman Jones oppsummerer Reagan-perioden som “decidedly mixed short-term results [...] – high deficits, frequent recessions, and increased government spending on the welfare state and public services that neoliberal policymakers had professed a determination to reduce”.⁸⁴

Reagan-administrasjonens politikk heller mer mot Rawls venstre-nyliberalisme enn Hayeks høyre-nyliberalisme, selv om det finnes elementer fra dem begge i hans politikk. Reagan var ingen purist i sin nyliberale tilnærning. Mye av politikken han førte var like mye inspirert av konservative og nasjonalistiske ideer, og han plukket nærmest de løsningene som passet ham, mens han lot andre elementer av den nyliberale teorien ligge urørt.

Den liberalistiske politikken oppsummert

Da Thatcher og Reagan begge ble gjenvalgt i sine lederverv i 1983 og 1984 styrket lederne fokuset på nyliberale reformer. “The path was clear for a radicalization [...] Neoliberal ideas – free markets, deregulation, low taxes, limited government, flexible labor markets – reigned supreme”, oppsummerer Daniel Stedman Jones.⁸⁵

I Storbritannia og USA har det altså vært forsøk på endringer i retning av den Hayekske høyre-nyliberalismen. Likevel gjennomførte verken Thatcher eller Reagan helhetlige endringer av samfunnet etter Hayeks modell, ved å gjøre staten til en rendyrket tilrettelegger for privat næringsvirksomhet. Dette tidvis store gapet mellom teori og praksis kan la seg forklare av både den parlamentariske kulturen for reformering over tid i både USA og

81 Rick Perlstein. *The Invisible Bridge – The fall of Nixon and the rise of Reagan*. New York, 2014. s. xvi-xix.

82 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 263-65.

83 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 265.

84 Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 268.

85 Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 271.

Storbritannia, samt av frykten for å gjenta de feilslåtte hestekur-reformene flere land i Sør-Amerika hadde opplevd i sine liberaliseringsforsøk fra midten av 1970-tallet.

Den liberalistiske idealmodellen til Friedrich Von Hayek var, som den liberalistiske filosofen Lars Fr. H. Svendsen skriver, “en interessant, strengt prinsipiell teori, men siden dens forutsetninger for anvendelse i praksis ikke kan innløses mangler den også legitimitet for å omsettes i praksis”.⁸⁶ Dette erfarte både Thatcher og Reagan. I både Storbritannia og i USA opererte staten langt mer aktivt enn hva Hayek så på som ønskelig. Selv om staten ble mindre, og velferdsgoder ble bygget ned under både Reagan og Thatcher, var det fortsatt et vesentlig anliggende for staten å utjevne forskjeller i samfunnet.

Vi har i denne gjennomgangen av liberalistisk ideologi og praksis sett at idealmodellene til Friedman, Hayek og Rawls i ulik grad har latt seg implementert i statsforvaltningen i USA og Storbritannia. Nyliberalismens tøffe kortsiktige sosiale og økonomiske konsekvenser har vist at en implementering av Hayek, Rawls og Friedmans idealmodeller ikke lar seg gjennomføre fullstendig i liberale demokratier.

Friedrich Von Hayeks ideal var “simpelthen uten anvendelse i den virkelige verden“ i sin reneste form, som filosofiprofessor Lars Fr. H. Svendsen har formulert det.⁸⁷ Milton Friedmans liberalisme, og fokuset på prisstabilitet og relativt frie markedskrefter, var derimot mer spiselig for Thatcher fordi det åpnet lukkede markeder uten at staten måtte gi slipp på politisk makt. Målet om å kunne styre samfunnet gjennom aktiv statlig styring har vært viktig, både i USA, Storbritannia og i Norge.

I det neste kapitlet skal vi se at Fremskrittspartiet i Norge ønsket å implementere store deler av Margaret Thatcher og Ronald Reagans praksis. Også John Rawls, Milton Friedman og Friedrich Von Hayeks idealer ble diskutert og fremmet som politiske forslag i perioden 1984-1994.

⁸⁶ Lars Fr. H. Svendsen. *Rettferdighet. En innføring*. Oslo, 2014.

⁸⁷ Lars Fr. H. Svendsen. *Rettferdighet. En innføring*. Oslo, 2014.

Kapittel III. FrP og nyliberalismen – Endringer i FrPs politikk – 1984–1994

I Fremskrittspartiet var det gjennom hele 1980-tallet og fram til Bolkesjø-landsmøtet i 1994 ulike grupperinger som kjempet for å oppnå sine respektive politiske mål. Tor Espen Simonsen plasserer i masteroppgaven *Høyrepopulismens politiske metamorfose* partiets medlemmer inn i to hovedfløyer: De med et libertariansk- og de med et autoritært menneskesyn.⁸⁸ Elisabeth Skarsbø Moen og Jan Arild Snoen & Jan Ove Ekeberg deler derimot partiet inn i tre fløyer, de populistiske, de (verdi)konservative og liberalistene, i bøkene *Profet i eget land* og *Kong Carl*. Ingen av disse fremstillingene gjør en systematisk eller ideologisk definering av de ulike gruppene.

Både den dikotomiske todelingen og den mer porøse trekantdelingen av de ideologiske frontene i partiet ser jeg som gode modeller for å analysere partiets liberale politikk i perioden 1984–1994. Spørsmålet om nyliberalismens stilling, eller på hvor dypt vann individet skulle slippes ut, og hvor langt samfunnets redningslinjer skulle strekkes, som Simonsen formulerer det, var partiets største ideologiske konflikt. Tor Espen Simonsen mener at liberalistisk ideologi tidvis er komplementær til anti-establishment og folkelig misnøyeappell. Ved at Fremskrittspartiet kunne argumentere for populisme eller protestpolitikk ved å vise til enten markedet eller folkeopinionen unngikk partiet mange potensielle polariserende tvister gjennom store deler av 1980-tallet.⁸⁹

Simonsen bruk av begrepet autoritær kan derimot få uheldige politiske assosiasjoner, så jeg har valgt å bruke den mer moderate benevnelsen illiberale for å beskrive Simonsens inndeling. Samtidig finner jeg at konflikten tidvis også var delt mellom alle de tre grupperingene. I dette kapitlet vil derfor konflikten bli beskrevet både som tosidig, og en konflikt med mer enn to motstående fronter.

I gjennomgangen av partiavisen *Fremskritt* er det tydelig at de unge akademikerne som representerte den liberalistiske fraksjonen av partiet, fikk et stort rom til å fremme sin

88 Tor Espen Simonsen. «Høyrepopulismens politiske metamorfose på 1990-tallet: En komparativ studie av de tre nordiske partiene Fremskrittspartiet, Dansk Folkeparti og Fremskrittspartiet». Oslo, 2007. s. 66.

89 Tor Espen Simonsen. «Høyrepopulismens politiske metamorfose på 1990-tallet: En komparativ studie av de tre nordiske partiene Fremskrittspartiet, Dansk Folkeparti og Fremskrittspartiet». Oslo, 2007. s. 68.

politiske overbevisning fra tidlig på 1980-tallet fram til årsskiftet 1991-1992. I motsetning til store deler av resten av partiet fremsto de som godt ideologisk skolerte. De ønsket, som resten av FrP, å bevege seg bort fra den sosialdemokratiske politikken, som ofte i *Fremskritt* ble omtalt som overformynderi. Liberalistene agiterte for at statlig innblanding i enkeltpersoners liv skulle minskes, og for at utjevning av forskjeller ikke skulle være et statlig hovedfokus. Meninger som dette skiller tradisjonelt liberalister fra andre anti-establishmentstrømninger, og den liberalistiske fraksjonen fikk kun delvis støtte for holdningene i resten av partiet. Det utgjør hovedkonflikten mellom de ulike fraksjonene i FrP.

Som hovedkilde for dette kapitlet har jeg brukt partiavisen *Fremskritt*. Avisen hadde ulike vinklinger i perioden jeg har ønsket å dekke. Der noen av avisens redaktører fokuserte stort på person, fokuserte avisen under andres ledelse mer på grasrotpolitikk. Hyppige redaktørskifter ga altså *Fremskritt* ulike uttrykk. Et gjennomgående kjennetegn i avisen for hele perioden er derimot den lave terskelen for å trykke leserinnlegg av ulik art, ofte ideologisk. *Fremskritt* har derfor vært en god kilde til å ta pulsen på ideologiske konflikter, både i grasrotbevegelsen og blant de ledende skikkelsene i partiet. Den interne ideologiske diskusjonen er i liten grad gjengitt i samtidens aviser, utover i perioden rundt Skjervengen og Waras avganger, samt fra landsmøtet på Bolkesjø i 1994.

I dette kapitlet skal vi se at FrP gjennom et tiår tok innover seg det problematiske ved å ha tre svært ulike politiske ideer samlet under ett felles partiprogram. Etter hvert som partiets program vokste i størrelse og i presiseringer, økte samtidig den ideologiske avstanden mellom de ulike interessegruppene. Formålet med kapitlet er å belyse liberalistenes vekst og fall, idékampen i partiet og vise til hvordan FrP stilte seg til liberalismen gjennom et tiår. Dynamikken i partiet vil derfor bli beskrevet inngående. I tillegg til å fokusere på forholdet mellom liberalister og de illiberale grupperingene, skal vi se at partileder Carl I. Hagens forhold til liberalistene utviklet seg regressivt i løpet av tiårsperioden.

Ved landsmøtet til FrP, i Oslo i april 1984, presenterte Carl I. Hagen ungdomspartiet FpU og dets liberalistiske ideologi med begeistring. Partilederen beskrev ungdomspartiets landsmøte, og debatten fra møtet, hvor ”hovedspørsmålet gjaldt hvor lite staten egentlig burde befatte seg

med av oppgaver”.⁹⁰ De unge liberalistene hadde ment at det var tilhengerne av staten som tilbyder av tjenester, som måtte forsvare sine meninger. Bevisbyrden var helt motsatt av den som var på Stortinget, mente Hagen.⁹¹ Han omtalte seg selv, og FrPs medlemmer, som liberalister, og løftet fra enkeltindividet.

Vi liberalister setter enkeltindividet i høysetet. Det er enkeltmennesket som skal ha rettigheter, friheter og resultatet av egen arbeidsinnsats i utgangspunktet. Når det så er tale om begrensninger i rettigheter og frihet, må det være de som vil redusere disse som bør ha bevisbyrden. Dette må vi følge opp videre i den politiske debatt.

[...] Vi skal stå frem som et alternativt tilbud til velgerne i real og skikkelig konkurranse med andre partier i tråd med vår egen liberalistiske konkurransemodell. Vi skal fortsatt være enkeltmenneskets siste skanse, og vi skal fortsette vår kamp for en fremtid i frihet. Takk for oppmerksomheten!⁹²

Hagens tale til landsmøtet i 1984 er således en naturlig plass å fastsette som starten på Fremskrittspartiets liberalistiske tiår.

Partiprogrammet liberaliseres

Fremskrittspartiet har beskrevet seg selv, i alle prinsippprogrammer fra og med 1985, som et liberalt parti. Prinsipp- og partiprogrammer har vært gjennom en sirlig behandling av en betrodd programkomite før de slippes ut til velgerne. Fra og med arbeidet med valgprogrammet for perioden 1985–1989 fikk gruppen som ønsket økt fokus på liberalistiske verdier innpass i programkomiteen i FrP, representert ved Pål Atle Skjervengen. Liberalismen som ble foreslått da Skjervengen ble en del av partiets sentrale ledelse, skiller seg likevel fra ideologien som ble dyrket i FrP både før og senere.

Av Jan Ove Ekeberg og Jan Arild Snoen⁹³ omtales liberalistene som en fraksjon som sto sterkt innad i FrP på grunn av deres høye intellektuelle kapasitet. Liberalistene var også godt likt av journalister, og var derfor med på å gi FrP et akademisk eller ideologisk alibi i mediebildet. Likevel kunne de ikke bli enerådende i partiet. Liberalistene var ikke de som

90 Carl I. Hagens landsmøtetale *Enkeltmennesket og det frie markedet*. Oslo, 07.04.1984. Hentet på UiBs tale-database *Virksomme ord* lastet 23.09.2013.

91 Carl I. Hagens landsmøtetale *Enkeltmennesket og det frie markedet*. Oslo, 07.04.1984.

92 Carl I. Hagens landsmøtetale *Enkeltmennesket og det frie markedet*. Oslo, 07.04.1984.

93 Jan Arild Snoen var, som nevnt i innledningen, selv en sentral del av liberalistgrupperingen rundt Skjervengen, og ledet Fremskrittspartiet utredningsinstitutt fra 1988–1992. Påstanden om at gruppen sto sterk kan underbygges av artikler fra VG og Aftenposten, der de gjennomgående behandles med mer respekt av journalistene enn mange av sine partifeller. Snoen forlot posten som FUI-leder på grunn av en personalsak sent på 1980-tallet. Han forlot partiet sammen med sin kone, stortingsrepresentant Ellen Christine Christiansen i 1994.

sanket flest stemmer til partiet. Det var det hovedsakelig de kristenkonervative eller populistene som gjorde.⁹⁴

Det var unge FpUere som presenterte den skolerte liberalistiske ideologien i partiet.⁹⁵ De anmeldte liberalistisk anlagte bøker som Ayn Rands *Kildens utspring* og *De som beveger verden*⁹⁶, George Gilders *Wealth and Poverty*⁹⁷ og Murray N. Rothbards *The Libertarian Manifesto*⁹⁸. I tillegg til at de produserte tekster som i ettertid er en del av nyliberal kanon, for eksempel artikler om at ”Kun økonomisk liberalisme sikrer vekst og velferd” eller ”Hvorfor frihandel?”⁹⁹, redegjorde de for de meritokratiske tankene til den liberalistiske østerrikske økonomi-skolen, representert ved Ludwig Von Mises og Friedrich Hayek¹⁰⁰ som *Fremskritt* publiserte i 1982.

Mange i den liberale fraksjonen hadde en fartstid fra det relativt nyopprettede Fremskrittspartiets Ungdom (FpU)¹⁰¹, hvor ungdomspolitikere over tid hadde jobbet for liberalistiske målsetninger. Den liberalistiske ideologien ble ikke omfavnet av det langt mer konservative ungdomspartiet Unge Høyre, der man ble møtt med et «skjevt smil» eller «et beskjemmet blikk i bakken» om man lot seg inspirere av liberalistiske idéer.¹⁰²

Våren 1984 ble Pål Atle Skjervengen valgt som FpU-leder, og med det fikk han automatisk plass i moderpartiets programkomite. Med Skjervengens inntreden ble programmet til FrP betydelig endret og utvidet fra tidligere partiprogram, og vesentlige liberalistiske endringer ble gjort.

94 Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 146-48.

95 Det var særlig Anne Mette Thunem, Pål Atle Skjervengen, Torgeir Høyen og Lars Peder Nordbakken som i første rekke var med på å introdusere partiet for nyliberale ideer. Thunem trakk seg ut av partiet tidlig på 1990-tallet, ifølge *Fremskritt* for å fokusere på økonomistudier. Høyen ble i partiet til 2004, da han meldte seg ut fordi han mente partiet ikke hadde en liberalistisk nok markedspolitikk. Nordbakken er i dag aktiv Venstrepolitiker og sitter i partiets sentralstyre.

96 *Fremskritt* #27, 1982 (I denne perioden var ikke *fremskritt* datert).

97 *Fremskritt* #10, 1982.

98 *Fremskritt* #46, 1982.

99 *Fremskritt* #35 og #30, 1982.

100 *Fremskritt* #39, 1982.

101 Petter N. Myhre startet organisasjonen sent i 1978.

102 Formuleringene er hentet fra Hanne Gamnes' kronikk ”Er vi alle blitt sosialdemokrater?”, *Aftenposten* 25.08.1995.

I prinsippprogrammet het det for første gang i 1985 at ”Fremskrittspartiet er et liberalistisk parti som bygger på Norges grunnlov og norsk kulturarv, utviklet gjennom århundrer med gjensidig påvirkning mellom norsk tradisjon og de bærende hovedelementer i vestlig kulturarv med basis i det kristne livssyn.”¹⁰³ Dette første punktet i programmet er mest et bevis på at FrP i utgangspunktet var et kristenkonservervativt parti, heller enn at FrP fra 1985 var en gruppe overbeviste Hayek-lesende liberalister. Likevel gir det en indikasjon på at partiet i større grad enn tidligere vektla ideologiske prinsipper. Enkeltindivider skulle få økt frihet og staten skulle ha mindre makt, slik både Hayek, Friedman og Rawls forfektet.

Programposten om fellesoppgaver, som hadde gått igjen i FrPs prinsippprogram fra opprettelsen av partiet, ga også en indikasjon på at partiet gikk i en nyliberal retning. Der det i 1977–1981 og 1981–1985 het at ”FrP støtter at mange oppgaver må løses av samfunnsorganer som stat, fylker og kommuner” ble prinsippet endret i 1985–1989.¹⁰⁴ Den nye formuleringen var her: “Fremskrittspartiet aksepterer at en del oppgaver må løses av stat og kommune. Slike oppgaver bør avgrenses klart”.¹⁰⁵ Ved å akseptere heller enn å støtte, viste FrP en motvilje til statlig engasjement, samtidig som partiet vedgikk at statens inngripen var et nødvendig onde for å fremme videre økt privat vekst. Det var i tråd med Friedrich A. Hayek, Milton Friedman, og dels John Rawls overordnede forståelse av en stats rolle i samfunnet.

Forandringene kan framstå som overfladiske omformuleringer. Jeg mener derimot at nettopp disse to endringene er de viktigste liberalistiske forandringene FrP gjennomgikk i perioden 1984–1994, da de ideologisk ga partiet et liberalistisk uttrykk, og en liberal målsetting som skulle farge all politisk utforming.

I tillegg til disse to hovedendringene la partiet til eller endret en rekke mindre, men interessante punkter i sitt partiprogram.

Innen samferdsel ønsket FrP i prinsippprogrammet fra 1981 at det skulle være ”plass for privat virksomhet”, mens det i 1985 het at ”det offentlige skal sørge for et godt utbygget samferdsels- og kommunikasjonsnett. Utbygging, drift og vedlikehold bør hovedsakelig skje ved bruk av private firmaer”. Staten skulle altså finansiere og bygge ut infrastrukturen der det ikke kunne gjøres lønnsomt privat, mens staten skulle ut av et marked om det var mulig å

103 Fremskrittspartiets prinsippprogram 1985–1989.

104 Fremskrittspartiets prinsippprogram 1977-1981 og 1981-1985.

105 Fremskrittspartiets prinsippprogram.

konkurransesutsette virksomheten. Dette er igjen en tankegang som er grunnlaget for Hayeks ideologi.

Fellesoppgavenes underfane, sosialt ansvar, ble ikke bare endret, men omskrevet fra 1985.

Der det i 1981 het at ”syke og gamle mennesker skal få skikkelig behandling og underhold under hensyntagen til humanitet og menneskeverd” het det i neste stortingsperiode at

(...) syke og gamle mennesker skal få nødvendig behandling og pensjon. Pensjonsytelsene bør være slik at behov for særytelser bortfaller. Fremskrittspartiet vil stanse utviklingen i retning av at offentlige ansatt personell overtar familiens naturlige sosiale funksjoner f.eks. når det gjelder pass av barn, oppdragelse av ungdom og pleie av eldre og syke. Sosial støtte bør gis til enkeltindivider og ikke til store grupper.¹⁰⁶

Omskrivningen av dette prinsippet må tolkes som et tydelig skritt i retning av den objektivistiske tankegangen Ayn Rand beskrev i sitt forfatterskap, en praksis lik den Margaret Thatcher hadde ønsket å gjennomføre i Storbritannia.¹⁰⁷ FrPs prinsipp var at en skulle kunne forvente et minimum av staten, og at familien, som de i samme prinsippprogram omtaler som ”det grunnleggende i samfunnet”, bestandig måtte stå for det primære sosiale sikkerhetsnettet.

I partiets partiprogram fra 1985 sto det for første gang, under delen om ”Den enkeltes frihet”, at

Den frie markedsøkonomi er en absolutt betingelse for den enkeltes valgfrihet. Kun den enkeltes frie rett til å velge mellom alternativer og varer, tjenester og politiske ideer sikrer individets frihet. Det frie marked og demokratiet er derfor uløselig knyttet til hverandre på samme måte som planøkonomi og diktatur er ufravikelige følgesvenner.¹⁰⁸

Denne polemiske dikotomien mellom det frie markedet og den totalitære planøkonomien er i essens hva Friedrich Hayek skrev om i ”Veien til trelldom”, som ble forfattet under den andre verdenskrigens totalitære frykt.¹⁰⁹ Formuleringen går igjen i partiprogrammene for stortingsperiodene 1989–2001, da påstanden ble modifisert noe. Partiet flagget med dette en nyliberal eller liberalistisk fane som et utgangspunkt for politikken de ønsket å fremme.

106 Fremskrittspartiets valgprogram 1985-1989.

107 Margaret Thatcher ble i det britiske livsstilsmagasinet *Woman's Own* sitert på at ”There is no such thing as society. There are individual men and women, and there are families. And no government can do anything except through people, and people must look to themselves first. It's our duty to look after ourselves and then, also to look after our neighbour. People have got the entitlements too much in mind, without the obligations, because there is no such thing as an entitlement unless someone has first met an obligation.” *Womens Own*, London, 31.10.1987.

Lignende beskrev også Ayn Rand sin forståelse av verden i romanen *Atlas Shrugged*. “Since there is no such entity as 'the public,' since the public is merely a number of individuals, any claimed or implied conflict of 'the public interest' with private interests means that the interests of some men are to be sacrificed to the interest and wishes of others”. New York, 1957.

108 Fremskrittspartiets valgprogram 1985-1989, under overskriften *Den enkeltes frihet*.

109 Friedrich Hayek. *Road to serfdom*. London, 1976.

Dokumentet fra 1985 inneholder mange andre tidstypiske nyliberale standpunkt, som fjerning av skatt på inntekt, eiendom og formue, og et overordnet mål om å “overlate flest mulig oppgaver til private”. FrP ville gradvis fjerne tollsatser og innføre verdenshandel etter frihandelsmodellen. ”Proteksjonistisk politikk med subsidiering av egen produksjon fører bare til at vårt næringsliv blir dårlig tilpasset den internasjonale økonomi”, het det da.¹¹⁰

Privatisering burde basere seg på prinsippet om å sette oppgavene ut på anbud til private i konkurranse, mente partiet, mens det offentlige har ansvaret for finansiering og for at målsettingen blir oppfylt. ”En rekke offentlige oppgaver bør overlates til private”.¹¹¹

Summen av endringene i partiprogrammet for denne perioden gjør det mulig å fastslå at FrP gikk lenger i liberaliseringen enn det hadde gjort i noen foregående perioder.

Et motstykke til ønsket om liberalistiske reformer og privatisering kan en derimot se i partiprogrammets behandling av NRK-saken. I 1981–1985-programmet ønsket partiet å avvikle den statlige radio- og fjernsynskanalen, mens det for neste periode derimot ønsket et konkurrerende alternativ, og kun mindre endringer i NRK-tilbudet.¹¹² Denne endringen i programmet kom delvis grunnet en oppmykning av TV-monopolet, da publikum fra 1985 kunne få inn utenlandske kanaler gjennom parabol. Samtidig viser endringen at partiet ikke hadde en målsetning om å liberalisere og slippe fri markedet innen alle statens monopoler og områder. På en annen side er denne politikken dels forenlig med Storbritannia og USA, da heller aldri Margaret Thatcher eller Ronald Reagan forsøkte å stenge BBC eller PBS.¹¹³

I prinsippprogramet fra 1989 sto det at partiet ”aksepterer at en del oppgaver må løses av stat eller kommune. Slike oppgaver bør avgrenses klart.” Den gjengse nyliberale kritikken av velferdsstaten og dens politikk var at statens oppgave hadde gått fra å være å ”sikre allmenninteressen ved å etablere like betingelser for borgerne i et samfunn og sikkerhet for deres liv, frihet og eiendom”¹¹⁴ til at etterkrigsstaten i den keynesianske velferdsmodellen sikret resultatlikhet. Altså beveget partiet seg nærmere en liberalistisk ideologi ved programmet fra 1989.

110 Fremskrittspartiets valgprogram 1985-1989, under overskriften *Markedsøkonomi, for fritt næringsliv og velstand*.

111 Fremskrittspartiets valgprogram 1985-1989, under overskriften *En demokratisk rettsstat*.

112 Fremskrittspartiets valgprogram 1985-1989, under overskriften *Et fritt og demokratisk kulturliv*, Fremskrittspartiets valgprogram 1981–85, under overskriften *Rasjonalisering, effektivisering og avbyråkratisering av forvaltningen*.

113 PBS er for så vidt noe ganske annet enn NRK og BBC, ettersom programinnholdet finansieres privat.

114 Trond Berg Eriksen. ”Høyrebølgen” i Trond Berg Eriksen, Anders Hopland, Eivind Tjønneland (red.). *Norsk idehistorie VI – Et lite land i verden 1950–2000*. Oslo, 2003. s. 348.

Hva var frihetens grense?

Fremskrittspartiets program ble, som vi har sett, mer liberalistisk anlagt som følge av at liberalistene i partiet i større grad fikk sentrale verv fra midten av 1980-tallet. Ungdomspartiet FpU var likevel langt mer nyliberalt enn FrP. Der moderpartiets medlemmer var spredt mellom de med nyliberale ønsker, konservative ønsker eller populistiske ønsker for partiets politikk, med en klar tyngde mot de to sistnevnte, var FpUs medlemmer overordnet mer liberalistisk anlagt.

Sentrale tillitsmenn i FpU fremmet over tid svært liberalistiske visjoner. Eksempler på dette er Torgeir Høiens brannfakkell i januar 1984, da han i forbindelse med et skoleringskurs for FpUere i ideologi, bekjente seg som en prinsipiell forkjemper for fri innvandring, basert på Adam Smith og Friedrich Von Hayeks lære, med henvisning til at det var ”en menneskerett å velge hvilket land man ønsket å bosette seg i”.¹¹⁵ En annen liberalistisk nyvinning, som skapte friksjon mellom ungdomspartiet og FrP, var at programutvalget til FpU i sitt programutkast for perioden 1985-1989 foreslo at utdanning og veiutbygging ikke skulle bli ansett som et statlig anliggende, men i sin helhet overlates til private.¹¹⁶

Allerede i 1984 ble det fra tillitsvalgte i moderpartiet problematisert at FpU var markant mer liberalt enn FrP. Carl I. Hagen forsvarte likevel ungdomspartiets rett til å spisse sin egen politikk ut fra FrPs prinsippprogram, og fremsto som en beskytter av liberalistenes rett til å uttrykke sin ideologi. Gapet mellom liberalistisk teori og norsk praksis ble likevel tidlig klart. Fram mot Stortingsvalget i 1985 fikk FpUerne stor plass i partiavisen og i riksdekkende medier. Hagen tok selv også i bruk flere liberalistiske argumenter, samt at han viste til Reagan og Thatchers løsninger i USA og Storbritannia. Liberalisme-begrepet hadde vært en viktig del av valgkampen.

Ved FrP-landsmøtet i Stavanger i april 1985 hadde Carl I. Hagen proklamert overfor sine partifeller at FrPs hovedbudskap til velgerne skulle være ”Frihet for enkeltmennesker i et fritt

¹¹⁵ Fremskritt #2, 1984.

¹¹⁶ Fremskritt#13, 1984. Programutkastet ble derimot ikke vedtatt på FpUs landsmøte, da programrådets innstilling ble forkastet.

land styrt etter liberalistiske og markedsøkonomiske prinsipper”.¹¹⁷ Hagen var altså i 1985 fremdeles begeistret for de liberalistiske idéene, og ikke fremmed for å bruke betegnelsen liberalistisk om FrPs politikk.

Etter det isolert sett dårlige valget i 1985 gikk Fremskrittspartiet tilbake på Stortinget, fra fire til to representanter. Av konkurrerende fraksjoner i partiet ble den liberalistiske politikken kritisert i Fremskritt for å være en av hovedårsakene til tilbakegangen, og liberalistene ble anklaget for å mangle politisk dybdesyn. Mange mente at det ikke var den liberalistiske politikken som skaffet partiet velgere. Fra dette valget av var det lite av den eksplisitte liberalistiske politikken ble derfor fremmet for media, og begreper som liberalisme eller liberalistisk ble i Fremskritt nedtonet kraftig.¹¹⁸ Det synes imidlertid som at de liberalistiske hovedmålsettingene til partiet ble beholdt.

Jan Arild Snoen, en av de mest liberalistisk anlagte i FpU, mente i januar 1986, få måneder etter valget, at ”partiet inneholder så mange motstridende synspunkter og retninger, at det av hensyn til det langsiktige arbeid må foretas en opprensning”, og da helst i liberal retning.¹¹⁹ Fra de populistiske og kristenkonserverne fikk Snoen til svar at ”det er forskjell på å drive en ideologisk sekt og et politisk parti” og at liberalismen burde være et utgangspunkt, ikke en tvangstrøye.¹²⁰ Det framstår altså allerede i 1986 som om mye av luften i nyliberalismeballongen gikk ut for de mest sentrale FrP-tillitsvalgte, utover gruppen rundt Skjervengen.

På FpUs landsmøte i 1986 kom gruppen fram til at de skulle fortsette å kjempe for liberalistisk politikk, men at det heller burde omtales som skattenedsettelse, fjerning av avgifter og offentlige inngrep og mer generell frihet.¹²¹ Ved de to følgende landsmøtene for FrP, i 1986 og i 1987, synes det som om Hagen fremhevet partiet som et protest- og anti-establishmentparti. Her finnes det mange innslag av liberalisme, men språkdrakten er direkte og rett fra levra heller enn ideologisk skolert anlagt.¹²² Carl I. Hagen tok ikke eksplisitt

117 Carl I. Hagens landsmøtetale *Vi er farlige*. Stavanger, 12.04.1985. Hentet på UiBs tale-database *Virksomme ord* lastet 23.09.2013.

118 Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 148.

119 Fremskritt #2, 1986.

120 Baste Jentoft i Fremskritt #6, 1986.

121 Fremskritt #7, 1986.

122 Denne påstanden baserer jeg på intervjuer og referater fra Fremskritt ved dekningen av de to landsmøtene.

avstand fra liberalistisk terminologi, men snakket tilsynelatende mer hverdagslig enn tidligere.

I valgkampen i 1987 kom for første gang innvandringsspørsmål inn som en vesentlig faktor i Fremskrittspartiets politikk. Carl I. Hagen hadde fått tilsendt et brev fra en muslimsk asylsøker, signert Mohammad Mustafa. Innholdet i brevet var en trussel om at muslimene skulle bli mange, og gjennom høy fødselsrate overta Norge. Partilederen leste, på et valgkamparrangement på Rørvik, utdrag fra brevet, og konkluderte med at ”asylsøkerne er på vei å ta over vårt fedreland”. I ettertid viste det seg derimot at brevet var fabrikkert. Hagen ble hengt ut som rasist i VG, og måtte beklage overfor mannen som delte navn med den angivelige brevsenderen. En velgerflukt som følge av den ukritiske opplesningen av brevet, og den innvandringsfiendtlige agitasjonen til Hagen kom derimot ikke. De fremmedfiendtlige ytringene til partilederen ga derimot et positivt utslag i lokalvalget. FrPs oppslutning nært tredoblet seg fra 1985, og partiet endte med 12 % av stemmene ved valget. Det var partiets beste valg til da.¹²³

Innvandringspolitikken Hagen hadde initiert var ikke forankret i partiprogrammet, og var langt unna liberalistenes ideologi og politikk. Det syntes likevel klart at det i den norske befolkningen fantes engasjement rundt innvandrings-saken, og ønske om en skjerpet politikk overfor innvandrere. Dette engasjementet ønsket de kulturkonservative og populistiske i FrP å tekke. Samtidig hadde FrP et ungdomsparti som prinsipielt var for fri innvandring. Fra 1987 ble det for alvor en uovervinnelig avstand mellom de ulike frontene i partiet. Denne avstanden ble, som vi skal se senere, også synliggjort for allmennheten.

Fra 1987 gikk Pål Atle Skjervengen av som FpU-leder, og ble valgt inn i FrPs sentralstyre. Tor Mikkell Wara ble da valgt til ny leder for ungdomspartiet. I større grad enn forgjengeren framstår det i ettertid som om Wara klarte å balansere mellom skolerte ideologiske redegjørelser og mer allment orienterte protesttaler mot det bestående. Wara sa selv i sin tid som leder av ungdomsorganisasjonen at ”de tre viktigste oppgavene er å skaffe velgere til Fremskrittspartiet, være rekruttskole for partiet og å utdanne premissleverandører og

123 Elisabeth Skarsbø Moen. *Profet i eget land*. Oslo, 2006, s. 166-68, Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 142-146. Hvor Mustafa-brevet kom fra, eller hvem som sendte brevet vites ikke.

opinionsledere til den offentlige debatt”.¹²⁴ FpU produserte likevel stadig ultra-liberalistiske artikler som ble trykket i partiavisen, der polemikken var frisk. Spørsmålene som ble stilt var ofte åpenbart retoriske. Tre eksempler på dette er Jan Erik Fånes ”Progressiv inntektsskatt – Roten til alt ondt?”¹²⁵ og Vegard Martinsens¹²⁶ artikler ”Skatt er skadelig”¹²⁷ og ”Offentlig planlegging – fordel eller ulempe?”;

Valget står mellom et system hvor hvert enkelt menneske planlegger sitt eget liv under hensyntagen til andres rettigheter, eller et system hvor det offentlige trer sin plan over hodene på folk. Når dessuten offentlig planlegging fører til kaos og en fri økonomi fører til produktivitet og harmoni, burde valget være enkelt.¹²⁸

Liberalistene var imidlertid tilsynelatende de eneste i partiet som fremdeles brukte termer som liberalistisk og marked. På landsmøtet i Bergen i april 1988 var Carl I. Hagen langt nærmere Anders Langes protestparti-agitator, enn han var liberalist som i 1984 og 1985. Der Hagen i 1985-talen hadde brukt ord som omhandlet marked, markedsøkonomi og markedsretting et tosifret antall ganger, var det ord som ikke ble nevnt i talen i 1988.¹²⁹ Det samme gjelder ord som omhandler liberalismen eller lignende. Hagen fokuserte i talen på at ”omtrent alt det politikere og byråkrater styrer og steller med går dårlig!”¹³⁰ Ut fra dette kan en, med et litt velvillig blikk, se at det finnes elementer i påstanden som kunne vært liberalistisk. Likevel fremstår talen i sin helhet mer som et forsøk fra Hagen på å tekke alle gruppene i partiet, ved ikke å bruke liberalistiske sjargong.

I slutten av september 1988 lanserte FrP *Fremskrittspartiets Utredningsinstitutt* (FUI) ledet av liberalisten Jan Arild Snoen. Formålet for FUI var å ”publisere rapporter om politiske spørsmål av praktisk nytte for FrP og bidra til opplæring av FrPs og FpUs tillitsvalgte, samt særlig bidra til ideologisk debatt og tenking i fremskrittbevegelsen”. Et uttalt hovedmål var å ”styrke norsk liberalismes anseelse ved å gi den mer faglig tyngde”. FUI skulle være med på å øke muligheten for et liberalistisk ”(...) gjennomslag hos store deler av eliten i Norge”.¹³¹ Snoen forble instituttets eneste fast ansatte, men FUI publiserte en håndfull rapporter fram til

124 Wara til NTB, ”Revolusjonens røst oppildner Fremskrittspartiungdom” 27.06.1989, NTB-tekst.

125 Fremskritt 18.01.1989.

126 Senere leder for Det liberale folkeparti DLF.

127 Fremskritt 05.01.1989.

128 Fremskritt 10.02.1988 (fom. 1988 datomerker avisen sine utgaver).

129 Carl I. Hagens landsmøtetale *Vi er farlige*. Stavanger, 16.04.1988. Hentet på UiBs tale-database *Virksomme ord* lastet 23.09.2013. Dessverre finnes kun de tre nevnte talene av Hagens partiledertaler i databasen i den aktuelle perioden for denne oppgaven.

130 Carl I. Hagens landsmøtetale *Vi er farlige*. Stavanger, 16.04.1988.

131 Fremskritt 28.09.1988.

de i praksis ble nedlagt i 1992, som f.eks. *Privat flyplass: et realistisk alternativ* (1989), *Privatisering av kommunale tjenester: teori, praksis og taktikk* (1989) og *Fra maktpyramide til skoleselvstyre: nye spilleregler for norsk skole* (1990).¹³² FUI fikk aldri nevneverdig fotfeste i den norske offentligheten.¹³³ Likevel var instituttet åpenbart en viktig plattform for liberalistene i FrP til å kanalisere nyliberale argumenter. I perioden fra høsten 1988 fram til Snoens avgang som instituttleder i 1992, ble det hyppig lagt fram rapporter for å underbygge liberalistiske målsettinger.

At partiet, selv etter at partilederen Carl I. Hagen hadde gått bort fra den liberalistiske sjargongen og selv med den begynnende fremmedfiendtlige linjen til populistene, valgte å bruke penger på å publisere liberalistisk motiverte rapporter, bør sees på som et argument for at partiet fremdeles så på liberalistene og den liberalistiske ideologi som en viktig del av partiets helhetlige politikk. Opprettelsen av FUI er helt i Hayek, Friedman og tenketanken the Mont Pelerin Societys (MPS) ånd. Historikeren Daniel Stedman Jones beskriver i *Masters of the Universe* nyliberalismen gjennom tre faser. Den første fasen var samlingen av MPS, mens den andre fasen var perioden fra de få overbeviste liberalistene klarte å løfte nyliberalismen fra å være basert på en teoretisk studiesirkel til å få et praktisk uttrykk. Medlemmene i MPS så det som nødvendig å få finne opinionsledere som akademikere, journalister, forretningsfolk og tenketanker som kunne fungere som overbevisende stråmenn for å spre den liberalistiske ideologien.¹³⁴

Det er opplagt at også FrP brukte denne strategien i Norge. I juni 1988, to måneder før opprettelsen av FUI, kom lederen og medstifter av the Adam Smith Institute (ASI)¹³⁵, Madsen Pirie, på besøk på en privatiseringskonferanse i regi av FrP. Dette møtet tiltrakk seg også mange liberalister uten direkte partitilknytning.¹³⁶ Pirie holdt en tale om forandringene i det britiske samfunnet etter Thatchers relativt korte åtte år som statsminister. I hennes regjeringperiode var det magiske ordet, ifølge Pirie, privatisering. Dette møtet kan ha trigget

132 Titlene er hentet fra bibsys' samlede FUI-rapport-serie.

133 Påstanden underbygges med manglende funn av vedvarende interesse for FUI i A-Tekst Retriever-søk.

134 Daniel Stedman Jones. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton, 2012. s. 6-7.

135 ASI var, og er fremdeles, en ledende britisk liberalistisk tenketank. Instituttet hadde også tidligere vært med på arrangementer i partiets regi, som sommeren 1985 da ASI holdt en konferanse for FpUere.

136 Fremskritt, 13.07, 1988.

både partiet og eksterne bidragsytere, som forretningsmannen Christian Sveaas. Etter ASI-møtet bidro han til å finansiere etableringen og senere deler av FUIs virksomhet.¹³⁷

Etableringen av FUI syntes imidlertid ikke å ha endret partiets holdning til nyliberalismen i positiv retning. Ved partiets landsmøte i Kristiansand i april 1989 gikk liberalistene på flere prestisjenederlag. Det ble vedtatt at statskirken skulle beholdes, ekteskapet skulle gis en politisk særstilling i forhold til andre samlivsformer og partiet gikk hardt imot en verdinøytral livssynsundervisning. FrP omtalte også statlig styring som delvis effektivt og ønskelig. Økte offentlige bevilgninger var ikke lenger nødvendigvis et onde.¹³⁸ Tapet i disse sakene, til fordel for populistene og de verdikonservative, ble omtalt som et midlertidige nederlag, men fikk flere liberalister til å vurdere sin fremtid i partiet. En svært viktig delseier for liberalistene var derimot at innvandringspolitikken ble et ikke-tema for partiet i den kommende stortingsvalgkampen.

Selv om begreper som marked og liberalisme forble ikke-ord i partiets politikk utad, bidro partileder Hagen fremdeles til debatt til fordel for liberalistiske kampsaker. Hans angrep på manglende familieplanlegging som følge av statens utstrakte sosialstøtte, er et eksempel på dette. Hagen brukte populistiske og liberalistiske argumenter mot det han så på som unødvendige gode sosiale ordninger.

Folk skal ikke lenger kunne utnytte seg av, og leve stort på sosialhjelp. (...) Vi setter søkelyset på at ansvarlige arbeidene folk skattlegges knallhardt for en skikkelig arbeidsinnsats – skattlegges for bl.a. å gi andre som selv har skaffet seg problemer omtrent den samme levestandard.¹³⁹

I pressen ble det fokusert på at Hagen og FrP angrep alenemødre, og med det ville støtte fra seg moderate liberalere. "Prinsippet om *den verdige trengende* går dypt i FrP", skrev Dagens Næringsliv i sin dekning av Hagens utblåsning.¹⁴⁰ Partilederens utspill var først og fremst et kulturkonservativt argument, men også populistiske og liberalistiske stilte seg bak Hagens hovedpoeng; "Vi tillater oss å si at folk med uansvarlig livsførsel ikke må ta det for gitt at andre skal betale deres regninger."¹⁴¹

137 Fremskritt, 13.07, 1988. Elisabeth Skarsbø Moen. *Profet i eget land*. Oslo 2006, s. 184.

138 Se FrPs partiprogram 1989-1993, NTB 09.04.1989, under tittelen "Fremskrittspartiet mot de etablertes rekke".

139 Fremskritt, 09.08.1989.

140 Dagens Næringsliv, 07.08.1989, under overskriften "Ikke noen taktisk blunder av Hagen".

141 Fremskritt, 09.08.1989.

Debatten Hagen la opp til ble parert av FpUere som foreslo liberalistiske reformer, som privatisering av Folketrygden og helsevesenet.¹⁴² Den liberalistiske fraksjonen svarte også med ideologiske innspill, som Jan Erik Fånes John Rawls-redegjørelse om forskjellen mellom det gode og det rettferdige i artikkelen “Hva er rettferdig?”.¹⁴³

Særlig i verdspørsmål var gapet mellom de liberalistiske og de illiberale kreftene i partiet, etter Tor Espen Simonsens modell, problematisk for partiet. Den ensrettede nyliberalismen ble en voksende verkebyll for FrPs pragmatiske politikk i spennet mellom nyliberalisme, populisme og konservatisme. Frihetens grenser stoppet ikke først og fremst der den kristne kulturen ble ansett som truet, som flere av liberalistene i ettertid har anført. Liberalistene vant kampen mot en fremmedfiendtlig politikk ved valget i 1989. Problemet for den liberalistiske friheten oppsto først når partiets ledelse anså at liberalisering gikk i en for ensartet retning, uten en bred folkelig appell.

Konfliktopptrapping. FpU mot FrP

Jan Erik Fåne ble i 1990 valgt til ny leder i FpU. Avtroppende leder Tor Mikkell Wara ble, som hans forgjenger Pål Atle Skjervengen, forfremmet til en fremskutt FrP-posisjon. På samme måte som Wara var også Fåne forkjemper for en ny partnerskapslov for homofile, en religionsfri skole, og prinsipielt for fri innvandring. Forskjellen på Wara og Fåne, slik det fremstår i Fremskritt, var at Fåne var mindre villig til å nedtone FpUs avvikende politikk overfor moderpartiet. I sitt ledervalgkampinnspill før FpU-landsmøtet i 1990 skrev Fåne i Fremskritt at FpU burde være et ideologisk korrektiv til FrP. ”Det viktigste for FpU er at vi kan være en konstruktiv og kritisk samarbeidspartner med moderpartiet”.¹⁴⁴ Fra ungdomspartiets landsmøte i februar kritiserte han, med bakgrunn i liberal ideologi, den manglende oppslutningen i partiet for å være positiv til innvandring; ”Et lands myndigheter skal ikke kunne legge restriksjoner på menneskenes økonomiske og politiske frihet, og over muligheten til å ferdes fritt over landegrensene”. Denne innvandringspolitiske linjen vedtok ungdomslandsmøtet å følge.

142 Eksempler på denne typen Fremskritt-innlegg er Vegard Martinsens artikkel ”Privat sykeforsikring: Effektivt og rettferdig” 03.02.1988 og Tor Mikkell Waras artikkel ”La Folketrygden konsentrere seg om sine egentlige oppgaver” 02.03.1988.

143 Fremskritt 09.08.1988.

144 Fremskritt 31.01.1990.

FpUs nye, mer kompromissløse linje ble kritisert av mange av FrPs tillitsvalgte i Fremskritt. Kritikken var så hard at Jan Erik Fåne skrev et debattinnlegg der han ønsket å redegjøre for hva han så på som FpUs rolle i partiet. ”FpU er ingen valgkampmaskin”, mente Fåne, i motsetning til Tor Mikkell Wara:

FpU har, i likhet med FrP, fastslått at det ideelt sett bør tillates fri innvandring til Norge. Det er imidlertid en klar betingelse for dette: Kostnadene ved dette skal ikke påføres ”samfunnet”, men bekostes av den enkelte innvandrer gjennom private forsikringer betalt av en selv eller andre. Fri innvandring vil i FpU-forstand dermed koste samfunnet mindre enn hva man i dag benytter på dette området.¹⁴⁵

Fåne mente innvandringspolitikken måtte kombinere et liberalt og tolerant samfunn, og mente at FpUs foreslåtte løsning kunne bøte på det økonomiske problemet innvandring ofte skapte. Om homofile ekteskap var Fåne ikke villig til å inngå en mellomløsning og viste ingen forståelse for motstandere. ”En motstand mot et slikt forslag kan ikke forsvares ut fra annet enn følelsesmessige argumenter. (...) [J]eg kan ikke se noen som helst grunn til at slike tanker [homofilt partnerskap] ikke skal kunne bli diskutert også i FrP.”¹⁴⁶

Den nye vedtatte FpU-politikken ble kritisert og fordømt i Fremskritt gjennom hele våren og sommeren 1990. Selv om Hagen uttalte at han var uenig i både innvandrings- og likestillingspolitikken til FpU forsvarte han ungdomspartiets rett til å føre politikk som dels var uavhengig av moderpartiet. ”[M]an bruker ikke kanoner mot mygg” skrev han om den harde kritikken Fåne fikk fra populistiske eller kulturkonservative meningsmotstandere.¹⁴⁷

Jan Arild Snoen har i ettertid kalt Carl I. Hagen ”en politisk kamelon [som] tar standpunkt som skifter etter forsamlingen han er i”.¹⁴⁸ Denne påstanden kom i forbindelse med offentliggjøringen av et lydbånd TV2 hadde fått tak i, fra en tale Hagen holdt ved en internasjonal libertarianerkonferanse i San Fransisco i 1991. Her skal Hagen ha fremstilt et ønske om å liberalisere og helprivatisere hele det norske helsevesenet over tid, og legalisere ulike former for narkotiske stoffer.¹⁴⁹ Ingenting i det kildemateriale jeg har til disposisjon viser til tilsvarende ønsker hos partilederen. Derfor velger jeg å se bort fra Hagens uttalelser i

145 Fremskritt 08.03.1990.

146 Fremskritt 08.03.1990.

147 Fremskritt 28.03.1990.

148 Verdens Gang 12.08.1997, under tittelen «Carl I. følger seg dolket i ryggen».

149 Dette lydbåndet er bredt omtalt og delvis sitert i både Elisabeth Skarsbø Moen. *Profet i eget land*. Oslo 2006 og Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001, samt Verdens Gang 12.08.1997 under tittelen ”Dette sa han om narkotika”. Båndet forfatterne har brukt i sitt arbeid er i ettertid, ifølge forfatterne, blitt borte.

USA og ta hensyn til Snoens påstand om at Hagen kan være omskiftelig. Med innsyn i FrPs arkiv ville kanskje påstanden bli bekreftet eller svekket. Påstanden til Snoen kan derimot brukes som et verktøy for å forklare Hagens endrede syn på liberalistisk politikk i de kommende fire årene.

I kjølvannet av Jan Erik Fånes presisering av ungdomspartiets politikk i 1990 blusset debatten om liberalistene igjen opp, og vedvarte også utover våren 1991. Fåne hadde som leder i FpU endret maktforholdet til moderpartiet, ved at han gjorde det klart at ungdomspartiet ikke bare skulle være en dugnadsgruppe for FrPs valgkampvirksomhet. Som vi har sett var dette en ulik oppfatning av FpUs funksjon enn den hans forgjenger Wara hadde hatt. Fåne hadde delvis vunnet respekt for denne mindre lojale linjen, ved at FpU hadde vedtatt politikk som var fundamentalt ulik fra politikken FrP selv hadde vedtatt. Det var i seg selv ikke et problem for Carl I. Hagen at FpU og FrP hadde ulike verdigrunnlag, etter hva som kommer fram i Fremskritt. At Fåne over tid ønsket å løfte frem forskjellene i offentlige debatter skapte imidlertid et uønsket høyt støynivå.

Med en påfallende lik form som diskusjonene etter Stortingsvalget i 1985, sto igjen liberalistene mot populistene og de kulturkonservative i partiet. Carl I. Hagen forsøkte i nyttårsbrevet i Fremskritt 04.01.1991 å samle partiet, ved å spille på anti-establishmentstrenger, med tidvis populistiske, liberalistiske og konservative trekk, som markedsstyring framfor politikerstyring i næringslivet og privatisering av ulønnsomme forvaltningsoppgaver i det offentlige.¹⁵⁰ Valgkampkomiteen ble den samme våren enige om å droppe bruken av ordet liberalisme i kommunevalgkampen 1991. Samtidig ville komiteen igjen gjøre innvandringssaken til et ikke-tema i valgkampen, da de mente at et for stort fokus på negative innvandringssaker ville fremmedgjøre den viktigste velgergruppen.¹⁵¹ Disse to politiske veivalgene skapte stor uenighet i partiet, da det var to viktige kjernesaker som ble nøytralisert for de ulike grupperingene i FrP.

Jan Erik Fåne hadde våren 1991 i et intervju med Dagens Næringsliv uttalt at omstillingen til et liberalistisk samfunn ville være hard og midlertidig ville kunne føre til masseledighet, på linje med det britene hadde opplevd under Thatcher.¹⁵² Påstanden var ubeleilig for partiet, da

150 Fremskritt 04.01.1991.

151 Fremskritt 03.05.1991.

152 Dagens Næringsliv 15.03.1991 under tittelen "Masseledighet før det liberale nirvana".

masseledighet på generell basis er vanskelig å selge inn til publikum i et valgkampår. Fånes utspill ble kritisert av både partifeller og DN-kommentatorer.

FrPs stortingsrepresentant Finn Thoresen¹⁵³ skrev i kjølvannet av Fåne-debatten et innlegg om at ideologi ikke var en religion. Han kommenterte partiets prinsippprogram, der det fra 1985 hadde stått, som vi har sett, at FrP skulle være et parti med basis i den norske kulturarven og et kristent livssyn.¹⁵⁴ Thoresen mente at kristendommens dogmer alltid måtte trumfe liberalistisk teori, og slik sett at den siste leddsetningen i prinsippprogrammet veide tyngre enn det første.¹⁵⁵ Konflikten mellom de kristenkonserverne og de universelle verdiene utgjorde også en kamp i arbeidet med valgprogrammet for perioden 1989-1993. Da gikk partiet inn for det Anna Skjørestad i masteroppgaven *Et liberalistisk parti? Fremskrittspartiets politiske profil fra 1989 til 2005* påpeker er en politisk helgardering. Det ble da programfestet at FrP skulle ha basis i det kristne livssyn, samtidig som partiet gikk inn for full religiøs frihet.¹⁵⁶ Det kan ikke oppfattes som annet enn to motstridende posisjoner.

Kritikken mot FpU-lederen Jan Erik Fåne fra de konservative og den populistiske delen av partiet ble så kraftig at FpU-lederen 18.10.1991 valgte ikke å stille til gjenvalg. I løpet av ett år trakk også tre andre fremtredende liberalister seg som karrierepolitikere: Pål Atle Skjervengen hadde i mai fortalt pressen at han ikke aktet å stille til gjenvalg ved Stortingsvalget i 1993. Tor Mikkel Wara ble kastet som gruppesekretær i oktober 1992 etter en bitter maktkamp mellom liberalisten Wara og partiveteranene Jan Simonsen, John Alvheim, Fridtjof Frank Gundersen og Carl I. Hagen, en kamp som hadde pågått gjennom store deler av 1991-92.¹⁵⁷ Også Jan Arild Snoen forsvant ut av partikjernen i 1992, da han sa opp sin stilling som instituttleder i FUI. ”Jeg kan ikke fortsette i min stilling når jeg ikke har den nødvendige tillit og respekt for partiets ledelse” sa Snoen ved avgangen, med henvisning til Jan Simonsen, populist og FrPs daværende nestleder.

Alt i 1992 trakk altså de liberalistene som hadde tyngst politisk og organisatorisk bakgrunn seg ut av partiet. Det svekket liberalistenes posisjon i FrP. Da de fire trakk seg tilbake, mistet

153 Thoresen gikk ut av partiet i 1992 for å danne det kristenfundamentalistiske Samlingspartiet Ny Fremtid.

154 Fremskrittspartiets prinsipper 1985–1989, lastet på nsd.uib.no/polsys/parti/partidokumentarkivet/ 09.09.2013.

155 Fremskritt 05.07.1991.

156 Anna Skjørestad. «Et liberalistisk parti? Fremskrittspartiets politiske profil fra 1989 til 2005». Bergen, 2008. s. 25.

157 Fremskritt 10.10.1992, Verdens Gang 08.10.1992. ”Wara ut i mørket”.

liberalistene den de facto definisjonsmakten de hadde hatt i spørsmål om ideologi i *Fremskritt*, og konservatisme og populisme fikk større spillerom i artiklene avisen trykket.

Pål Atle Skjervengen og Tor Mikkell Wara ble betraktet som Hagens naturlige etterfølgere til partiledervervet, og hadde gjennom utdanning og ulike partiverv opparbeidet seg erfaringer som ingen andre i den liberalistiske fløyen av partiet kunne matche. Carl I. Hagen har flere ganger uttalt at han gjerne så at Skjervengen eller Wara tidlig på 1990-tallet tok over FrP, men at de i så tilfelle var nødt for å nedtone sin liberale politikk og innrette seg etter norsk praksis heller enn liberal teori.¹⁵⁸ Det ønsket de to altså ikke å gjøre. I Hagen-biografiene *Profet i eget land* og *Kong Carl* argumenterer forfatterne for at Hagen mistet noe av interessen for liberalistisk politikk da partiet mistet sine to kronprinsener.¹⁵⁹ Denne oppfatningen er det rimelig å anta at har noe for seg. Viktigere, og mer foruroligende var det nok likevel for FrP å se at liberalistene i mindre grad kunne støtte opp om populistiske og konservative utspill.

Liberalistene beholdt en rigid ideologisk tilnærming til politikken, særlig i norsk målestokk. FpUs liberalistiske agitasjon var allerede en verkebyll for FrPs pragmatiske politikk i spennet mellom liberalisme, populisme og konservatisme. Men herfra og fram til 1994 synes det som om flere av Fremskrittspartiets medlemmer så på den liberalistiske fraksjonen som en ideologisk infeksjon som fjernet grunnlaget for pragmatiske ideer og løsninger.

Fånes etterfølger som FpU-leder, Lars Erik Grønntun, fulgte sin forgjengers politikk. Grønntun mente at FpUs formålsparagraf, den positive innvandringspolitikken, ønsket om å skille stat og kirke, og ønsket om økt privatisering, fortsatt måtte være kjernen i ungdomspartiets politikk. For Grønntun var FrPs økonomiske og praktiske argumenter mot en liberal innvandringspolitikk den eneste formen for legitim innvandringspolitikk.¹⁶⁰

Ved programkomitemøtene ved årsskiftet 1992-93 foreslo derimot de kulturkonservative medlemmene Fridtjof Frank Gundersen og John Alvheim at FrP skulle gå bort fra grunnverdien om at partiet skulle være et liberalistisk parti. De ville heller at partiet skulle ”ha basis i kristne verdigrunnlag eller livssyn” og at partiet kun skulle være liberalt i økonomisk

158 Carl I. Hagen. *Ærlig Talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 179-81, Dagens Næringsliv. ” – Hagen måtte ofres”. Oslo, 14.09.2013.

159 Elisabeth Skarsbø Moen. *Profet i eget land*. Oslo 2006, s. 208-11., Jan Ove Ekeberg, Jan Arild Snoen. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo, 2001. s. 197-99.

160 *Fremskritt* 07.11.1992, 21.11.1992.

forstand.¹⁶¹ I tillegg kom Fridtjof Frank Gundersen med et utspill om at det var kulturforskjellene som skulle være en viktig del av partiets innvandringspolitiske argument. Disse to forslagene ble avvist og funnet uakseptable av FpU-lederen. ”Hvis Gundersens forslag får gjennomslag vil det ganske klart bryte med partiets idegrunnlag” skrev Grønntun, og fortsatte: ”Som den konsekvente politiker Herr Gundersen er, har han tatt konsekvensen av dette, og også foreslått å endre partiets såkalte formålsparagraf som sier at FrP er et liberalistisk parti”.¹⁶²

Grønntun advarte FrP mot å ”gå i samme felle” som Østerrike og Nederland. Der hadde partier, som Grønntun tidligere hadde oppfattet som søsterpartier for FrP, dratt inn nasjonalkonservative begreper, og vridde eller profilerte seg mot en ”svært populistisk og rasistisk innvandringspolitikk. (...) Personlig er jeg for en mer liberal innvandringspolitikk enn den partiet i dag står for. Jeg anbefaler likevel at partiet beholder dagens økonomiske begrunnelse for sin innvandringsmotstand, og fraholder seg fra å gå inn på en raseinndeling av mennesker”, skrev Grønntun.¹⁶³ Samtidig fryktet han for liberalistenes stilling i FrP, og mente det at så mange ”velger å forlate oss på en gang, er et meget negativt signal”.¹⁶⁴ Grønntun uttalte i rikspresen at FpU mente at deler av FrPs ”gammelmannsideologi” måtte vike for en kulturliberalistisk motivert politikk.¹⁶⁵

Gjennom våren og sommeren 1993 var ikke spørsmålet om liberalismen et sentralt tema i pressens dekning av FrP. Over tid hadde personkonflikter i partiet fått stå i fokus, men disse ble tonet kraftig ned. Spørsmålet om EU var temaet som i valgkampen ble stående som det sentrale spørsmålet for stortingsvalget. I juli-måned skrev derfor Dagbladet i en kommentar at Carl I. Hagen hadde enerett på utformingen av FrPs politikk, og at partiet nært var tømt for liberalister. Landsstyremedlem og leder for Akershus FrP, Per Aage Pleym Christensen, mente det var helt feil. ”Selv om rikskjente politikere som Wara, Skjervengen, Fåne og Bjørnheim ikke står på valg denne gangen, er ikke ”liberalist-fløyen” i Fremskrittspartiet forsvunnet. Tvert imot er de utpregede liberalistene i FrP blitt stadig flere. Noe annet ville være merkelig. Hva har konservative og sosialister i et liberalistisk parti å gjøre?”¹⁶⁶ Denne

161 Fremskritt 07.11.1992. Problemstillingen gjentas over tid i våren 1993, men tas ikke til følge.

162 Fremskritt 21.11.1992.

163 Fremskritt 07.11.1992.

164 Fremskritt 07.11.1992.

165 Aftenposten 03.11.1992, ”Fr.P.s unge legger plan for internt partioppgjør”.

166 Fremskritt 24.07.1993.

kommentaren er betegnende for liberalistenes pågangsmot, men samtidige resignasjon for ikke-liberal politikk blant de gjenværende liberalistene i partiet etter at Skjervengen, Fåne og Wara forsvant ut av partiets innerste krets. Pleym Christensens utblåsning er også et ekko fra dannelseskonferansen til Mont Pelerin Society i 1947, da ultraliberalisten Ludwig Von Mises fortvilet skal ha kalt resten av libertarianergruppen for en gjeng sosialister, når de ikke var villige til å frigjøre seg nok fra staten.¹⁶⁷

Bolkesjø – årsak og forløp

Stortingsvalget i 1993 ble en skuffelse for FrP, og partiet fikk i mindre grad enn ved de foregående valgene mulighet til å diskutere den politikken som hadde tjent FrP. EU-debatten overskygget Fremskrittspartiets misnøyepolitikk, og partiet gikk sterkt tilbake, fra 22 til 10 stortingsrepresentanter. Som følge av det dårlige valget ble det trykket en bråte leserinnlegg i Fremskritt. Mange av disse la direkte og indirekte skylden for det dårlige valgresultatet på Snoen, Grønntun, Fåne, Wara, Skjervengen, partiets 1. nestleder Ellen Wibe og mer generelt ”liberalistene”. Fremtredende politikere, som Gundersen, snakket om å legge om til en liberalisme med en sosial profil.¹⁶⁸ Liberalistene hadde over tid fremmedgjort mange velgere med sin meritokratiske, elitistiske liberalisme, og mistet kontakten med partiets grasrot, var den allmenne dommen gitt av *Fremskritt*s mest brukte kommentatorer, som Jan Simonsen, Øystein Hedstrøm og John Alvheim. Ellen Wibe, 1. nestleder, og liberalistenes mest markante forsvarer i perioden etter Wara og Skjervengens avganger, skrev derfor i midten av november kommentaren ”Om FrPs program, fremtiden og ansvar” i *Fremskritt*.

”I den interne debatten etter valget kan det synes som om det har oppstått noen misforståelser i forhold til hvordan Fremskrittspartiet skal forholde seg politisk i årene framover. Noen vil endre programposter, mens andre mener at noen poster må skyves under teppet og holdes ”hemmelig”. (...) Alle de 52 sidene i partiprogrammet vårt er like mye verd med holdbarhetsdato frem til 1997, og da nytter det lite å snakke om et for liberalt eller for reaksjonært program. Fremskrittspartiet står klinkende klart for et mål om å skille kirke og stat, skattelette og avgiftslettelse både for personer og næringslivet, en liberal gen- og bioteknologipolitikk, omsettelige fiskekvoter, endring av kristendomsundervisningen i skolen, utredning av soldatlønnsordningen og liberal alkoholpolitikk. (...) Som representanter er vi alle forpliktet til å forfekte alle programposter med høy fane, uansett om vi anser oss selv for å være ”reaksjonær”, ”ultraliberaler”, ”konservativ”, ”hverdagsliberalist” eller noe annet. Er man med i klubben, så får man ta konsekvensen av dette.¹⁶⁹

167 Nicholas Wapshott. *Keynes/Hayek*. New York, 2011. s. 212-13.

168 Fremskritt 27.11.1993.

169 Fremskritt 13.11.1993.

Videre mente Wibe at det ikke var Skjervengen eller Waras feil at partiet endte med å vake så vidt over sperregrensen. ”Det er til enhver tid den sittende ledelse som må ta på seg det ansvaret når ting går dårlig. Jeg, Carl I. Hagen og Hans Røsjorde [andre nestleder i FrP] sammen med sentralstyret har ansvaret på høyeste plan.”¹⁷⁰

Redegjørelsen til Wibe ble starten på en ny ideologisk konflikt som endte med oppgjøret på landsmøtet på Bolkesjø i april 1994. Partileder Carl I. Hagen svarte Wibe i det samme *Fremskritt*-nummeret, der han for første gang avviste liberalismen som det grunnleggende FrP-prinsippet, og varslet et ”nådeløst oppgjør med liberalistene”;

I alle år har jeg hevdet at liberalistiske teorier og læresetninger skal være hjelpemidler og veiledere, men står det i kontrast til sunn fornuft, norsk tradisjon, norsk kulturarv og etiske levereregler bygd på hovedelementene i det kristne livssyn, ja, så er det den liberalistiske læresetningen som må vike.¹⁷¹

Med det valgte Hagen åpenbart å følge de konservative og populistene. Implisitt i kritikken skrev Hagen at det kunne være aktuelt å endre programmet for stortingsperioden 1993-1997. Partilederens kritikk ufarliggjorde det å kritisere liberalistene, også for andre i partiet.

FpU-leder Grønntun stilte derfor i *Fremskritt* spørsmålet ”Hva i all verden kan ha skjedd i våres, når vår kjære partiformann nå utpeker FpU som hovedfienden (...) Hvorfor er det slik at alle kluter legges til for å tilskrive FpU all skyld for alle problemene til FrP, når dette tydeligvis ikke var aktuelt for bare noen få måneder siden. FpU har ikke forandret politikk, ei heller hatt andre kontroversielle saker i media.”¹⁷²

Grønntuns spørsmåltegn ved partileder Carl I. Hagens oppgjør med liberalistene og FpU i *Fremskritt* i november 1993 er velbegrunnet. Partilederen hadde tidvis uttrykt misnøye med det han kunne ha sett på som liberalistisk tunnelsyn, men godtatt en høy grad av nyliberalistisk innflytelse. Som Grønntun selv påpekte hadde ikke liberalistene, verken i FpU eller de folkevalgte, endret seg i mer liberalistisk retning. Hagens oppgjør med liberalistene står slik sett i ettertid som et point of no return i forholdet mellom de illiberale og liberalistene, etter Tor Espen Simonsens inndeling av idégrupperingene i partiet.

170 *Fremskritt* 13.11.1993.

171 *Fremskritt* 13.11.1993.

172 *Fremskritt* 27.11.1993.

Som følge av det dårlige Stortingsvalget i 1993 besluttet Carl I. Hagen alene å fremme et resolusjonsforslag den første uka i januar, 1994. I forslaget, kalt ”FrP – Tilbake til fremtiden” ønsket han å samle partiet gjennom å ta bort de mest kontroversielle liberale ideene partiet ved valget 1993 hadde frontet, og vektlegge en mer overordnet anti-establishment-og protestpolitikk.¹⁷³ Hagen dementerte dermed effektivt 1. nestlederens påstand fra november, da hun mente partiets politikk for de neste fire årene var fastsatt.

Ellen Wibe, sammen med stortingsrepresentantene Ellen Christine Christiansen, Oscar D. Hillgaard og Geir Thoresen, som alle hadde blitt valgt inn på Stortinget, stilte på sin side med et alternativt resolusjonsforslag. I deres forslag var de liberalistiske vedtakene partiprogrammet hadde gått inn for, stående.¹⁷⁴ Både Hagen og Wibe reiste våren 1994 rundt til partiets fylkeslag for å selge inn sitt programforslag. Tonen mellom lederen og nestlederen i FrP var svært dårlig, som følge av det de begge oppfattet som tillitsbrudd. Konflikten var godt dekket i Fremskritt. Oppgjøret mellom Hagen og Wibe kom på landsmøtet på Bolkesjø 15.–17. april.

Fremskritt refererte store deler av Hagens innledningstale til landsmøtet. ”Årets landsmøte kommer etter et skuffende stortingsvalg og etter en kraftig debatt om partiets politiske profil-, verdi-, linje-, og veivalg. At dette i en viss grad kommer til å prege landsmøtet er hevet over tvil”, het det i avisen.¹⁷⁵ I sin åpningstale på landsmøtet forsøkte partileder Hagen å samle partiet. Han pekte på at dersom partiets ulike fløyer kunne enes om en mer pragmatisk tilnærming i utformingen av politikken, ville alle grupper tjene på det. ”Vår mulighet for å nå frem er faktisk langt fra så dårlig som mange vil ha oss til å tro og fortvile over. Stortingsvalget i fjor var det nest beste i partiets historie. Vår stortingsgruppe er fem ganger så stor som i perioden 85-89”, sa Hagen.¹⁷⁶ Samme kveld meldte 1. nestleder Ellen Wibe at hun trakk seg fra sitt verv. Dette begrunnet hun med det dårlige samarbeidsforholdet hun hadde til Carl I. Hagen, i tillegg til at hun ønsket mindre støy i partiet.¹⁷⁷

Dagen etter vedtok landsmøtet å følge Carl I. Hagen ”Tilbake til fremtiden”, framfor å holde seg til programmet partiet hadde gått til valg på. De fire Stortingsrepresentantene Oscar

173 Fremskritt 08.01.1994.

174 Fremskritt 08.01.1994.

175 Fremskritt 16.04.1994.

176 Fremskritt 16.04.1994, store deler av Hagens tale ble i avisen gjengitt.

177 Fremskritt 16.04.1994, Wibes tale til landsmøtet ble gjengitt i sin helhet i avisen.

Hillgaard, Ellen Christine Christiansen, Roy Wetterstad og Stephen Bråthen mente alle at tilliten og løftene til velgerne om å føre en liberalistisk politikk ikke ble opprettholdt ved en slik avgjørelse. Derfor ønsket de å bli fristilt på Stortinget fra å forholde seg til den nye resolusjonen.¹⁷⁸ Av resten av landsmøtet ble denne holdningen oppfattet som at de ikke godtok en flertallsavgjørelse. Den senere langt mer sentrale FrP-eren Vidar Kleppe oppfordret de liberale til å ”ta teoribøkene og gå!”,¹⁷⁹ mens partilederen fra talerstolen skal ha sagt at ”det er ikke på denne måten et parti drives. Vi har et program, og vi har et reglement for stortingsgruppen, og det skal vi følge. (...) Hvis dere ikke aksepterer demokratiske spilleregler og støtter flertallets avgjørelser, så kan dere bare pelle dere vekk!”¹⁸⁰ Med det ble den liberalistiske fraksjonsgruppen i FrP i 1994 kastet ut av partiet.

Av norsk dagspresse fikk den allerede innvalgte liberalistiske stortingsfraksjonen tilnavnet firerbanden, mens landsmøtet for all ettertid populært har gått under navnet *Dolkesjø*.¹⁸¹ Etter eksklusjonen sto fraksjonene i partiet som ønsket mer kulturkonservativ og populistisk politikk vesentlig sterkere enn de gjenværende ideologisk overbeviste liberalistene.¹⁸² De fire Stortingsrepresentantene satt ut perioden, men som representanter for et nytt politisk parti, Fridemokratene.

Endringer i FrPs liberalisme 1984-1994

Som vi har sett i dette kapitlet var store deler av Fremskrittspartiet tilhengere av en rekke liberalistiske ideer og forslag. Nyliberalismens praktiske uttrykk i form av forslag om frie markeder, statlig av- og deregulering, lavere skatter, begrenset statsstyre og et mer fleksibelt arbeidsmarked ble støttet bredt i partiet. Støtten kom ikke alltid som følge av de liberalistiske målene, men av at ideenes praktiske resultat kunne framstå som populære eller verdikonservative, samtidig som at de var ideologisk begrunnet i liberalistiske prinsipper.

Fra 1985 var det programfestet at FrP var et liberalistisk parti. Samtidig som partiet bekjente seg som liberalistisk var ikke den liberalistiske politikken helhetlig, og kun delvis fulgte partiet en nyliberal praksis.

178 Fremskritt, 23.04.1994.

179 Carl I. Hagen. *Ærlig Talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 219.

180 Her har jeg ikke et referat fra landsmøtet, men siterer fra Carl I. Hagens selvbiografi. *Ærlig Talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 222.

181 Carl I. Hagen. *Ærlig Talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 218.

182 Carl I. Hagen. *Ærlig Talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo, 2007. s. 226-227.

Avstanden vokste gjennom 1980-tallet, da liberalistene ikke godtok en rekke av partiets viktige populistiske og kulturkonservative kampsaker. Særlig spørsmål om innvandringspolitikk, populistisk kulturpolitikk, partiets kristenkonservative tilnærming i verdispørsmål som likestilling mellom heteroseksuelle og homoseksuelle var uforenelig med liberalistisk ideologi. Mest problematisk synes det likevel å ha vært mangelen på støtte for å utarbeide radikale liberalistiske endringer i partiets politikk. Resultatet av denne avgrunnen mellom FrPs partimedlemmer ble at nyliberalistenes to fremste talsmenn, Pål Atle Skjervengen og Tor Mikkell Wara, trakk seg ut av partiet i starten av 1990-tallet.

FrP var nødt for å ta stilling til om partiet skulle være det konsekvente liberalistiske partiet som Skjervengen, Wara og Fåne kjempet for. Partiet var i så fall nødt for å kjempe for flere upopulære kampsaker, som gen-forskning, homofiles rettigheter, positiv holdning til innvandring og andre saker det ikke fantes politisk enighet om i partiet.

Gapet mellom det liberalistiske, verdikonservative og det populistiske i FrP ble så stort at partiet måtte starte se fremtiden med rot i Anders Langes anti-establishment-fortid, på bekostning av den liberalistiske politikken. Viljen til samfunnsstyring lot seg ikke kombinere med en konsekvent liberalistisk politikk, som historiker Halvard Notaker også oppsummerer Høyres tilnærming til den liberalistiske bølgen på 1980-tallet.¹⁸³

183 Hallvard Notaker. *Høyres Historie. 1975–2005*. Oslo, 2012. s. 251.

Kapittel IV. “Mindre stat og mindre offentlig velferd” - Velferdspolitisk utvikling 1984–1994 .

I de foregående kapitlene, har jeg redegjort for det ideologiske og praktiske uttrykket for liberalisme som påvirket deler av Fremskrittspartiets medlemmer gjennom perioden 1984-1994. Jeg har også vist at det var stor uenighet innad i partiet om i hvor stor grad FrP skulle være et liberalistisk parti. I dette kapitlet skal jeg redegjøre nærmere for FrPs velferdspolitikk, for å gi et mer partikulært eksempel på den liberalistiske tendensen i perioden jeg dekker. I utviklingen av FrPs velferdspolitikk, har jeg funnet at partiet i stor grad står som en motvekt til de resterende stortingspartiene. Et hovedpoeng med kapitlet er å undersøke i hvor stor grad Fremskrittspartiet, og den liberalistiske fløyen i partiet, ønsket å avvike fra den nordiske modellen.

For å vise hvordan partiets velferdspolitikk avvek fra partiene som forsvarte den nordiske modellen vil jeg innledningsvis gi et kort riss av den moderne velferdshistorien, med fokus på britiske og norske forhold.

I begrepet velferdspolitikk legger jeg den form for lovgivende og administrative tiltak som fremmes for å forebygge og avhjelpe menneskelig nød. Særlig omfatter det sosiale tjenester, boligpolitikk, sosiale trygder, helsevern og sysselsettingspolitikk.¹⁸⁴ For å redegjøre for denne politikken har jeg sett på endringer i partiets eget stortingsprogram i perioden 1981-1997, i tillegg til å se på meningsbrytninger mellom ulike grupperinger i partiet, i partiavisen Fremskritt, fram til sommeren 1994. Jeg vil også referere til ulike stortingsdebatter for å vise til debattutvekslinger på tvers av partiene på Stortinget. Dette vil kunne belyse avstanden mellom stortingspartiene. Jeg vil sette FrPs velferdspolitikk opp mot den nordiske modellen, og liberalistisk teori og britisk og amerikansk nyliberal praksis.

¹⁸⁴ Begrepet og begrepsavgrensingen er hentet fra Store norske leksikon. <http://snl.no/velferdspolitikk>. Lastet 05.06.2014.

Moderne velferdshistorie

Vestens offentlige velferdstilbud har ekspandert meget sterkt de siste 100 årene. Særlig i perioden 1920-1980 var veksten voldsom, da statens velferdsutgifter ble tre- til femdoblet i alle vestlige land.¹⁸⁵

Den britiske Beveridge-rapporten, som ble utarbeidet i 1942, var viktig for utarbeidelsen av etterkrigstidens velferdsstat. Den slo fast at staten måtte bekjempe fattigdom gjennom å tilby flate, universelle ytelser til sine borgere gjennom barnebidrag (family allowances), et nasjonalt offentlig helsetilbud (NHS) og ved å sørge for å opprettholde full sysselsetting.¹⁸⁶ Store deler av rapportens forslag ble tatt til følge, og velferdsstatens myndighet og ansvar overfor innbyggerne ble vesentlig styrket i Storbritannia, og senere i Norge etter britisk modell. Staten ble dermed en viktigere aktør i enkeltmenneskers hverdag enn tidligere. Av liberalistiske kritikere omtales denne modellen som et konstruert statscentrert samfunn, i motsetning til den spontane orden som oppstår i et fritt samfunn.¹⁸⁷ Nettopp derfor søkte britiske og amerikanske liberalister å bygge ned den beveridgeske velferdsstaten.

Den britiske historikeren Mary Hilson hevder i boka *The Nordic Model – Scandinavia since 1945* at det i Skandinavia ikke fantes thatcherske forsøk, i alle fall ikke fra ledende politiske partier, på å nedbygge eller demontere den nordiske velferdsmodellen.¹⁸⁸ Historiker Hallvard Notaker bekrefter i sin bok om Høyres historie, at Høyre, gjennom 1980-tallet, ikke fulgte Thatchers praksis. I viljen til å ta styring av samfunnet, mener Notaker, fantes det en

vesentlig forskjell mellom en liberalistisk tanke om staten som nødvendig onde og et konservativt syn på staten som konstruktiv myndighet. Det var ikke fremmed for Høyre å sette staten i arbeid på vegne av fellesskapet. Spørsmålet var heller i hvilket omfang og på hvilke områder politikken kunne ha legitimitet.¹⁸⁹

Notaker skriver også at det konservative Høyre gjennom 1980-tallet var fremmed for Thatcher og Reagans radikale liberalistiske brudd med det beveridgeske ideologiske statlige velferdsideal.¹⁹⁰

185 Thomas Piketty. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, 2014. s. 475-76.

186 Rachel S. Turner. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh, 2011. s.146.

187 Rachel S. Turner. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh, 2011. s.146.

188 Mary Hilson. *The Nordic model – Scandinavia since 1945*. London, 2011. s. 110.

189 Hallvard Notaker. *Høyres Historie. 1975–2005*. Oslo, 2012. s. 56.

190 Hallvard Notaker. "Moderate affection. The Norwegian Conservative Party between MacMillan and Thatcher" i Helge Ø. Pharo og Patrick Salmon (red.) *Britain and Norway: Special relationships*. Oslo, 2012. s.286.

Den skandinaviske sosialdemokratiske velferdsstaten som vokste fram i etterkrigstiden er, ifølge Hilson, en modell som søker å spre sosial likhet gjennom å tilby universelle fordeler.¹⁹¹

Mary Hilson hevder at den nordiske modellen inneholder fire ulike, ikke gjensidig utelukkende, kjennetegn. For det første, mener hun, er velferdsstaten offentlig, og gir lite rom for private, frivillige, familiære eller filantropiske velferdsløsninger. Det andre kjennetegnet er at velferdsgodene i tillegg er svært omfattende og universelle. Det betyr at velferdsstaten utjevner og opprettholder en stor grad av sosial likhet blant innbyggerne. Et tredje kjennetegn er at budsjettet til velferdsstaten innhentes ved direkte skattlegging, ikke gjennom andre kanaler som avgifter i forbindelse med ansettelsesforhold etc. Det gjør at nordiske land har hatt et vesentlig høyere skattenivå sammenlignet med andre vestlige land. Et fjerde kjennetegn ved den nordiske velferdsstaten, er at den alltid var ment å være universell. Det vil si at den skulle tilfalle hele befolkningen, og ikke fungere som et minste sikkerhetsnett for de minst bemidlede i samfunnet, og at den er tett knyttet til ønsket om full sysselsetting. Sist, men ikke minst, skulle alle, begge kjønn og hele samfunnet, ha de samme rettighetene. Tanken var at dette skulle være med på å frigjøre hjemmeværende koner fra sine mannlige forsørgere. Dette har gjort at selv middelklassen har nytt godt av velferdsmodellen, som gjør at den har oppnådd en bred støtte i befolkningen, mener Hilson.¹⁹²

Denne velferdsmodellen var for Friedrich Hayek og andre liberalister uforenelig med det frie samfunnet de overordnet trodde på, og ulik ønsket til Fremskrittspartiet og dets ungdomsorganisasjon i perioden jeg behandler.¹⁹³

FrPs velferdspolitik 1984–1994

Som følge av de store oljefunnene i havet utenfor Norge, økte beholdningen i den norske statskassen betraktelig i perioden 1984–1994. Denne økningen førte til at partiene på Stortinget så at det fantes mulighet til å realisere flere av sine målsetninger som følge av den økte ressurstilgangen. Altså var det et større rom enn tidligere i statsbudsjettet til faktisk å foreta valg som viste til den ideologiske ulikheten mellom partiene. Med økte inntekter kunne

191 Mary Hilson. *The Nordic model – Scandinavia since 1945*. London, 2011. s. 89-90.

192 Mary Hilson. *The Nordic model – Scandinavia since 1945*. London, 2011. s. 89-91.

193 Rachel S. Turner. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh, 2011. s.149.

man enten bruke mer gjennom offentlige utgifter, eller se at den enkeltes private økonomi vokste og dermed gjorde økte offentlige utgifter nødvendige. Slik sett økte de ideologiske motsetningene i den norske politikken, da flere partier reelt sett kunne prioritere hvor ressursene best kom til nytte. FrP mente at ressursene kunne nyttiggjøres best ved å la den enkelte beholde en stor del selv.

I prinsippprogrammet til FrP ved Stortingsvalget i 1981, var det klart at partiets overordnede velferdspolitik skulle være å gi ”hjelp til selvhjelp”.¹⁹⁴ Med betegnelsen hjelp til selvhjelp mente FrP at Norges skatte- og avgiftsnivå ikke skulle overskride et nivå som gjorde den gjengse innbygger avhengig av stønad og særytelser fra staten. Særlig vektla partiet pensjonistene, gruppen de mente var de svakeste i samfunnet.

Fra 1985 ble det, som nevnt i foregående kapitler, gjort store inngrep og endringer i partiprogrammet til Fremskrittspartiet, der ideologiske krav og forslag ble konkretisert og presisert. Familien var, sammen med den private eiendomsretten, en forutsetning for grunnleggende velferd, og FrP ønsket derfor en sosialpolitikk basert på hjelp til selvhjelp. Partiet mente at det offentlige var i ferd med å overta familiens naturlige sosiale funksjon, som for eksempel ved statlige midler til store grupper gjennom å tilby barnepass, oppdragelse av ungdom og pleie av eldre som en del av den statlige ansvarsbyrden.

Endringene i partiprogrammet for stortingsperioden 1989-1993 var ikke på langt nær så store som endringene fra den foregående perioden. Befestningen av en overordnet liberalistisk politikk synes å være det som utgjør denne periodens program. Det ble i liten grad presentert nye liberalistiske forslag, men flere tidligere mål ble presisert og omformulert.

Partiprogrammet FrP gikk til valg på i 1993 ble endret i prosessen som førte til Bolkesjø-utmeldelsene. Kvantitativt var det partiets mest omfattende partiprogram, mens det innholds- og idemessig spriker i flere retninger enn de to foregående partiprogrammene. I deler av dette siste partiprogrammet, er likevel FrP på sitt mest liberalistiske.

Velferdspolitisk fremmet Fremskrittspartiet i perioden to hovedønsker for Norge som viser at partiet ikke var enhetlig politisk. Først og fremst ønsket partiet at det norske helsevesenet måtte styrkes. Den beste måten for å styrke helsevesenet var gjennom privatisering. Det

194 FrPs prinsippprogram 1981-1985, under overskriften *Sosialansvar*.

Fordi både prinsipp- og partiprogrammene jeg har fått tilgang til ligger ute i enkel tekst-formatering finner jeg det mest hensiktsmessig å kun overordnet henviser til programmet, heller enn å forsøke å anviser sidetall i dokumentet, da disse sidetallene kun er relative, gitt uformaterte fonter/skriftstørrelser.

offentlige hadde beviselig, mente partiet, ikke nok kompetanse til å vite hva kundene og pasientene var best tjent med. Staten burde kunne stå som garantist for et skattefinansiert minimumstilbud til allmennheten, mens enkeltmennesker gjennom private forsikringer kunne få et mer utfyllende tilbud ut fra hva de trengte og ønsket. En liberalistisk og populistisk meritokratisk prioritering av hvem staten hadde en særskilt velferdsplikt for, var essensielt. Samtidig drev partiet tidvis en politikk der de lovet velgerne mer enn konkurrerende partier i spørsmål om statens velferdsplikt overfor innbyggerne. Denne politikken gikk i utgangspunktet på tvers av ønsket om å privatisere utgiftene i helsevesenet. FrPs talsmenn forsøkte imidlertid å argumentere for at begge ønskene var elementer av en helhetlig politikk.

Det vil være fruktbart redegjøre for Fremskrittspartiets velferdspolitikken ved å sette partiets forslag og mål opp mot Hilsons fire kjennetegn for den nordiske modellen. Hilsons oppdeling av den nordiske modellen er på ingen måte gjensidig utelukkende, men jeg har likevel valgt å kategorisere argumenter, og plassere ulike forslag inn kun i én av Hilsons fire ulike kjennetegn, for å unngå unødvendige gjentakelser.

Statlige løsninger på bekostning av privat, frivillig og familiært initiativ

Den nordiske modellen, mener Hilson, er basert på at det offentlige tilbyr sine innbyggere statlige løsninger på en rekke områder. Det fulle partinavnet på FrPs forløper, *Anders Langes Parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep*, er i seg selv et argument for at partiet gikk mot den nordiske modellen i spørsmål om offentlige løsninger. Partiets argumentasjon mot det omfattende statlige tilbudet var i all hovedsak delt inn i tre ulike politikkområder, helsepolitikk, familiepolitikk og sysselsettingspolitikk. Som vi skal se, fremmet FrP privatiseringsforslag gjennom hele perioden, samt etterlyste større privat aktivitet innen velferdsarbeid.

Helsepolitiske private og familiære løsninger

For å utjevne samfunnsbalansen ønsket Fremskrittspartiet å motarbeide at samfunnet skulle “dikteres av statlige organer på bekostning av det private”. Partiet ønsket derfor i programmet for 1981-1985 “å stimulere til privat innsats på alle områder i samfunnslivet”.¹⁹⁵ I praksis betydde det at partiet overordnet ønsket å åpne for en bredere utnyttelse av private initiativer

195 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Samfunnsbalanse*.

for åpning av sykehus, skoler, aldershjem, og en generell økt etablering av konkurrerende private alternativ til statlige og kommunale foretak.¹⁹⁶ Denne oppgaven forble en hovedoppgave for FrPs helse- og sosialpolitiske arbeid. FrP brøt dermed fundamentalt med den nordiske modellen, allerede før de unge liberalistene deltok i partiprogramutforming. Politikken var gangbar, ikke bare for liberalt overbeviste, men også hos de populistiske og kulturkonservative i FrP.

Innen sykehussektoren ønsket FrP i programmet for 1981-1985 å “gjennomføre en ansvarlig sosialpolitikk hvis prinsipp må være hjelp og inspirasjon til selvhjelp”.¹⁹⁷ Sykehusstrukturen og driften, mente partiet, måtte analyseres radikalt og fordomsfritt med sikte på rasjonalisering og effektivisering, der målet for sykehusutbygging måtte være å finne frem til enklere løsninger. Ytelser, som ble tilbudt publikum gjennom folketrygdsystemet, skulle gjennomgås og revideres. Partiets stortingsrepresentant og sosialpolitiske talsmann Fridtjof Frank Gundersen uttalte derfor høsten 1982 til partiavisen *Fremskritt* at på grunn av “[...] mangel på privat initiativ vil norsk offentlig helsevesen i årene som kommer bli mer og mer forslummet. Dette vil føre til en voksende efterspørsel etter helsetjenester som betales fullt og helt av pasienten”.¹⁹⁸

Også i partiprogrammet fra 1985, for de neste fire årene, slo partiet fast at det mente at det offentlige burde ta ansvar for å finansiere og organisere anbudsrunder, men la private aktører i størst mulig grad ha oppgaven med å tilby publikum det som trengs av helse- og sosialtjenester. Langt flere slike oppgaver burde kunne tilbys det private, mente partiet.¹⁹⁹ Partiet hadde tro på at familien var kjernen i god velferdspolitik. I *Fremskritt* het det på lederplass våren 1986 at:

Det er en illusjon å tro at samfunnet har råd til å erstatte privat pleie og omsorg med offentlig pleie og tilsyn basert på tariffavtaler og arbeidsmiljølov. Det må derfor føres en familiepolitikk som i størst mulig utstrekning gjør det mulig for den enkelte familie selv å ta hånd om sine helsemessige og sosiale problemer og å forebygge at slike oppstår.²⁰⁰

Denne velferdspolitikken ville i så måte vært en del av en nedbygging av den nordiske modellens fundament.

196 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Samfunnsbalanse*.

197 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Sosialansvar*.

198 *Fremskritt* #42, 1982.

199 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *En demokratisk rettsstat*.

200 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

I en behandlingssituasjon skulle sykehusene tilbys refunderende stykkpriser for hver behandling de gjennomførte. “Hvert sykehus bør være en selvstendig økonomisk enhet hvor økonomisering og rasjonalisering kommer sykehuset selv til gode.”²⁰¹ Partiet ser altså ut til å ha håpet på at det private markedet ville finne en paretooptimal spesialisering sykehusene imellom. Dette uten at partiprogrammet utdyper hvordan markedet best ville kunne ta i bruk en stykkprisomlegging.

Våren 1985 gikk sykehusdiskusjonen varmt i partiavisen *Fremskritt*. Konkurrerende liberaliseringsforslag ble framlagt. Legen og FrP-veteranen Arve Lønnum skrev i januar 1985 at dersom veksten blant helsepersonell i Norge økte i samme takt de kommende ti år som årene mellom 1975-1985 ”vil vi [i 1995] ha én helsearbeider per 17 innbyggere. Det kan være grunn til å spørre seg om det virkelig kan være bruk for alle disse, og om det egentlig finnes noen styring på utviklingen innen norsk helsevesen. Svaret på begge to er nei”.²⁰² Lønnum foreslo derfor å delprivatisere det norske helsevesenet og viste til USAs effektive helsemodell, der han mente at “privat og offentlig helsevesen [opererte] side om side og med hvilket resultat? Jo, verdens mest avanserte sykehus og den beste sykebehandling finner vi der”.²⁰³

Fridtjof Frank Gundersen skrev i april et innlegg i partiavisen der han mente konkurranse mellom sykehusene ville være en stor fordel for pasientene. Pasientene måtte behandles som kjøpere, mente han. Gundersen spurte retorisk om hvordan pasientene kunne komme inn i en kjøperposisjon når det ikke var pasienten som betalte. Svaret måtte være en stykkprisordning. “Et slikt system vil bety at veldrevne og rasjonelle sykehus vil kunne komme ut med overskudd fordi utgiftene er mindre enn betalingen. Overskuddet vil da kunne brukes til nyansettelser, økte lønninger, bedre utstyr etc. Alt etter sykehusets egen disposisjon. Et dårlig drevet sykehus vil ikke klare seg med betalingen, og blir nødt for å rasjonalisere”, mente partiets sosialpolitiske talsmann.²⁰⁴ Dette systemet ble senere støttet både av daværende *Fremskritt*-redaktør Jan Simonsen²⁰⁵ og av partileder Carl I. Hagen, som lovet at en med dette systemet ville fjerne sykehuskøene i løpet av en stortingsperiode.²⁰⁶

201 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

202 *Fremskritt* #2, 1985.

203 *Fremskritt* #2, 1985.

204 *Fremskritt* #12, 1985. Denne typen argumentasjon gjentas nesten lydlikt i spørsmålet om privatisering i utdanningssektoren neste kapittel.

205 *Fremskritt* #31, 1985.

206 *Fremskritt* #33, 1985.

FrPs nestleder Anne Beth Moslet var også en tilhenger av et stykkprisfinansiert helsevesen, og mente at sykehustjenester “(...) burde produseres på et fritt konkurransemarked hvor alle krav til effektivitet og lønnsomhet vil føre til samfunnsøkonomiske innsparinger”.²⁰⁷ På bakgrunn av blant annet denne meningsutvekslingen fremmet Hagen på Stortinget, på vegne av Fremskrittspartiets stortingsgruppe, et forslag om at alle søknader om godkjenning av etablering og drift av private sykehus måtte godkjennes.²⁰⁸ I et dokument 8-forslag fra 1986 krevde Carl I. Hagen store endringer i det norske helsevesen.

[Private initiativ] bør hilses velkomne som et nødvendig supplement til de offentlige sykehus. Myndighetene bør således ikke legge noen hindringer i veien for etablering av private sykehus og alle som søker om godkjenning bør gis tillatelse til drift såfremt de rent medisinske kriterier for drift er oppfylt. Det kan ikke hevdes at noen sniker i køen iom. at de som blir behandlet privat fjernes fra ventelistene til de offentlige sykehus. [...] Staten må konkurrere i arbeidsmarkedet om sykehuspersonell på samme måte som gjelder for ingeniører, veiarbeidere, filologer, sekretærer m.m. En nektelse av å godkjenne private sykehus fordi man ønsker fortsette sin kyniske underbetaling av sykepleiere, hjelpepleiere og annet sykehuspersonell og derfor vil hindre konkurranse om arbeidskraften, kan ikke aksepteres i det som hevdes å være et fritt land.²⁰⁹

De foregående privatiseringsargumentene ble fremmet av Fremskrittspartiets mest markante politikere, som ikke primært var kjent for sine liberalistiske tilbøyeligheter. Likevel var politikken de fremmet åpenbart av liberalistisk art.

De mer ideologisk motiverte FpUerne var også svært aktive i debatten om en omlegging av helsevesenet. Ungdomspartiets daværende gruppesekretær, Jan Arild Snoen, skrev våren 1987 en artikkel om etterspørselen av helsetjenester. Snoen argumenterte for at “FrPs helsemodell, der et stykkprissystem skaper konkurranse om pasientene, er en bra modell, fordi den tar utgangspunkt i en markedsløsning på produksjonssiden, men den er en mangelfull modell fordi den ikke tar hensyn til at markedet også har en etterspørselsside.”²¹⁰ Snoen mente at ulempen med et gratis system, der man gjennom skatteskjemaet usynlig betalte for helsevesenet, var at det førte til en kunstig høy etterspørsel av helsetjenester. “Subsidiering er alltid samfunnsøkonomisk uheldig, ved at det gis uriktige signaler til markedet. En pasient som har en relativt ubetydelig plage vil, fordi behandlingen er ”gratis”, likevel søke behandling, selv om kostnadene for staten er større enn pasientens velferdsgevinst.”²¹¹ Snoen oppsummerte problemstillingen ved å konkludere med at “den beste løsningen blir altså å

207 Fremskritt #14, 1986.

208 Fremskritt #41, 1986.

209 Fremskritt #41, 1986.

210 Fremskritt #7, 1987.

211 Fremskritt #7, 1987.

avskaffe offentlig innblanding i helsevesenet og nedlegge folketrygden. Dersom vi ønsker å opprettholde et visst sosialt sikkerhetsnett for de få som ikke er i stand til å betale premien selv, kan staten gå inn for å betale en rimelig omfattende forsikring for disse. De som foretrekker å ta sine sjanser og stå som ”selvassurandør” må få lov til det.”²¹²

Her mener jeg Snoen nyanserte debatten noe, da han i argumentasjonen gjorde spørsmålet om utgifter i helsesektoren til en ideologisk, mer enn en populistisk problemstilling, satt opp mot argumentene hans partifeller fremmet. At partiet ønsket en privatisering av helsesektoren sto likevel ikke i seg selv i et motsetningsforhold til konservativ politikk, selv om det ikke er en opplagt konservativ politikk. Det var derimot ingen bred folkelig bevegelse som ønsket å privatisere store statlige institusjoner. Derfor kan det synes plausibelt at det var liberalistene som først og fremst ønsket privat konkurranse.

I Storbritannia hadde den britiske regjeringen på 1980-tallet over tid utredet mulighetene for å privatisere National Health Service (NHS), det britiske statlige helsevesenet. I følge Rachel S. Turner endte behandlingen av privatiseringsplanene med at forslaget folkelige appell var for lav, og at Thatcher heller enn å demontere NHS, ville reformere det.²¹³ Måten Thatcher reformerte NHS ble fulgt av Fremskritt og FrP. Storbritannia hadde innført en mer stykkprisfinansiert modell, samt at organiseringen av helsevesenet organisatorisk ble delt opp i mindre enheter. Likevel skulle NHS selv stå for rekrutteringen av alle ansatte.²¹⁴

FrP videreførte i 1989-1993 i sin helhet helsepolitikken fra den foregående perioden, i tillegg til å føre inn noen ekstra punkter. Særlig la partiet ekstra trykk på rammebevilgningspolitikken i norsk helsevesen, som hadde vært et programfestet punkt også i det foregående programmet. Valgprogrammet for perioden fremstår som inspirert av NHS-reformene i Storbritannia. Partileder Hagen mente fremdeles at folketrygdens oppbygging burde omlegges, og skrev i partiavisen i november 1988 at “folketrygden bør omorganiseres slik at den på vegne av den enkelte pasient betaler regninger for helsetjenester basert på stykkpris og regningsarbeid med full likebehandling av offentlige og private helsetilbydere”.²¹⁵ Før Stortingsvalget i 1989 skrev også den liberalistiske redaktøren i Fremskritt, Jan Erik Fåne, at

212 Fremskritt #7, 1987.

213 Rachel S. Turner. Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies. Edinburgh, 2011. s.158-161.

214 Rachel S. Turner. Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies. Edinburgh, 2011. s.159.

215 Fremskritt 30.11.1988 – fra 1988 går, som nevnt i foregående kapitler, over til å datostemple avisutgivelsene.

privatisering av helsevesenet ville gi “(...) et system hvor helseinstitusjonene og eldreinstitusjonene er opptatt av å yte god service og bruke pengene så fornuftig som mulig, hvor pasientene og de pleietrengende blir garantert den nødvendige behandling, og som blir dekket av Folketrygden.”²¹⁶ Fremskrittspartiets Utredningsinstitutt (FUI) utga høsten 1989 en rapport for å underbygge disse argumentene, og konkluderte med at et helsevesen basert på stykkpris ikke ville være dyrere enn det offentlige helsesystemet.²¹⁷

FrP ønsket i partiprogrammet i tillegg å bygge ned profesjonsgrensene i helsevesenet, uten at det ble forklart hva en slik nedbygging innebar, eller hvordan det ville endre helsevesenet i Norge. Partiet foreslo også i programmet at alle pasienter burde ha lik tilgang til å bli fulgt opp av den samme legen før, under og etter et sykehusopphold.²¹⁸ “Normal” sykdom skulle være et personlig anliggende, og derfor burde karensdagene gjeninnføres, i første omgang to dager, i tillegg til at den syke burde trekkes 20% av lønnen.²¹⁹ Staten burde ikke måtte dekke et slikt tap, het det i programmet. I 1989-1993 ble dette punktet fjernet, da det ble ansett som for liberalistisk.²²⁰

Liberalistenes mål om å privatisere helsevesenet hadde gjennom perioden 1984-1994, fikk ikke rot i helsepolitikken til Fremskrittspartiet. Flere vesentlige privatiseringsforslag, gjerne inspirert av britiske reformer, ble derimot programfestet, men først når alle tre fløyene i partiet kunne stille seg bak forslagene.

Familiepolitiske, private løsninger

Fremskrittspartiet sto mot den kompakte majoritet på Stortinget innen familiepolitikken, da partiet mente at enhver måtte være sin egen lykkes smed, og hjelpe seg selv. Velstand, het det i partiprogrammet for perioden 1981-1985, var ikke et produkt av politiske avgjørelser, men av enkeltmenneskers innsats på alle plan i samfunnet. Idealet var “(...) en familie bestående av selvstendige mennesker ansvarlig for sine egne handlinger og med en fri og selvstendig økonomi”. Felles for FrPs helse- og sosialpolitikk var derfor troen på at fellesinteressene best

216 Fremskritt 18.05.1989.

217 Fremskritt 02.08.1989.

218 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften Helse og sosial sikkerhet.

219 Karensdager er dager før rett til sykelønn/sykepenges ol. inntreer.

220 Aftenposten 03.04.1992, under overskriften “Overbyr Ap”.

ble ivaretatt gjennom enkeltmenneskets interesser.²²¹ Derfor foreslo FrP i partiprogrammet, fra 1981, å avvikle alle stønadsordninger. I stedet ble det argumentert for at en minimumsinntekt, som kun skulle utbetales til de aller svakest stilte i samfunnet, burde bli innført. Selvstendige mennesker skulle være ansvarlige for sine egne handlinger, og med det være “(...) mer fri til å kunne stå på egne ben økonomisk sett”.²²²

Ønsket om å avvikle en rekke statlige stønadsordninger var noe av det første Margaret Thatcher og Ronald Reagan gikk inn for da de samlet sine rådgivere etter maktovertakelsene i 1979 og 1981. Den britiske idehistorikeren Rachel S. Turner kaller denne prosessen ”retrenching the welfare state”, eller nedskjæringen av velferdsstaten.²²³ Turner mener det er tydelig at Thatcher og Reagan felles revurderte hva statens rolle i velferdspolitikken skulle være. De to ledernes ønskede skifte innebar at statens dominante rolle som velferdstilbyder skulle reduseres ved å søke private, familiære eller veldedige løsninger.²²⁴ Dette ønsket delte tilsynelatende FrP i perioden.

For at familier skulle kunne stå på egne ben økonomisk ønsket partiet at familier, istedenfor å bli skattlagt “så hardt at de ble avhengig av offentlige støtteordninger”, selv skulle få disponere sin egen arbeidsinntekt til frivillig forbruk. Dette forslaget, fra partiprogrammet fra 1981-1985, ble fulgt av et forslag om å innføre ektefelledelt beskatning. Ektefolk skulle kunne betale skatt felles, slik at hjemmeværende kunne opptjene pensjonspoeng på ektefellens inntekt, samt at det skulle øke incentivet for et høyt arbeidsnivå for familiens eneforsørger.²²⁵

I Stortingsprogrammet for perioden 1989 holdt partiet seg familiepolitisk i stor grad til det forrige partiprogrammet. Her var det, som påpekt også tidligere, et større innslag av kulturkonservatisme enn i resten av programmet. FrP mente at staten burde legge om skattesystemet slik at en lettere kunne dele inntekt mellom ektepar, og at to personer dermed kunne spare pensjonspoeng på én inntekt. Dette synes det som at partiet mente ville være med på å gjøre “det forpliktende ekteskap mer attraktivt som samlivsform”.²²⁶

Partiet gjentok også at mennesket eksisterte som enkeltmennesker, ikke som en kollektiv gruppe, og at staten derfor måtte forholde seg til at “individet [måtte] ha styringsrett over sitt

221 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Samfunnssyn*.

222 FrPs partiprogram 1981-1985 under overskriften *Samfunnssyn*.

223 Rachel S. Turner. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh, 2011. s.155.

224 Rachel S. Turner. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh, 2011. s.155.

225 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Samfunnssyn*.

226 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

eget liv”.²²⁷ En måte å gi denne styringsretten tilbake til individet, het det i programmet, var ved å privatisere og desentralisere helseinstitusjoner, skoler og andre offentlige institusjoner. Partiet argumenterte i sitt program for at privatisering ville føre til en effektiv utnytting av ressurser. Påstanden er dog ufullstendig underbygget, da den verken er satt opp mot offentlige foretak eller påvist med konkrete eksempler eller teser om hvor effekten av privatisering ville merkes. FrP gikk i programmet likevel inn for private, framfor offentlige løsninger.

I programmets post for statlige subsidier og overføringer hadde programkomiteen skrevet at “[d]et nåværende system med høye skatter og avgifter for alle, samtidig med at alle mottar offentlig støtte på en rekke områder, må endres.”²²⁸ Partiet mente det “den siste tiden” hadde vært en økt mulighet for at både publikum og bedrifter skulle benytte seg av statlige støtteordninger.²²⁹ Denne økningen, het det i partiprogrammet, “styrer enkeltmenneskenes valg av forbruksvarer og tjenester, samt næringslivets virksomhet. Fremskrittspartiet vil snu denne utviklingen, slik at den enkelte får større valgfrihet”²³⁰ Igjen fantes det i programmet ingen konkret kritikk, utover denne generelle betraktningen, av hva som var feil i samfunnet. Heller ikke konkrete mål og tiltak som skulle øke valgfriheten ble fremlagt i partiprogrammet.

For Stortingsperioden 1993-1997 gjorde partiet relativt store programendringer. FrP så at “utdanningsekspløsjonen [gjorde at] stadig flere personer har tatt utdanning utover grunnskolenivå, og har valgt å gjøre aktiv bruk av utdannelsen ved å søke lønnet arbeid. Samtidig har stadig nye former for organisering av familieforhold gradvis vunnet innpass i samfunnet”.²³¹ Denne endringen, mente partiet, kom av at det høye skattetrykket i Norge hadde presset familier til å ha to forsørgere i arbeid, og var med på å “vanskeliggjøre en aktiv barneoppdragelse i foreldrenes regi”.²³² De endrede familieforholdene hadde “forykket den stabile rammen rundt familiens oppdrager- og omsorgsfunksjon”.²³³ Derfor ville partiet gjøre det mulig for familier å “ta et verdivalg om å være hjemme med barna”, ved å la ektepar få dele inntekt, og skatte av felles inntekt. Dette ville også muliggjøre en opptjening av pensjonspoeng for den hjemmeværende. I motsetning til tidligere år, henger ikke dette forslaget lenger på greip. Fra 1993 foreslo nemlig partiet også at staten burde tilby en lav flat pensjon til alle landets borgere, uavhengig av arbeidsmengde. Mer enn at det fremmet en

227 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *En demokratisk rettsstat*.

228 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Markedsøkonomi, for fritt næringsliv og velstand*.

229 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Markedsøkonomi, for fritt næringsliv og velstand*.

230 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Markedsøkonomi, for fritt næringsliv og velstand*.

231 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Familie og barn*.

232 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Familie og barn*.

233 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Familie og barn*.

liberalistisk politikk kan det heller fremstå som et oppsiktsvekkende kulturkonservativt forslag for å holde fast på husmorrollen innen familier.

FrP gjentok i programmet for stortingsperioden 1993-1997 at partiet ved å gjennomføre generelle og store skatte- og avgiftslettelser ville “sette den enkelte borger og den enkelte bedrift i bedre stand til å greie seg selv uten subsidier”.²³⁴ Det står igjen som partiets overordnede sosialpolitikk gjennom perioden 1984-1994. Politikken som partiet foreslo, etter liberal teori og Thatchers praksis, skulle fjerne behovet for subsidier for den gjengse borger.

Sysselsettingspolitisk

Fremskrittspartiet mente at velstanden i Norge var et resultat av enkeltmenneskenes daglige innsats i produktiv virksomhet. Nettopp derfor het det i partiprogrammet for perioden 1985-1989 at det ikke burde være statens, men “(...) den enkeltes egen oppgave å skaffe seg arbeid, basert på den enkeltes forutsetninger, utdanning og markedets behov for arbeidsinnsats”.²³⁵

En forenkling av arbeidsmiljøloven mente FrP at var viktig. Det for å gjøre det mulig for den enkelte ansatte å inngå en enighet med arbeidsgiveren om hvor lang arbeidstiden skulle være, uten at partene måtte forholde seg til en sentral lovgivning. Prinsipielt så partiet helst at det naturlige arbeidsmarkedet kunne fungere på egen hånd, uten aktive korreksjoner fra staten og med lokale lønnsforhandlinger, helt på linje med den liberalistiske teorien. Partiet ønsket også at lover for overtidsarbeid skulle fjernes, slik at den enkelte sto fritt til å velge arbeidstid som det selv passet den enkelte ansatte.²³⁶ I tillegg ville partiet at alle lønnsoppgjør skulle desentraliseres ned til de ulike bedriftene. Dette grepet var det samme Margaret Thatcher hadde valgt å ta i bruk i Storbritannia, for å øke incentiver for entreprenørskap og verdiskapning. I motsetning til Thatchers politikk, skulle staten derimot i FrPs tenkte system, stå klar til å tilby økt lønn innen de offentlige områdene som slet med rekruttering, for å kunne konkurrere bedre om ønsket arbeidskraft.²³⁷

Fremskrittspartiet ønsket i perioden 1984-1994 at velferdspolitikken skulle utformes slik at et privat marked kunne avlaste og bistå det offentlige. Velferden venner og familie kunne tilby var uvurderlig, både innen helse- og familiepolitikken. Den kunne ikke erstattes av statlig

234 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Subsidier og overføringer*.

235 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Arbeid og sysselsetting*.

236 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Markedsøkonomi, for fritt næringsliv og velstand*.

237 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Markedsøkonomi, for fritt næringsliv og velstand*.

betalte pleiere. Partiet var derimot ikke entydig liberalistiske i privatiseringsforslagene, da endringsforslagene var populistisk og konservativ motivert og argumentert.

Omfattende, universelle løsninger for å fremme sosial likhet på bekostning av privat initiativ og ansvar

FrP mente gjennom hele perioden 1984-1994 at det var viktig å omlegge store deler av den norske stønadspolitikken. Statens ansvar burde gå fra å være omgripende og universelle, til kun å hjelpe de *aller svakest stilte i samfunnet*. Hvem som var de svakeste i samfunnet synes å ha endret seg over tid, motsatt av hva Mary Hilson mener er typisk for den nordiske modellen. Partiet ønsket i så måte ikke å radere ut velferdsstaten, men at den sosiale sikkerheten staten stilte måtte være så lite attraktiv at den ikke gagnet flere enn de som absolutt trengte den. En slik velferdspolitikkk ville ha skilt seg vesentlig fra den nordiske modellen Hilson presenterer, samtidig som FrPs modell ville vært mer generøs overfor de minst begunstige i samfunnet enn i mange andre europeiske liberaldemokratier.

Helsepolitiske særbestemmelser

Innen helse- og sykehuspolitikken het det i FrPs partiprogram i 1985 at “rammefinansieringen [av sykehus] var en sosialistisk måte å regulere etterspørselen på”.²³⁸ Ved å stykkprisfinansiere sykehus, helst med private sykehuseiere, kunne man tilby en bedre service enn gjennom offentlig eide rammefinansierte sykehus. Da kunne man lettere “tilpasse pasientenes etterspørsel av sykehustjenester, både når det gjelder teknologi og omsorg”.²³⁹ FrP ville “gi den enkelte borger rett til fritt valg av sykehus basert på den stykkpris folketrygden betaler. Dersom prisen ved private institusjoner er høyere enn det folketrygden refunderer, må den enkelte betale det nødvendige mellomlegg”.²⁴⁰ Altså ønsket FrP dels å bygge ned omfanget av folketrygden. Offentlige tilbud som sykehus og sykeordningen skulle være lik for alle, men av vesentlig mindre omfang enn det bestående systemet.²⁴¹ Samtidig ville partiet tilby en allmenn, grunnleggende hjelp til publikum.

238 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helse og sosial sikkerhet*.

239 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helse og sosial sikkerhet*.

240 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helse og sosial sikkerhet*.

241 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Sosialansvar*.

Fra perioden 1989-1993 ønsket partiet å øke egenandelen på områder der en kunne motivere folk til å ta vare på egen helse. Med det ville staten potensielt kunne senke et unødig overbruk av helsemidlene for den enkelte, og effektivisere sektoren, mente flertallet i FrP. Kronisk syke, vanskeligstilte eldre og funksjonshemmede skulle unntas fra en slik egenandel. Egenandelen burde være den samme for den enkelte pasient, uavhengig av om det var en offentlig eller privat lege som bisto pasienten.²⁴²

FrP så folketrygdens to hovedoppgaver som å sikre alle statens innbyggere en verdig alderdom og den nødvendige helsetjeneste. Partiet mente at det ikke var et statlig anliggende “å være forsikringselskap som skaffer folk med god inntekt en god pensjon”.²⁴³ Derfor ville partiet stimulere til økt bruk av privat pensjonssparing og et tak på pensjonen utbetalt av staten. Folketrygden, mente partiets nestleder Tor Mikkjel Wara i 1989, burde “konsentrere seg om å løse de grunnleggende oppgaver skikkelig. Nemlig å sikre alle de minste akseptable velferdsnivå ved alderdom og nødvendig hjelp ved sykdom”.²⁴⁴ Forslaget om en flat fellespensjon ble derfor presentert. Wara skrev, som leder av FpU:

Vi mener at alle skal få et minimum av velferd når de blir gamle. Utover det bør det være opp til den enkelte å tegne private pensjonsforsikringer. Folketrygda skal sørge for at ingen faller utenom. Folketrygden skal derfor sikre en minimumspensjon til alle, som forutsettes å være høyere enn dagens minstepensjon, hvis noen ønsker en høyere pensjon enn det, så bør de tegne private forsikringer. (...) Folketrygden skal kun sikre en minstestandard til alle.²⁴⁵

I tillegg til å smøre pensjonistene i partiets rekker, tok også programmet sikte på å overføre en rekke sosiale velferdsordninger fra folketrygden direkte over til statsbudsjettet. Barselpenger og svangerskapspermisjon, stønad for ugifte, skilte og separerte forsørgere og dagpenger og stønad under arbeidsledighet, var eksempler partiet la fram som oppgaver som burde knyttes opp mot statsbudsjettet istedenfor å finansieres gjennom folketrygden.

Ulikt fra tidligere program sto det i programmet for 1993-1997 at “Fremskrittspartiet mener pasientene skal være inntektskilder for sykehusene, ikke utgiftsposter som i dag”.²⁴⁶ Setningen slik den står i partiprogrammet er litt uheldig formulert, men mer enn en markant retningsendring i partiets helsepolitikk står det heller som en presisering av at det trengtes flere private sykehus og helseforetak i Norge, og enda mer, en overgang til stykkprisfinansiering av norske sykehus. I teksten, som ble totalrevidert og skrevet om fra

242 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

243 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

244 Fremskritt 02.03.1988.

245 Fremskritt 02.03.1988.

246 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

foregående partiprogram, ble det lagt mindre vekt på ideologisk retorikk. Som følge av at partiet ønsket å gjøre om folketrygden til en tilnærmet ren folkeforsikring, problematiserte partiet at ny teknologi ikke lenger gjorde at leger kunne sette grenser for når de skulle avslutte ulike behandlinger. Partiet foreslo derfor et tak på forsikringssummen gitt av staten, som kunne suppleres med en egen privatforsikring. Hver enkelt kunne ta opp et privat lån for å finansiere videre behandling.²⁴⁷ I tillegg mente partiet igjen at risikofylt adferd, uten at det ble definert, burde belastes den enkelte, heller enn at samfunnet skulle bli skadelidende for den enkeltes uaktsomhet.²⁴⁸

FrP ønsket en mindre egalitær utforming av helsepolitikken. Partiet foreslo å bygge ned omfanget av folketrygden, ved å øke egenandeler ved sykdom, og innføre et stykkprisfinansiert helsevesen. Kritikken av den nordiske modellen synes først og fremst begrunnet i økonomiske hensyn.

Familiepolitiske særbestemmelser

FrPs familiepolitikk skulle gi “hjelp til de reelt svakere”, og da gjennom direkteoverføringer, ikke ved å gi stønad til store deler av befolkningen. Stønad, mente FrP i partiprogrammet fra 1981-1985, burde ”baseres på kontantoverføringer fra et offentlig kontor, slik at enhver får en inntekt som gjør det mulig å betale alle vanlige, nødvendige utgifter selv”.²⁴⁹ Partiet mente en offentlig garantert minimumsinntekt skulle kunne dekke et minstebehov for publikum.

Thatcher hadde i Storbritannia kritisert det beveridgeske stønadssystemet for å distribuere “with little or no consideration of their effects on behaviour.” Stønadene som staten hadde utbetalt over tre tiår hadde, mente Thatcher, “facilitated the breakdown of families and replaced incentives favoring work and self-reliance with perverse encouragement for idleness and cheating”.²⁵⁰ Den britiske regjeringen mente derfor at det var nødvendig med en forenkling av trygdesystemet, da den høye beskatningen i landet var grunnen til at trygden trengtes.

FrPs argumentasjon fra 1982 for avvikling av bostøtte, er et eksempel på denne foreslåtte politikken. Norge trengte stønader for de trengende, ikke for de mange, mente partiet da.

247 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

248 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Folketrygden*.

249 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Sosialansvar*.

250 Rachel S. Turner. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh, 2011. s. 156.

Dette er et retorisk grep FrP ser ut til å ha lånt fra Margaret Thatcher. I Storbritannia hadde det gjennom etterkrigstiden, og helt fram til Thatchers overtakelse i 1979, vært bred enighet om at det å tilby en høvelig bolig for borgerne var en av de grunnleggende oppgavene for statens virke.²⁵¹ Thatcher-regjeringens politikk var derimot at boligstøtte ikke skulle være et offentlig, men et privat spørsmål. Statens rolle skulle heller være å løse problemer knyttet til et manglende boligmarked, ved å selge og distribuere tidligere kommunale boliger. På denne måten kunne staten tjene store engangssummer, samtidig som Thatcher mente at enhver eier bedre ville ta vare på selveide boliger.²⁵² Lignende løsninger ble foreslått i Norge også, men ble aldri vedtatt i FrPs program.

I Fremskrittets valgavis fra lokalvalget i 1983 presenterte partiet sin velferdspolitikken overordnet som et arbeid for å få “en mer konsentrert og målrettet lege- og helsetjeneste. Derved vil de som trenger det, få hurtigere og mer effektiv hjelp. En effektiv helsetjeneste fratrer ikke den enkelte ansvaret for seg selv og sine nærmeste”.²⁵³ Altså skulle ansvaret for velferd hovedsakelig være ens egen. For den neste perioden, 1985-1989, ble dette ytterligere presisert, da det het at “sosial støtte bør gis til enkeltindivider, ikke til store grupper”.²⁵⁴ Heller enn å subsidiere gjennom støtteordninger som kun førte til kunstig utjevning, ønsket FrP fra 1985 å innføre reelle priser på statlige oppgaver.²⁵⁵ I Fremskritt våren 1986 ble denne politikken videre formulert på lederplass som at partiets velferdspolitikken burde være en “prioritering av reelt sett svake grupper fremfor friske og arbeidsføre, økt minstepensjon og fjerning av helsekøer”.²⁵⁶ Her kan det påpekes at det å øke en stor offentlig utgiftspost ikke er liberalt, men heller et utslag av politikk av populistisk art, og i så måte var ikke dette politikken liberalistene i partiet ville ha ønsket.

I likhet med resten av partiprogrammet ble altså de politiske målsetningene i sosialpolitikken klarere og mer gjennomgående beskrevet i programmet fra 1985, både målt i spaltetimer og i direkte politiske mål. Da staten innførte ”flere og flere spesielle støttetiltak i form av f.eks. bostøtte [...] styrer staten enkeltmenneskenes valg forbruksvarer og tjenester” Istedet ville

251 Peter D. Linneman, Isaac F. Megbolugbe. ”Privatisation and Housing Policy” i *Urban Studies. Volume 31, 4/5*. 1994. s. 641.

252 Peter D. Linneman, Isaac F. Megbolugbe. ”Privatisation and Housing Policy” i *Urban Studies. Volume 31, 4/5*. 1994. s. 641.

253 Fremskrittets valgavis 1983.

254 FrPs prinsippprogram 1985-1989.

255 FrPs prinsippprogram 1985-1989.

256 Fremskritt #14, 1986.

Fremskrittspartiet snu utviklingen slik at den enkelte skulle få større valgfrihet.²⁵⁷ Friheten skulle komme i form av at enkeltpersoner skulle beholde en større del av sin egen lønn og selv velge hvordan pengene skulle disponeres. Partiet har ønsket en tilsvarende politikk også i påfølgende Stortingsperioder.

Høyreregjeringene ledet av Kåre Willoch, hadde i to omganger redusert mottakere av boligstøtte fra 123 000 til 74 000 i perioden 1982-1987.²⁵⁸ Høyre ønsket ikke å fjerne offentlig ansvar for boligforholdene, men «var opptatt av de fordelingspolitiske og allmenne politiske sidene av boligpolitikken.»²⁵⁹ I 1983 gjennomførte regjeringen en justering som tok sikte på en enda sterkere målretting av ordningen mot de som “trengte det mest”.²⁶⁰ Dette kan ha tatt noe av luften ut av boligstøtteargumentasjonen til FrP, da en videre reduksjon over så kort tid kunne ha framstått som forhastet. Kampen mot offentlig boligstønad var i USA og i Storbritannia svært viktig for både Reagan-administrasjonen og Thatcher-regjeringen.

I et direkte eksempel på statens boligincitiver kritiserte FrP at boligkjøpere, en gruppe med historisk god økonomi, ble ansett som en gruppe som trengte stønad. ”Det er bare noen få innenfor de enkelte grupper som virkelig lider sosial nød” mente FrP, og derfor fikk de offentlige stønadstiltakene et negativt utslag.²⁶¹ De ulike støtteordningene fjernet incentivet for hardt arbeid, mente partiet, da ”en økonomisk utjevningsspolitikk [...] fører til at arbeidsinnsats for mange enten blir unødvendig eller straffet gjennom progressiv beskatning”.²⁶² Denne programposten ble siden gjentatt i alle relevante partiprogram framover.

På samme måte som Thatcher senere formulerte det (se forrige kapittel), mente også FrP at det var en “illusjon å tro at samfunnet har råd til å erstatte privat pleie og omsorg med offentlig pleie og tilsyn basert på tariffavtaler og arbeidsmiljølov. “ Partiet ville derfor, fra 1985, føre en “familiepolitikk som i størst mulig utstrekning gjør det mulig for den enkelte familie selv å ta hånd om sine helsemessige og sosiale problemer og for å forebygge at slike oppstår.” Partiet foreslo å konsentrere støtten fra staten til barsel- og barnetrygd, for å styrke

257 Fremskrittspartiets valgprogram 1985–89. s. 15.

258 Willoch andre regjering gikk av i mai 1986, men sto for den politiske gjennomføringen av kuttene. Jardar Sørvoll. “Norsk boligpolitikk i forandring 1970–2010. Dokumentasjon og debatt” i *NOVA Rapport 16*. Oslo, 2011. s. 125-26.

259 Jon Skeie. “Boligsektoren og den nyliberale vendingen” i *Nytt Norsk Tidsskrift*. Nr 03/04. 2004. s 329.

260 Fra St. prp. nr. 41 1983–84 referert i Jardar Sørvoll. “Norsk boligpolitikk i forandring 1970–2010. Dokumentasjon og debatt” i *NOVA Rapport 16*. Oslo, 2011. s. 125.

261 Fremskrittspartiets valgprogram 1985–1989 *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

262 Fremskrittspartiets valgprogram 1985–1989, *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

og trygge barnefamiliers økonomiske stilling. Denne støtten skulle gå på bekostning av statens subsidiering av barnehageplasser etc., fordi “[e]n fortsatt offentlig subsidiering av barnehageplasser er urettferdig fordi det ikke er økonomisk mulig å skaffe subsidierte barnehageplasser til alle som ønsker det, og fordi det, særlig i distriktene og i strøk med ensidig næringsliv, på langt nær er mulig å skaffe passende arbeide for begge ektefeller.”²⁶³ Partiets familiepolitikk ville altså fått et privatisert uttrykk, da subsidiene ville gått direkte til mottakerne, ikke til kommunale tjenestetilbydere.

Innen sosialpolitikken har FrP alltid skilt seg ut fra de konkurrerende politiske partiene på Stortinget. I 1985 fremmet partiet et krav om å rette sosialhjelpen direkte, i form av stønader eller særlige rettigheter, til de som *virkelig var svake i samfunnet*.²⁶⁴ Partiet begrunnet det med at en sosialpolitikk der alle skal ha rett til den samme behandlingen medførte “en altfor kostbar og spredt innsats, og det er lite av støtten som når dem som virkelig trenger den”. I så måte var det særlig oppsiktsvekkende, som det het i partiprogrammet, at en såpass bemidlet gruppe som husbyggere måtte ha hjelp av en sosial institusjon som husbanken.²⁶⁵ Derfor var “den viktigste forutsetning for å kunne drive sosialt hjelpearbeid [...] at de som trenger hjelp blir identifisert og individualisert”.²⁶⁶ Denne ideologiske tilnærmingen ble likevel ikke fulgt opp av relevante eller spesifikke forslag til praktisk politisk endring.

I programmet fra 1989-1993 het det at det frie markedsøkonomiske system forutsatte fri adgang til markedene, og at markedene måtte få operere mest mulig “[...] uavhengig av konkurransebegrensende avtaler og monopolistisk samarbeide”.²⁶⁷ I en språkdrakt svært lik den Friedrich Hayek hadde brukt tiår tidligere het det i programmet:

I et effektivt markedsøkonomisk system er prisregulering og priskontroll unødvendig, fordi det vil være umulig for de handlende å ta ut monopolistisk profitt. Fremskrittspartiet ser det derfor som en viktig oppgave å avskaffe både offentlige og private monopoler. Det er en offentlig oppgave å sørge for at private ikke ødelegger konkurransen gjennom karteller og monopoldannelser.²⁶⁸

En nær identisk paragraf ble gjentatt i ulike partiprogrammer fram til programmet for stortingsperioden 2001–2005, da argumentet ble moderert og språket vesentlig endret.

263 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

264 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helse og sosial sikkerhet*.

265 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helse og sosial sikkerhet*.

266 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helse og sosial sikkerhet*.

267 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Markedsøkonomi for fritt næringsliv og velstand*.

268 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Markedsøkonomi for fritt næringsliv og velstand*.

Skattepolitikken som ble ført hemmet, ifølge partiprogrammet 1993-1997, den enkeltes arbeidslyst ved at ekstra utdanning eller omskolering ikke nødvendigvis kom til nytte i form av økt inntektsevne. Å ønske seg et liberalistisk marked i Norge, som FrP fortsatte å arbeide for i programperioden 1993-1997, var ikke forenelig med å ha progressiv beskatning. "Partiet mener at progressiv beskatning er spesielt urettferdig mot personer som har satset mye tid og penger på egen utdannelse. Slik beskatning rammer høye inntekter enkelte år, uten at det tas hensyn til at livsinntekten kan være relativt lav".²⁶⁹ Programmet fastslo derfor at rene samfunnsøkonomiske hensyn talte for en lavere inntektsskatt, og for en flat, eller i det minste en flatere, generell beskatning. Argumentet må sees på som en ren påstand fra partiet, uten dekning i argumentasjonen fra programmet.

En siste vesentlig liberalistisk endring i FrPs partiprogram er nedfelt for perioden 1993–1997. Her etterlyser partiet "[d]en ekte solidariteten mellom mennesker i samfunnet" og krever at den "må gjenreises".²⁷⁰ Denne solidariteten må forstås som en vesentlig annerledes solidaritet enn den statlige solidariteten Trägårdh og Berggren argumenterer for i sin beskrivelse av den nordiske modellen.²⁷¹ Partiet stadfestet her at "hvert enkelt menneske selv har hovedansvaret for å sørge for seg selv og sine nærmeste. Ansvar for egne valg og handlinger må igjen bli grunnleggende i samfunnet".²⁷²

Den nordiske modellen fungerte ikke, mente partiet, for når "dagens sosialpolitikk føres gjennom å definere hele grupper av befolkningen til støtteberettigede i en eller annen sammenheng, tar den oppmerksomheten bort fra de som virkelig trenger hjelp".²⁷³ Det utgjør partiets kritikk av den rådende nordiske modellens omfattende og universelle familie- og sosialpolitikk.

Sysselsettingspolitiske særbestemmelser

I en masteroppgave fra ved UiB levert i 2008 redegjorde Erling André Flote for FrPs forhold til arbeidstaker-organisasjoner generelt, og LO spesielt. Her viste Flote at partiet mente at den stramme organiseringen av arbeidsmarkedet, og arbeidervernet i Norge var illiberal. Flote viser dette særlig ved å henvise til valgprogrammet fra 1985, der det under Arbeid og sysselsetting heter:

269 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Markedsøkonomi for fritt næringsliv og velstand*.

270 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Sosialpolitikk*.

271 Se underkapitlet om *Den nordiske modellen*, kapittel III.

272 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Sosialpolitikk*.

273 FrPs partiprogram 1993-1997, under overskriften *Sosialpolitikk*.

Et fritt arbeidsmarked kan ikke fungere så lenge monopollignende organisasjoner inngår avtaler sentralt for arbeidstakerne og arbeidsgiverne. Det er ikke en statlig oppgave å inngå og si opp arbeidsavtaler, men kun å hindre en monopolisering av arbeidsmarkedet. Arbeidsavtaler og lønns- og ansettelsesavtaler fungerer best dersom disse oppnås ved enighet mellom arbeidstagerne og arbeidsgiverne i den enkelte bedrift.

Fremskrittspartiet ser det heller ikke som noen statlig oppgave å utjevne lønnsforskjeller som naturlig oppstår i arbeidsmarkedet. (...) Fremskrittspartiet mener lønnsnivået er en sak som frivillig skal avgjøres mellom arbeidsgiveren og arbeidstageren uten innblanding fra andre.²⁷⁴

Flote mener at FrP anså arbeidere og arbeidstakerorganisasjoner som to ulike grupper uten sammenfallende interesser. ”Det er den bransjemessige monopolisering og tverrbransjemonopolisering FrP anser for uheldig og skadelig. Dette medfører nemlig at tiltak og ordninger som kan være egnet i enkelte bedrifter også blir gjort gjeldende i bedrifter hvor de ikke er egnet for det”.²⁷⁵ Særlig var partiet kritisk til hovedavtalene, det korporative samarbeidet mellom LO, NHO og staten hvor spillereglene for arbeidslivet blir bestemt sentralt. Her ville FrP heller ha en liberalistisk tilnærming, der hver arbeider forhandlet personlig, eller i det minste at hver bedrift forhandlet fram en egen avtale med sine ansatte lokalt. Hagen vektla, i en innstilling fra finanskomiteen om inntektspolitikken i Norge i 1982, problemet med sentrale lønnsoppgjør i en vanskelig økonomisk periode.

Kun ved bedriftsvise lønnsavtaler vil man kunne ta hensyn til de lokale forhold og bedriftens interne fordeling av omkostningene ved å la arbeidstakere få komponenter som lønn, bonus, velferdstiltak, arbeidstempo, internt arbeidsmiljø, o.l. forhold. Ved bedriftsvise lønnsavtaler vil det også bli mulig å få frem det prinsipp om at de som treffer en avgjørelse også måtte påta seg ansvaret for resultatet. Det vil da være mulig å få en bedre motivering i den enkelte bedrift fordi lønningene da vil bli fastsatt basert på bedriftens økonomiske resultat, og ikke sentrale forhandlinger langt unna.²⁷⁶

Hagen konkluderte sitt resonnement med at det FrP ønsket var ”et system med full desentralisering av lønnsavtaler med overføring til forhandlinger i den enkelte bedrift mellom fagforeningsklubben og andre tillitsvalgte på den ene side og ledelsen på den annen side”.²⁷⁷ En slik endring ville betydd at LOs sterke påvirkning på arbeidslivet i beste fall ville bli svært begrenset

”[F]agbevegelsen arbeider med spørsmål som går langt utover forholdene på den enkelte arbeidsplass [...] synspunkter på utenrikspolitiske spørsmål, sikkerhetspolitiske spørsmål, forsvarspolitiske spørsmål, utdanningsspørsmål, generelle økonomiske spørsmål, forbrukerspørsmål og helsepolitiske spørsmål. Dette er en grotesk misbruk av et medlemskap som jeg vil ta dyp avstand fra. [...] For stor makt til organisasjonene vil klart hindre en utvikling i liberalistisk retning og også være en fare for demokratiet.”²⁷⁸

274 Partiprogrammet 1985–1989, sitert i Erling André Flote. «Framstegsrørsla: For fagorganiserte flest? Framstegspartiet sitt syn på LO og arbeidslivspolitikken 1973 – 2007». Bergen. 2008. s. 24

275 Partiprogrammet 1985–1989, sitert i Flote s. 18.

276 Innst. S. nr. 47 – 1982 – 83: s. 10, sitert i Flote 2007, s. 20.

277 Innst. S. nr. 47 – 1982 – 83: s. 10, sitert i Flote 2007, s. 21.

278 Landsmøtet i 1984 i Oslo – Tale Carl I. Hagen - *Enkeltmennesket og det frie marked*.

Denne hemmingen av enkeltmenneskers frihet, i liberalistisk betydning, til selv å fremforhandle lokale avtaler, selv få føre sin egen politikk utover yrkespolitikken, i tillegg til hindrene for å skape et fritt arbeidsmarked viser at FrP i synet på LO fra 1981–1994 er helt i tråd med liberalismen Hayek og Friedman presenterte, og med politikken som Thatcher og Reagan representerte.

Fra 1989 het det i FrPs partiprogram at det innen arbeids- og sysselsettingspolitikken i større grad burde forhandles lokalt mellom arbeidstakere og arbeidsgivere, og at det istedenfor den landsdekkende avtalemodellen burde være desentraliserte forhandlinger i hver enkelt bedrift/kommune. “Lover og regler som regulerer arbeidsmarkedet burde også oppheves”, het det i programmet, ved mindre det av “medisinske eller sikkerhetsmessige årsaker bør beholdes”.²⁷⁹ Partiet foreslo også å opprette en “pool” for arbeidsledige, hvor “de som mottar arbeidsledighetstrygd plikter å delta i arbeidstreningskurs innen fremtidsrettet næringsvirksomhet.”²⁸⁰ Denne politikken har vi sett at partiet også argumenterte for i tidligere partiprogrammer. Språkdrakten i denne delen av programmet fra 1989 er derimot markant mer liberalistisk og de engelske låneordene er hentet fra Reagan og Thatchers liberalistiske arbeidsledighetspraksis

Et viktig område FrP mente samfunnets universelle løsninger var hemmende, var statens behandling av arbeidstakerorganisasjoner. Flote konkluderte med at partiets politikk overfor disse gruppene var svært lik deler av den politiske praksisen til Margaret Thatcher og Ronald Reagan.²⁸¹ I tillegg til å frata arbeidstakerorganisasjoner, som LO, så godt som all makt og påvirkningsmulighet i kollektive lønnsoppgjør, ville FrP fjerne mange av de faglige rettighetene som LO hadde fremforhandlet. Flote skriver at ”Ein fri arbeidsmarknad var, slik Hagen såg det, ein marknad der ingen hadde plikt, ingen hadde rett, men alle i prinsippet hadde like sjansar for å skaffe seg arbeid. LO var eit hinder for denne frie arbeidsmarknaden.”²⁸²

279 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Markedsøkonomi, for fritt næringsliv og velstand*.

280 FrPs partiprogram 1989-1993, under overskriften *Arbeid og sysselsetting*.

281 Erling André Flote. «Framstegsrørsla: For fagorganiserte flest? Framstegspartiet sitt syn på LO og arbeidslivspolitikkk 1973 – 2007». Bergen. 2008.

282 Erling André Flote. «Framstegsrørsla: For fagorganiserte flest? Framstegspartiet sitt syn på LO og arbeidslivspolitikkk 1973 – 2007». Bergen. 2008. s. 21-22.

Kritikken av den nordiske modellens universelle løsninger oppsummert

FrP mente gjennom hele perioden at det var viktig å omlegge store deler av den norske stønadspolitikken. Fra å være omgripende og universelle, burde det opprettes det partiet kalte en minimumsinntekt som skulle utbetales til de aller svakest stilte i samfunnet. Det skulle være en så lav sum at den oppfordret til annen lønnsinntekt for mottakerne, samtidig som den måtte være høy nok til at den skulle kunne dekke et absolutt minimumsbehov.²⁸³ Partiet ønsket i så måte ikke å radere ut velferdsstaten, men at den sosiale sikkerheten staten stilte måtte være så lite attraktiv at den ikke gagnet flere enn de som absolutt trengte den. Denne velferdspolitikken er et brudd med den nordiske modellen Hilson presenterer.

FrPs politikk viser imidlertid at partiet var villig til å fordele goder etter John Rawls liberalisme, der alle i et samfunn skulle tjene på å løfte de mest trengende. John Rawls mente at ingen kunne fortjene goder fordelt av staten, utover det som er gitt de fattigste i samfunnet. Også FrP motsatte seg at det skulle være samfunnets mål å berike de dydige og gode, men godtok å hjelpe samfunnets mest trengende. Alt ut over de elementære forventningene til hva samfunnet kunne tilby, mente Rawls, var det unødvendig at staten skulle ettergi sine borgere.²⁸⁴ FrP mente i perioden 1984–1994 at folketrygdens to hovedoppgaver var å sikre alle statens innbyggere en verdig alderdom og den nødvendige helsetjeneste, uten at hva som var verdig ble definert.

Økt personlig økonomisk frihet mot høy skattlegging

Mary Hilson trekker fram det høye skattenivået i Norge som en forutsetning for den nordiske modellen. For å finansiere Folketrygden var et høyt skattetrykk nødvendig. FrP mente derimot i 1985 at folketrygden ikke var bærekraftig over tid.²⁸⁵ «Fremskrittspartiet vil arbeide for at folketrygden skal bli et selvfinansierende forsikringssystem ved å redusere utgiftene, og om nødvendig ved å øke avgiftene», het det i partiprogrammet for 1985-1989.²⁸⁶

Folketrygden var et kamouflert ledd i et progressivt skattesystem, fordi personer med en relativt høy inntekt var nødt for å betale mer i fellespotten enn de hadde krav på å ta ut ved

283 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Samfunnsyn*.

284 John Rawls. "The Right and good contrasted" i Michael Sandel (red.). *Liberalism and its critics*. New York, 1984. s.44-45.

285 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

286 FrPs partiprogram 1985-1989 under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

eventuell sykdom. Dette mente partiet at var fullstendig galt, og ville derfor reformere folketrygden slik at den skulle være “en ren forsikringsordning mot inntektsbortfall, hvor det er full overensstemmelse mellom innbetaling og trygderettigheter”.²⁸⁷ Om det skulle “settes tak på utbetalingene til de trygdede, [burde] det også settes et tilsvarende tak på innbetalingsplikten”. I den utstrekning folketrygden pådras utgifter til personer som har hatt utilstrekkelig inntekt til å pålegges avgiftsinnbetaling som dekker risikoen, burde folketrygden, ifølge FrP ”få kompensasjon for slike utgifter over statsbudsjettet. Slike utgifter kan nemlig ikke påregnes dekket innenfor et vanlig forsikringssystem”. Da ble det kamouflerte sosialistiske progressive beskatningssystemet unngått.²⁸⁸

Fremskrittspartiet plasserte som prinsipp for perioden 1985-1989, at de ville “motarbeide forsøk på sosialisering, unødig kapitalopphoping på statens hånd og innføring av statskapitalisme og statsdrift”.²⁸⁹ Som Tor Mikkjel Wara, FpUs leder, understreket det i 1988, var det en vesensforskjell på FrP og Høyre. “FrP er liberalister og radikale. Høyre er konservative. Høyre vil alltid ha en sterk stat og bygger opp under velferdsstaten. FrP vil ha en mindre stat og mindre offentlig velferd”.²⁹⁰

I perioden 1989-1993 gikk partiet bort fra å vektlegge den liberalistiske reformviljen innen avgiftsspørsmålet. I de to foregående partiprogrammene, 1981-85 og 1985-89, hadde FrP gått inn for å reformere folketrygden til å bli et selvfinansiert forsikringssystem, der alle innbyggerne betalte inn til en pott, og ved sykdom fikk tilbakebetalt etter innbetaling proporsjonalt av potten.

Partiet ønsket, fra 1993-1997, å opprette en flat prosentvis helsepremie som skulle dekkes i sin helhet av privatpersoner, for å dekke det partiet omtalte som underfinansieringen av helsesektoren. Denne premien kunne delfinansieres gjennom arbeidsgiveravgiften. Programkomiteen ønsket også å angripe det de omtalte som pensjonsvekstproblemet. Jan Arild Snoen hadde startet debatten i Fremskritt høsten 1989, da han skrev at den demografiske utviklingen i Norge gjorde at folketrygden, slik den var organisert i 1989, ikke var levedyktig over tid. Komiteen mente at det ble “stadig flere pensjonister og hver enkelt har krav på stadig større pensjoner”. Komiteen mente at systemet ville spille økonomisk falitt med mindre man

287 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

288 FrPs partiprogram 1985-1989, under overskriften *Helsevesen og sosial sikkerhet*.

289 FrPs prinsippprogram 1985-1989.

290 Fremskritt 02.03.1988.

enten reduserte utbetalingene til pensjonistene, økte innbetalingene (dvs. skattene/trygdeavgiftene) eller økte befolkning gjennom dramatisk økning i antall fødsler eller økt innvandring, som komiteen så på som umulig.²⁹¹ I Fremskritt ble det derfor, fra 1989 fram til 1994, diskutert hvilken løsning partiet burde gå inn for. Konflikten som ble presentert i Fremskritt sto mellom de i partiet som ønsket å legge ned hele folketrygdesystemet, de som ønsket å øke alles pensjoner, finansiert av store kutt i andre ikke bestemte utgiftsposter, og de som ønsket folketrygden som en nedre minimumsordning for de som ikke ønsket å tegne private helse- og pensjonsforsikringer.²⁹²

Ved partiets landsmøte i april 1992 uttalte Jan Arild Snoen, som da ikke lenger var en del av den sentrale ledelsen i partiet, seg til Dagens Næringsliv. Her uttalte Snoen at FrPs daværende helsepolitikk ikke var liberalistisk. “Fremskrittspartiet er ikke noe gjennomført liberalistisk parti. Tvert imot, det er ingen som satser hardere på velferdsstaten enn FrP”.²⁹³ Ifølge Snoen beveget partiet seg i motsatt retning av liberalistisk ideologi, over til en populistisk overbudspolitik. Hvor pengene til denne politikken skulle komme fra, var ikke tydelig gjort rede for, mente både Snoen og Aftenposten.

Denne debatten gir, etter min vurdering, et godt bilde på mange av spørsmålene knyttet til den høye skattleggingen til statlig velferd. Løsningene som ble presentert for partiets medlemmer spriket i mange retninger og var avvikende. Det kan synes, gitt mitt kildegrunnlag, som om diskusjoner om skattlegging og velferdspolitik bevisst ble underkommunisert utad, da partiet ikke maktet å kommunisere et klart, tydelig og unisont alternativ til den rådende skattemodellen. Kun ved enkelte anledninger ble spørsmål knyttet til omleggingen av pensjonssystemet diskutert i medlemsavisen. Det ble ikke gitt klare svar eller føringer fra ledende politikere i parti om hva partiet skulle gjøre med pensjonsvekstutfordringen som Jan Arild Snoen presenterte.

Partiet mente altså at dersom man flatet ut skattenivået, ville hver enkelt selv forvalte sin egen inntekt, og søke løsningene de selv så som mest fordelaktige for sin egen fremtid.

291 Fremskritt 27.06.1988.

292 Fremskritt 27.06.1992.

293 Aftenposten 03.04.1992, under overskriften “Overbyr Ap”.

Deltakelse fra alle – like rettigheter for hele befolkningen

Mary Hilsons siste kjennetegn på den nordiske modellen er at det er like rettigheter for hele befolkningen og at tilbudet fra staten alltid er tiltenkt alle. Fremskrittspartiet ønsket derimot å føre en liberalistisk politikk for den vanlige borgeren, og tilby et økonomisk og sosialt sikkerhetsnett som var betydelig mindre finmasket enn de fellesløsningene staten tilbød. Dette argumenterte partiet med, delvis på bakgrunn av et behov for økt prioritering. Dersom en gruppe skulle bli tilgodesatt i det norske samfunnet var det de eldre, mente FrP. “Den svakeste aldersgruppe i samfunnet er etter FrP's oppfatning den eldre generasjon. Det må anses som en moralsk forpliktelse for den oppvoksende slekt å sikre den eldre generasjon skikkelige levevilkår. Den eldre generasjon bør derfor prioriteres foran den yngre generasjon.”²⁹⁴ Nettopp derfor tilbød FrP i perioden 1981-1985 en eldreomsorg som ikke er i samsvar med resten av partiets nøkterne og konservative tilnærming til statlige utgifter og statlig ansvar. Først og fremst inneholdt programmet prinsipielle mål om å øke minstepensjonen med 50 % med øyeblikkelig virkning, og at den offentlige pensjonen burde være lik for alle. Denne politikken er ikke liberalistisk anlagt, men synes mer som et populistisk, verdikonservativt endringsforslag.

Teksten i programmeti 1989-1993 tok et mer populistisk standpunkt, og tendensen til at partiet ville tilby mer til noen sosiale grupper var tydelig, særlig overfor eldre. Minstepensjonen burde fjernes, mente partiet, og den skulle erstattes av en flat pensjon, slik at alle pensjonister var sikret en god inntekt. En flat pensjon ville gi incentiver for publikum til å tegne egne private pensjonsavtaler som kunne legges på toppen av den statlige pensjonen, som partiet ønsket å stimulere. Pensjonsalderen burde også gjøres mer fleksibel, både opp og ned i alder fra den daværende pensjonsalderen. Hvordan og når denne pensjonsordningen skulle implementeres, og hvem den skulle omfatte ble ikke slått fast.

Partiets politikk overfor eldre markerte ikke et stort skille fra Hilsons vurdering av den nordiske velferdsmodellen. Rett nok fokuserte partiet spesielt på én gruppe av befolkningen, men denne gruppen er aldersinndelt. Det gjør at den enhetlige og universelle velferdsmodellen ikke i særlig grad ville ha blitt endret av FrPs eldrepolitikk for perioden 1984–1994.

294 FrPs partiprogram 1981-1985, under overskriften *Samfunnsliv*.

Oppsummering

FrP var i perioden 1984–1994 et overordnet liberalt parti i velferdspolitiske spørsmål. Særlig i møte med en konsensus blant resten av stortingspartienes sosiale mål avvek FrP. Den nordiske velferdsmodellen gjorde staten til et sikkerhetsnett for de uten evne eller mulighet til å ta vare på seg selv. En bieffekt av denne modellen har vært at staten økte sin tilstedeværelse eller overtok ansvaret for eldre og uføre. FrP motarbeidet forsøk på å øke statens ansvar, samtidig som partiet ville privatisere og bygge ned statens velferdsordninger. Staten skulle være en tilbyder av tjenester, ikke en omsorgsstat for å tjene umyndiggjorte brukere.

Som følge av de store oljefunnene i havet utenfor Norge, økte beholdningen i den norske statskassen betraktelig i perioden 1984–1994. førte denne økningen til at liberalistisk nyliberal politikk ble uvesentlig?

Med politikken som FrP ønsket seg, ville partiet fjernet grunnlaget for den nordiske modellen. En viktig del av denne modellen har vært at staten skal være et sikkerhetsnett for de uten evne eller mulighet til å ta vare på seg selv. Tanken har vært at ved å la staten overta ansvaret for eldre og uføre, skulle individene frigjøres fra en utelukket privat byrde. Den svenske historikeren Lars Trägårdh og journalisten Henrik Berggren har i en studie argumentert for at den nordiske modellen har fjernet grobunn for en dypere liberalistisk samfunnsorganisering.²⁹⁵ Trägårdh og Berggren mener at liberalismen som Thatcher og Reagan var med på å institusjonalisere og inspirere store deler av Europa og USA ikke hadde særlig grobunn i de nordiske landene fordi innbyggerne her var frigjort gjennom at staten hadde overtatt som tilbyder av velferd på bekostning av familien. De mener at den nordiske modellen ikke har gått ut på å sosialisere den nasjonale økonomien, men å frigjøre enkeltindividet fra underordning og avhengighet. De mener at den gjensidige avhengigheten mellom generasjoner innen en familie er blitt minimalisert gjennom den individuelle skattleggingen. Denne politikken har i Norden, etter deres syn, gitt langt mer frigjorte og autonome individer enn hva liberalismen kan tilby. Denne påstanden underbygger Trägårdh og Berggren med at skandinaver har skåret spesielt høyt på ulike målbare selvrealiseringsundersøkelser i flere ulike barometre over lengre tid. De mener at velferdsstaten slik kan tolkes som en skandinavisk forutsetning for selvrealisering, heller enn at skandinaver har en altruistisk, medmenneskelig holdning til hvordan et samfunn best skal

²⁹⁵ Henrik Berggren, Lars Trägårdh. "Social trust and radical individualism. The paradox at the heart of Nordic capitalism" i *The Nordic Way. Shared norms for the new reality*. Davos, 2011.

organiseres. Konsekvensen av denne formen for økt individuelle frihet innenfor statlige rammer, hevder Berggren og Trägårdh, har vært at innbyggerne i de nordiske landene over tid har godtatt en høy grad av statsintervensjon. Det gjør de fordi de har sett at beskyttelsen gjennom de ulike statsgitte sosiale sikkerhetsnett, samt frigjøringen av lovpålagte, sosiale og moralske forpliktelser til familien har vært å foretrekke fremfor økt frihet fra staten.²⁹⁶

Hallvard Notakers påstand om at Høyres helsepolitiske hovedproblem i samme periode “var forsøket på å kombinere argumentet på å kombinere argumentet om valgfrihet med løftet om et likeverdig tilbud til alle”, kan delvis underbygge Berggren og Trägårdhs påstand.²⁹⁷

Notaker mener at misnøyen med helsepolitikken ikke var at det var “mangel på mangfold [...]”, men oppfatningen av at det offentlige tilbudet var for lite”.²⁹⁸ Notaker oppsummerer Høyres illiberalistiske politikk ved at de, imotsetning til FrP, ville ha privatisering i velferdssektoren for å avlaste det offentlige, ikke for å erstatte det helt eller delvis, slik vi har sett at FrP i sitt program har ønsket for den norske stat.²⁹⁹ Avstanden til det konservative partiet på Stortinget var altså betydelig i velferdspolitikken.

Thatcher, Reagan og ulike nyliberale filosofer argumenterte for at det ikke fantes et reelt samfunn over familie-nivå, og at statens virkeområde først og fremst har vært å opprettholde ordenslover og å fordele de grunnleggende godene i et samfunn. De nordiske statene har derimot, gjennom den nordiske modellen, ønsket å fordele og omfordele frihet og velstand på en rekke ulike nivåer. Særlig var det altså denne modellen for samfunnsorganisering de liberalistiske politikerne i FrP ønsket å endre og legge bak seg. Vi har likevel sett at FrP ikke gjennomgående hadde en antagonistisk tilnærming til den nordiske modellen, da de ved enkelte tilfeller underbygget noen av modellens elementære sosiale verdier, som i behandlingen av stønadstiltak for innbyggere som sto utenfor arbeid. Den formen for velferdspolitik, der de laveste i samfunnet ble støttet uavhengig av meritter, var langt nærmere ideen Rawls er tillagt, enn Milton Friedman og Friedrich Von Hayeks ideal.

At FrP, etter det skuffende valget i 1993, likevel endte med å forlate store deler av denne liberalistiske politikken etter landsmøtet på Bolkesjø i 1994, er ikke oppsiktsvekkende. Carl I. Hagen synes i ettertid å ha forkastet store deler av det rendyrkede liberalistiske tankegodset,

296 Henrik Berggren, Lars Trägårdh. ”Social trust and radical individualism. The paradox at the heart of Nordic capitalism” i *The Nordic Way. Shared norms for the new reality*. Davos, 2011. s. 14-17.

297 Hallvard Notaker. *Høyres Historie. 1975–2005*. Oslo, 2012. s. 134.

298 Hallvard Notaker. *Høyres Historie. 1975–2005*. Oslo, 2012. s. 134.

299 Hallvard Notaker. *Høyres Historie. 1975–2005*. Oslo, 2012. s. 133-34.

til fordel for en politikk med klare innslag av verdikonservatisme og velferdspolitisk petropopulisme.

Da John Alvheim, som leder i Stortingets helsekomité i januar 2000 besøkte en av verdens mest illiberale stater, Cuba, hyllet han den kommunistiske presidenten Fidel Castros helsevesen. Han skal ha rost Cuba for å ha ”et bedre menneskesyn enn oss i Norge”.³⁰⁰ Også Carl I. Hagen var positiv til Cubas sosialistiske helsetilbud.³⁰¹ Det må i ettertid sees som et slags endelig og helhetlig brudd med en liberalistisk tilnærming i velferdspolitiske spørsmål, og overgangen til en primært populistisk velferdspolitikk.

Konflikten mellom det liberalistiske og det illiberale menneskesynet, inndelingen som Tor Espen Simonsen bruker om liberalistene mot populistene og de verdikonservative i FrP, var for stor og ikke mulig å forene over tid innen spørsmål om velferdspolitikk.

300 John Alvheim siter i Norsk Telegrambyrå 13.01.2000. ”Hagen støtter også Castro”.

301 Norsk Telegrambyrå 13.01.2000. ”Hagen støtter også Castro”.

Kapittel V.

”Vårt oppgjør med enhetsskolen” – Utdanningspolitikk 1984-1994

Gjennom 1980-tallet hadde Fremskrittspartiet mål for utformingen av utdanningspolitikken som skilte seg vesentlig fra politikken til de andre stortingspartiene. Partiets utdanningspolitikk var fra 1977 i beste fall lite ambisiøs, mens den utover 1980-tallet utviklet seg til å bli relativt omfattende.

I dette kapitlet vil vi se nærmere på FrPs utdanningspolitikk og konkrete endringsforslag partiet presenterte, ved å undersøke både omtaler og utspill i presse, og forslag fra stortingsdebatter og innstillinger. Et hovedmål for dette kapitlet er å svare på i hvilken grad Fremskrittspartiet, enten delvis eller enhetlig, ville ha en nyliberal skolemodell. To underliggende spørsmål er avgjørende for å kunne besvare det spørsmålet; Hvilke deler av FrPs politikk er av en klar liberalistisk art, og finner man igjen denne politikken hos Thatcher og Reagan i deres politiske praksis?

Troen på markedet sto sentralt for Fremskrittspartiets utdanningspolitikk. Det var helt i tråd med den nyliberale ideologien, og partiets øvrige politikk i økonomiske spørsmål i perioden. Produsenter som kunne tilby en god totalpakke, altså godt innhold og en god pris, burde ha mulighet til å tilby sin vare på et åpent marked, helt uavhengig av om produsenten var statlig, privat eller kommunal, mente partiet.

Fra 1984 fram til 1994 argumenterte partiet for en nyliberal politikk, med argumenter om frie markeder, av- og deregulering, kutt i offentlige bevilgninger, begrenset statsstyre og et mer fleksibelt arbeidsmarked. De praktiske endringene skulle gjennomføres ved bruk av karakterer fra barneskolen av, privatisering og stykkprisfinansiering av skoleplasser og større bruk av internasjonale målestokker for komparativt å løfte den norske skolen. Først og fremst ønsket FrP en økt satsing på økonomiske effektiviseringsreformer i skolevesenet.

Norsk utdanningspolitikk 1980–1994

Som i Storbritannia og i USA ble omgripende endringene i utdanningspolitikken utarbeidet og gjennomført mot slutten av 1980-tallet også i Norge. Først og fremst fordi den norske skolen var reformtrøtt på begynnelsen av dette tiåret. Den rene Høyre-regjeringen, som satt fra 1981,

krevde reformer og hadde ingen planer om å demontere den sosialdemokratiske skolen.³⁰² Mindre stridigheter, som spørsmålet om karaktersetting, der FrP var eneste parti som ønsket karaktergiving fra fjerdeklasse, samt lokale kutt i lærerstabene, utgjorde store deler av diskusjonen gjennom tiåret. Senere på 1980-tallet kom det, som professor i pedagogikk Gustav Karlsen påpeker i sin bok *Utdanning, styring og marked* (2006), en økende villighet og iver for å se på styringsstrukturene i utdanningspolitikken, og en økende grad av aksept for vitenskapelig positivisme, i form av økt bruk av komparative data, som måleinstrument i den norske skolen.³⁰³

Den norske utdanningspolitikken hadde fra krigen av vært drevet av et kompromiss mellom det sosialdemokratiske velferdssamfunnet, og behovet for en kontrollert markedsøkonomi. Staten skulle stå ansvarlig for norske barns utdanning gjennom enhetsskolen, som skulle være gratis, og like god for alle, uansett hvor man kom fra. Samtidig som det var statens oppgave å utdanne den arbeidskraften norske bedrifter trengte og etterspurte.

Mot slutten av 1980-tallet var norske politikere enige om at skolen måtte reformeres på grunn av hva professor i pedagogikk Alfred Oftedal Telhaug og historiker Odd Asbjørn Mediås har omtalt som en økt globalisert industrikonkurransen som ”fjernet grunnlaget for den nasjonale sosialdemokratiske modellen”.³⁰⁴ Norske politikere så etter nye utdanningsmodeller på kontinentet, men valgte i det store bort de radikale endringene man så i Storbritannia. Der hadde Thatchers liberalistiske regjering endret flere fundamentale elementer i etterkrigstidens utdanningspolitiske praksis, med et sterkt fokus på privatisering, markedstenkning og brukerstyring.

Den norske oljevelstanden hadde gjort at Norge ikke fokuserte på innsparinger og kutt i skolesektoren i samme grad som land det er naturlig å sammenligne seg med, som Sverige og Finland. Selv med oljepenger så politikere på tvers av partiene det som nødvendig å endre utdanningsmodellen vesentlig. Det var likevel en enighet på Stortinget om at ”[d]e klassiske

302 Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås. Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietismen til nyliberalisme. Oslo, 2003. s. 306.

303 Gustav E. Karlsen. Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv. Oslo, 2006. s. 27.

304 Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås. Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietismen til nyliberalisme. Oslo, 2003. s. 298-99.

sosialdemokratiske verdiene *solidaritet, likhet og rettferdighet* skulle føres videre”.³⁰⁵

Fremskrittspartiet var det eneste partiet som sto utenfor denne enigheten.

For FrP var valgfrihet et nøkkelord for perioden. Partiet ønsket flere offentlig finansierte privatskoler, der skolene skulle stykkprisfinansieres, ved at statlige tilskudd skulle følge elevene, uavhengig av hvilken skole de valgte. Skolene skulle konkurrere om elevene.³⁰⁶

Partiet ville ha undervisning i det de kalte nyttige fag. Disse fagene skulle kunne måles opp mot et akseptabelt internasjonalt nivå. For å nå et internasjonalt nivå måtte man forvente en høynet innsats fra elevene. Skulk og dårlige holdninger skulle føre til utvisning fra skolen.³⁰⁷

Kampen mot enhetsskolen – Utdanning som et statlig redskap for å styre samfunnsutviklingen

Etter den globale økonomiske krisen fra midten av 1970-tallet ble fellesløsningene innen utdanningspolitikken dels diskreditert og avvist i både Storbritannia og USA. Den klassiske dannelsen ble oppfattet som både god og viktig, men for å kunne konkurrere globalt måtte økt fokus på konkurranse inn i utdanningen til den oppvoksende slekt. For FrP var det også en tanke om at skolens fellesløsninger var konkurransehemmende. I tillegg til å endre finansieringen av skolene, som partiet mente ville kunne ha en ønsket apolitiserende effekt, ønsket FrP å utfordre enhetsskolen.

Kampen mot enhetsskolen var i programperiodene fra 1985 til 1997 FrPs fremste utdanningspolitiske kampsak. FrP ønsket en mer målbar opplæring, som vi vil se nærmere på senere. Partiet så også at deler av skolens etiske formål skilte seg fra partiets grunnsyn. Den nye skolereformen som ble utformet i stortingsperioden 1986-87, *Mønsterplan 87*, la stor vekt på skolens verdiforankring. Særlig derfor brukte FrP, i stortingsperioden 1985–1989, mye taletid til å argumentere for sin utdanningspolitisk kamp mot enhetsskolen.

305 Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås. *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietismen til nyliberalisme*. Oslo, 2003. s. 299-300, forfatterens kursiv.

306 Dette forslaget er særlig interessant fordi det i realiteten er en avart av FrP-forslaget som i dag er praksis i den norske skole, da offentlige skoler finansieres på basis av en stykkpris per elev, i tillegg til rammetilskudd til generell drift. Det må dog nevnes at dagens system ikke legger opp til lik grad av konkurranse etter FrPs modell, da elever fortrinnsvis blir plassert på skoler i området de bor i.

307 Aftenposten 20.08.1988, ”Stortingets mest radikale – Fremskrittspartiet”.

I valgprogrammet for perioden 1981–1985 het det derfor at ”tiltak som ene og alene har utjevning mellom individene som formål, avvises”.³⁰⁸ Fire år senere var det samme argumentet formulert langt krassere. ”[Enhetsskolen] er kjennetegnet ved kunstig utjevning mellom elevene. Dagens enhetsskole hemmer samfunnsutviklingen, fordi den hemmer de dyktigste. Det er en forutsetning for et dynamisk samfunn at alle får utvikle seg etter egne evner og anlegg.”³⁰⁹ For å bøte på svakheten med enhetsskolen ønsket FrP at undervisningen skulle gjøres mer målrettet og mer målbar. I tillegg burde rektorer og lærere ansettes på åremål eller løpende kontrakter. Dette først og fremst for å hindre at udugelige lærere ble værende i stillinger de ikke var skikket til å holde.³¹⁰

Da revisjonen av lærerplanen, som fikk navnet Mønsterplan 87, skulle gjøres i Norge ble det åpenbart at avstanden mellom FrP og de andre partiene på Stortinget i utdanningspolitikken var stor. FrP kjempet mot det partiet omtalte som ”indoktrinering av sosialdemokratiske verdier” i skolen. Daværende politisk nestleder i FrP, Anne Lisbeth Moslet, mente i 1986 at det var beklagelig at den foreslåtte mønsterplanen av 1987 ønsket å fokusere på ”sosial verksemd som skal komme skolen og nærmiljøet til gode (...) økologiske problemstillinger, samarbeid, samspill skole – lokalmiljø, læring gjennom handling og skolens økende ansvar for elevenes oppvekstmiljø”.³¹¹ Moslet mente at skolen med dette gikk fra å være en kunnskapskole til å bli en omsorgsanstalt. Noen måneder senere skrev FpU-leder Tor Mikkel Wara unormalt krast på lederplass i *Fremskritt*, der han angrep Mønsterplan 87 med en voldsom polemikk:

[Mønsterplan 87] avslører hele Arbeiderpartiets likhetsideologi. Kampen mot denne idiotiske menneskeoppfatning har og vil fortsatt være en viktig del av FrPs skolepolitikk. (...) Representantene på Stortinget kan sitte å avgjøre hva som skal indoktrineres i den oppvoksende slekt. Og foreldre og elever må så å si betingelsesløst underkaste seg politikernes verdensbilde. Det sier seg selv hvilket nifst maktapparat vi har latt staten få hånd om. I tillegg har vi fått alle de andre kjennetegn på en monopolisert virksomhet. Vi har fått en dårlig skole. Nivåsenking er det blitt kalt. Og nivået kan fortsette og falle – uten noen teoretisk nedre grense for hvor lav det kan bli. Grunnen til det er ganske enkelt at foreldre og elever ikke har noe valg med hensyn til hvilken skole de skal gå på. (...) Det spørsmål vi bør stille oss er om vi virkelig godtar den likhetsfilosofi at alle norske skolebarn skal gå på nøyaktig like skoler og få indoktrinert de nøyaktig samme holdninger. Vi bør nå for alvor se på den måten skolen finansieres og om vi ikke kan finne frem til et system hvor foreldre har valgmuligheter og skolene konkurrerer med hverandre.³¹²

308 FrPs partiprogram 1981–1985, under overskriften *Utdanning*.

309 FrPs partiprogram 1985–1989, under overskriften *En skole for fremtiden*.

310 FrPs partiprogram 1985–1989, under overskriften *En skole for fremtiden*.

311 Moslet siterte forslag fra Mønsterplan 1987 i *Fremskritt* #45, 1986.

312 *Fremskritt* #6, 1987.

Waras kritikk av skolesystemet, og etterlysning av økt valgfrihet for brukerne, kan synes å ha en sammenheng med en økt sentralisering av utdanningspolitikken. Professor i pedagogikk, Gustav E. Karlsen, mener at det i Norge fra tidlig etterkrigstid var et sentralt politisk mål å desentralisere skolepolitiske avgjørelser. I boka *Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv* (2006) presenterer Karlsen et nytt trekk ved skolereformene som kom fra slutten av 1980-tallet. Den bærende tanken blant beslutningstakere var da heller at en restruktureringen av det norske utdanningssystemet kunne ”oppnå større effektivitet og høyere kvalitet ved bedre samordning av utdanningssystemene og systematisk evaluering og måling av resultatene”. Karlsen mener at enigheten blant Stortingspartiene var at ”det gjaldt å komme fram til de *riktige* strukturer og systemer, som igjen ville påvirke innhold og virksomhet på grunnplanet”.³¹³ Altså gikk man i Norge inn for en mer sentralstyrt norsk skole, der flere løsninger skulle bli avgjort og planlagt sentralt. Denne politikken er det motsatte av det Wara etterlyste i *Fremskritt*.

Der desentralisering tidligere hadde vært et honnørord i politisk retorikk gikk man altså fra slutten av 1980-tallet i Norge over til i større grad å skulle gjenopprette nasjonal politisk styring og reduserte profesjonsinnflytelse i skolen, mener Karlsen.³¹⁴ I mine funn har FrP vært det partiet som er nærmest og samtidig lengst unna Karlsens politiske utdanningstopografi.

Wara presenterte i sin kritikk av Mønsterplan 87 en tanke om at det ikke skulle være opp til politikere å avgjøre hva som var en god skolegang. Partiet var opptatt av å åpne markedet, og desentralisere valget av skolegang ned til hver enkelt bruker. Samtidig, som vi skal se, skulle politikerne standardisere, kvalitetssikre og teste tjenesteleverandørene, skolene og lærerne, for å tilby brukerne, elever og deres foresatte, et best mulig produkt. Denne kvalitetssikringen skulle altså løses sentralt av staten. Denne motstridende målsetningen synes ikke å bli problematisert i partiets utdanningspolitiske utforming.

I samsvar med Waras argumenter i *Fremskritt* angrep også FrPs utdanningspolitiske talsmann, Pål Atle Skjervengen, Mønsterplan 87s ideologiske fundament fra Stortingets talerstol i mars, 1987. Skjervengen spurte hvordan Høyre ikke kunne anerkjenne at en avmonopolisering av skoleverket ville kunne gi frie og selvstendige skoler ”der elevene og foreldre i fellesskap

313 Gustav E. Karlsen. *Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv*. Oslo, 2006. s. 27. Karlsens kursivering.

314 Gustav E. Karlsen. *Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv*. Oslo, 2006. s. 27-28.

kunne bygge opp en sikker og bra fremtid”.³¹⁵ Senere i debatten argumenterte han med at det i en norsk skoledebatt ville være like mange meninger som det var folk bosatt i Norge. Det var, mente Skjervengen, nettopp problemet med Mønsterplan 87, ”at en gruppe vil få flertall og dermed presse sitt syn på alle skolebarn, uansett hva foreldrene og barna selv måtte mene. Slik må det også bli når man har en monopolisert undervisning, slik vi har i Norge.” Skjervengen kritiserte at man på Stortinget kunne sitte og ”avgjøre hva som skal indoktrineres for den oppvoksende slekt, og foreldre og elever må så å si betingelsesløst underkaste seg politikernes verdensbilde”. På samme måte som Wara konkluderte også Skjervengen at ”[s]taten har fått hånd om et nifst maktapparat.”³¹⁶

FrP mente at skolen burde være et sted bygget på sunn og naturlig konkurranse. ”Elevene må ha mulighet til å måle sitt eget nivå i forhold til medelevenes”, argumenterte Skjervengen i en Stortingsdebatt i 1987.³¹⁷ For å kunne måle dette foreslo FrP å innføre et karaktersystem der elevene ble testet fra fjerdeklasse. ”Karakterene må ha som formål å si noe om prestasjonsnivået ut fra klart definerte mål. Bare på denne måten kan man få et bilde av elevenes virkelige kunnskapsnivå.”³¹⁸ Forslaget ble nedstemt i Stortinget, og ingen andre enn FrPs representanter stemte for forslaget.

Tilsvarende argumenterte Wara også i 1989, da han mente at konkurranse i utdanningssektoren ville skape kvalitet og fjerne ensrettingen i skolen. Wara mente fremdeles at en likhetsideologi hadde preget den norske skolen siden 1945, og at denne ideologien hadde vært en ulykke for nordmenn.³¹⁹ Over tid, mente Wara, hadde det vært viktigere å ivareta krav om likhet og utjevning, framfor å ivareta mangfoldet i samfunnet. ”For å fjerne ensrettingen bør det åpnes for større valgfrihet, og for å høyne kvaliteten bør det innføres konkurranse.”³²⁰

I mer rabulerende og konspiratoriske vendinger angrep Finn Thoresen skolens ”sosialistiske indoktrinering” av elevene alt fra småskolealderen. Thoresen mente at den norske skolen ble

315 Fra Stortingsdebatt om Revisjon av Mønsterplan for grunnskolen 05.03.87, ref. S.tid. 254, Storting 1986/1987. s. 2421.

316 Fra Stortingsdebatt om Revisjon av Mønsterplan for grunnskolen 05.03.87, ref. S.tid. 254, Storting 1986/1987. s. 2429.

317 Fra Stortingsdebatt om Revisjon av Mønsterplan for grunnskolen 05.03.87, ref. S.tid. 254, Storting 1986/1987. s. 2429.

318 Fra Stortingsdebatt om Revisjon av Mønsterplan for grunnskolen 05.03.87, ref. S.tid. 254, Storting 1986/1987. s. 2429-30.

319 Fremskritt 01.02.1989.

320 Fremskritt 01.02.1989.

styrt av ”fagforeningsmafiaen i norsk utdanningspolitikk, der elever indoktrineres i sosialistisk skremselspropaganda” og at omtrent enhver fjerdeklassing kunne SVs partiprogram på rams.³²¹ Om ikke annet står Thoresens påstand som et bevis på at de ulike fløyene i partiet tidvis hadde sammenfallende interesser, men at de ordla seg og argumenterte på vidt forskjellig vis. Sammen trakk FrP altså ofte i en enhetlig retning, selv om målet for de ulike interessegruppene ikke alltid var likt begrunnet.

At kampen mot enhetsskolen var en hovedkampsak for FrP i perioden 1984–1994 synes tydelig, basert på det store fokuset enhetsskolen fikk, både i partiprogram, Fremskritt og i stortingsdebatter. Det var en kampsak alle de tre hovedfløyene i partiet kunne stille seg bak, da populistene og de kulturkonservative også ønsket seg en skole med færre innslag av sosialdemokratiske verdier, og med økt fokus på konkurranse og målbar nivåheving. De nyliberale forslagene var sammenfallende med hele partiets mål for utdanningspolitikken.

Privatisert, konkurranseutsatt- og stykkprisfinansiert utdanning 1984–1994

Både USA og Storbritannia har hatt større grad av privat utdanning, både i størrelse og i tid, sammenlignet med Norge. Likevel fantes det i de tre landene tilsvarende utfordringer i utdanningspolitikken. Pål Atle Skjervengen så, som FpU-leder i Norge, at den norske enhetsskolen ikke løftet fram behovet for økonomisk vekst, og at for mye av utdanningen ikke var målbar.

Disse vurderingene svarer godt til Reagan-administrasjonen og Thatcher-regjeringens reformer. Målet om å kunne øke målbarheten ble, fra sent på 1970-tallet og gjennom hele 1980-tallet, langt viktigere i USA og Storbritannia. Et ekspanderende nett av markedsrelasjoner over landegrenser hadde i følge de to landenes ulike regjeringer, fremmet nødvendigheten av en økt standardisering av kunnskap i alle stater på vei inn i en postindustriell fase.³²² I denne fasen ble arbeid på produksjonsbånd og lignende arbeidsplasser for lavt utdannede erstattet med arbeid i service- og teknologinæringen, som krevde et høyere utdanningsnivå for de ansatte.³²³ For å heve kunnskapsnivået måtte utdanningssektoren

321 Fremskritt 08.02.1991.

322 Scott Davies & Neil Guppy. ”Globalization and Educational reforms in Anglo-American democracies” i *Comparative Education Review*, vol 41, no 4. Chicago, 1997. S. 435.

323 Scott Davies & Neil Guppy. ”Globalization and Educational reforms in Anglo-American democracies” i *Comparative Education Review*, vol 41, no 4. Chicago, 1997. s. 438.

reformerer. FrP fulgte dette resonnementet og mente det var en bjørnetjeneste ikke å utsette norske elever for økt konkurranse og press i skolehverdagen.

Skolestandarder var svært ulike også i det britiske og amerikanske skolesystemet, som ble reformert på 1980-tallet. Da Margaret Thatcher overtok regjeringmakten i 1979 var ikke problemet at det britiske skolesystemet hadde mistet konkurranseevne globalt. Problemet var, formulert av Thatchers sosialdemokratiske forgjenger, James Callaghan, at den britiske skolen produserte ”socially well-adjusted members of society who are unemployed because they do not have the skills”.³²⁴ Thatcher og høyresiden i britisk politikk kritiserte dette i enda større grad fordi de mente at det britiske skolesystemet i for liten grad kunne tilby elevene de verktøyene de trengte for å møte de kravene samfunnet etter spurte i en mer global verden. De ønsket at utdanningen i Storbritannia skulle spille en større rolle i den økonomiske utviklingen, både i forbindelse med hva det ble undervist i, samt hvordan utdanningssektoren forvaltet statlige midler.³²⁵

Under den tidlige etterkrigstidens skolereform hadde britiske lærere frihet til å undervise dels frigjort fra statlige læreplaner. Denne friheten ble i enkelte tilfeller misbrukt av lærere for å indoktrinere elever med egne personlige overbevisninger. Gjennom å sentralisere pensum og læreplaner skulle dette forhindres.³²⁶

I Norge kritiserte Pål Atle Skjervengen allerede i 1982 at statsbudsjettet for det påfølgende året økte tilskuddene til skolen tross i et redusert elevtall. Han mente dette ikke lot seg forsvare økonomisk eller sosialt. I tillegg spurte han hvorfor ”hver tiende elev i dagens skole får støtteundervisning”. Han mente disse tallene viste at nivået i norsk skole var ”skremmende” lavt.³²⁷ For å bøte på utfordringen mente Skjervengen man skulle gå for den britiske modellen, der hovedfagene i den offentlige skolen skulle være matematikk, norsk og naturfag, i tillegg til syv grunnfag, historie, geografi, et moderne annenspråk, teknologi, kunst,

324 Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås. *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietismen til nyliberalisme*. Oslo, 2003. s. 290-91, Scott Davies & Neil Guppy. ”Globalization and Educational reforms in Anglo-American democracies” i *Comparative Education Review*, vol 41, no 4. Chicago, 1997. s. 445, Alfred Oftedal Telhaug. *Norsk og internasjonal skoleutvikling*. Oslo, 1992. s. 72.

325 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 191.

326 Alfred Oftedal Telhaug. *Norsk og internasjonal skoleutvikling*. Oslo, 1992. s. 89.

327 Fremskritt 42, 1982.

musikk og gymnastikk.³²⁸ For å sikre elevenes utdannelse ble det i Storbritannia innført standardiserte nasjonale prøver når elevene var 7, 11, 14 og 16 år gamle. Disse målbare standardene skulle kunne vise hvor statens penger ble best brukt.³²⁹ Denne nyliberale formen for å måle utvikling er gjenkjennelig på mange ulike statlige felt (se kapittel II). Våren 1983 hadde FpU-lederen Skjervengen som mål at det skulle gjennomføres et landsdekkende ”fast pensum og kjernefag”. Det måtte, mente han, ”legges større vekt på karakterer og aktiv bruk av dem for å stimulere elevene.”³³⁰

I Ronald Reagans to presidentperioder, fra 1981–1989, var de amerikanske reformene langt mindre omfattende enn i Storbritannia, og er derfor et eksempel på en mindre omfattende liberalisering av utdanningspolitikken som også FrP lot seg inspirere av. Reagan-administrasjonen lanserte to viktige liberalistiske endringer; nasjonal testing av elevers kunnskap gjennom nasjonale prøver og store kutt i de offentlige budsjettene for utdanning. USA hadde over tid ”tolerated far lower academic achievement standards” enn Storbritannia, heter det i en fremstilling av de amerikanske utdanningsforskerne James W. Guthrie og Lawrence C. Pierce. Reformene var derfor mer grunnleggende og pedagogisk orientert. USAs skolesystem var svært fragmentert, der utdanning tradisjonelt var et delstatlig anliggende. De ulike statene, delstatsregioner og skoledistrikter hadde her hatt myndighet til å endre større eller mindre deler av skolens læreplaner og pensum.³³¹

I USA påpekte det statlige reformpanelet the National Commission on Educational Excellence (NCEE) i 1983 at den amerikanske skolen ikke kunne gi elevene den utdannelsen de trengte for å møte et kunnskapssamfunn.³³² Det amerikanske delstatsnivået gjorde det vanskelig for Reagan sentralt å reformere utdanningssektoren i den grad som Thatcher forsøkte i Storbritannia. Likevel gjennomførte flere delstater, som USAs største delstat California, omfattende pensum- og læreplanrevisjoner på bakgrunn av NCEEs rapporter. Dette skulle

328 Denne måten å organisere skolen har vært skandinavisk praksis gjennom flere tiår. Alfred Oftedal Telhaug. *Norsk og internasjonal skoleutvikling*. Oslo, 1992. s. 75.

329 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 193.

330 Fremskritt, udatert, 1983 – Fra mikrofilmen er det dessverre våren-sommeren 1983 tilnærmet umulig å avlese utgavenumre.

331 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 196-97, 201.

332 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 196.

gjøre utdanningen mer intensivt, helhetlig og sammenhengende, uten at dette ble forsøkt implementert på et statlig nivå.³³³ Andre delstater gjennomførte standardiserte prøver på alle skoler og påla skolene å informere brukerne (foreldre) om resultatene som forelå.

Reagan innførte likevelet nasjonalt utdanningspolitisk mål, som den første amerikanske presidenten, for et allment kunnskapsnivå. Innen år 2000 skulle amerikanske studenter i matematikk og naturfag være helt på verdenstoppen, noe som skulle oppnås ved trening og testing i prøver, etter vitenskapelig positivistisk praksis. Reagan-administrasjonen styrket også i 1988 The National Assessment of Educational Progress' (NAEP) mandat til å måle elevers grunnleggende ferdighetsnivå, etter en New Public Management-modell. Det ble testet ved bruk av standardiserte prøver, og lærerne fikk også i noen stater lønn delvis basert på resultatet og måloppnåelsen til elevene. Riktignok kunne de ulike delstatene selv velge om de ønsket å delta.³³⁴ Målingen utført i USA ble i FrP sett på som et interessant sammenligningsgrunnlag for testing av kunnskaper internasjonalt.

Her fulgte altså FrP Ronald Reagans administrasjon en linje innen testing av elevers utdanning. At FrP nødvendigvis var påvirket direkte av USAs politikk er i dette tilfellet vanskelig å påvise, og er ikke nødvendigvis hensiktsmessig å fremheve. Det er klart at det finnes likhetstrekk i den liberalistiske måten å se på utdanning på, for både Reagan og FrP.

FrP ønsket å se på muligheten for å privatisere hele eller deler av skolesektoren. Fra våren 1985 begynte en debatt i partiet om hva slags skole Norge burde ha. Tor Mikkjel Wara foreslo på landsmøtet i mars at "alle skoler bør være private." Han argumenterte for å gi alle foreldre et "verdipapir som gir rett til utdanning" som kunne gis til skolen foreldre og elev selv velger å gå på. Forslaget ble opprinnelig lansert av Milton Friedman og delvis gjennomført av Thatcher-regjeringen. Da Wara la det fram vakte det motstand langt inn i det liberalistiske FPU's eget sentralstyre, men han fikk likevel støtte på FPU's landsmøte. Wara mente selv at

333 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. "The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain" i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 197-98.

334 NAEP fikk sitt mandat allerede i 1966, men undersøkelsesorganet fikk ikke anledning til å sammenligne ulike stater, eller skoledistrikters, utdanningsinstitusjoner komparativt. Scott Davies & Neil Guppy. "Globalization and Educational reforms in Anglo-American democracies" i *Comparative Education Review*, vol 41, no 4. Chicago, 1997. s. 446.

”det bør være den endelige målsetning at hele skolevesenet privatiseres”.³³⁵ Forslaget ble internt utredet, men aldri en del av partiets partiprogram.

Inspirasjonen ble hentet fra Friedmans liberalistiske teori, men også fra britisk praksis. Før Margaret Thatcher overtok makten i Storbritannia hadde The Education Act of 1944 (TEA 44) vært den britiske statens forsøk på å utjevne sosiale forskjeller gjennom fellesskolen. TEA 44 hadde gitt store lokale friheter. Utdanning skulle være gratis, og en statlig innblanding ble sett på som unødig og uønsket.³³⁶ Dette er i samsvar med det Gustav Karlsen mener var en internasjonal konsensus i Vesten.

Disse to grunnbjelkene i utdanningsvesenet var, mente de konservative, for dyre å opprettholde. Etter 35 år mente Thatcher, og store deler av de britiske velgerne med henne, at staten i liten grad hadde maktet å minke den store sosioøkonomiske avstanden i Storbritannia, samtidig som The Education Act skapte det som for mange ble et avhengighetsforhold til staten, der de fattige hadde en svak økonomisk vekst og lav grad av individuell frihet. Når velferdsgoder som den offentlige skolen skulle tilby ikke hadde løftet den britiske arbeiderklassen, men i stedet, i følge Thatcher, erstattet arbeidsincentiver og selvoppholdelse med pervers latskap og juks, var det nødvendig å endre modellen for radikalt å aktivere den ikke godt nok utnyttede arbeids- og entreprenørskapskraften i Storbritannia.³³⁷

Thatcher reformerte den britiske skolen i to omganger. Først i en moderat reform gjennom The Education Act of 1980, som grunnleggende sett kun reformerte TEA fra 1944. Siden kom en mer dyptgående radikal endring i The Education Reform of 1988 (ERA). Under ERA skulle en sentraltstyrt skole tilby økt fokus på standardisert pensum og læreplaner.³³⁸ Nettopp denne endringen virker å være starten på den hovedretningen i utdanningspolitikken som Gustav E. Karlsen påpeker i *Utdanning, styring og marked*, med et økt fokus på nasjonal, politisk styring og redusert profesjonsinnflytelse.

TEA 80 og ERA søkte begge å gjenreise deler av et samfunn som ble truet fra utsiden, gjennom global økonomisk konkurranse. Der TEA 80 var en nødvendighet som følge av at

335 Fremskritt #12, 1985.

336 Alfred Oftedal Telhaug. *Norsk og internasjonal skoleutvikling*. Oslo, 1992. s. 71-72.

337 Margaret Thatcher sitert i Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås. *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietismen til nyliberalisme*. Oslo, 2003. s. 276.

338 Derek Fraser. *The evolution of the british welfare state*. Fourth edition. Houndmills, 2009. s. 309.

skolesystemet omtrent ikke var endret siden andre verdenskrig, var ERA et langsiktig grep fra Thatcher-regjeringen for å gjøre Storbritannia rustet til å møte internasjonal konkurranse, og for å bedre de økonomiske og sosiale utsiktene i Storbritannia. De konservative mente at en moderne kapitalistisk økonomi, som den britiske, ”fuelled by a more highly and broadly educated work force [ville være ...] more prosperous and democratic”.³³⁹ Nettopp derfor var denne reformen viktig for Thatcher.

Reformen ble innrettet for å gi studenter kunnskaper om økt brukerkontakt, problemløsning, entreprenørskap og ferdigheter til å forholde seg til ulike kulturer.³⁴⁰ Effektivitet og konkurransedyktighet gjennom en fornyelse av det individuelle ansvaret skulle erstatte den sosialliberale britiske skolen.

Den private organiseringen Fremskrittspartiet foreslo på slutten av 1980-tallet var inspirert av Storbritannias skolereformer. Fra 1985 ønsket partiet å fjerne skolenes geografiske inntaksgrenser på fylkesnivå, slik at elever skulle ha mulighet til selv å velge den skolen de ønsket å gå på.³⁴¹ Dette var begrunnet med markedstankegangen, da konkurranse mellom skoler ville begunstige elevene på de ulike skolene. På tampen av 1987 uttalte Tor Mikkell Wara til Aftenposten at man i Oslo, landets største fylke og byen der FrP satt i Byrådet, ville innføre skolekonkurranse på bakgrunn av karakterer. I tillegg ønsket partiet at de geografiske inntaksgrensene til skolene burde fjernes.³⁴² Dersom noen skoler ble mer populære enn beregnet skulle det være rom for å åpne for flere klasser på disse skolene. Tilsvarende skulle skoler med få søkere legges ned, mente Wara. Han var overbevist om at konkurranse og større handlefrihet ville bidra til økt nivåheving. ”Det vil motivere elevene til økt innsats. Gode karakterer (...) vil øke sjansen for å komme inn på den skolen eleven ønsker”.³⁴³ Våren 1988 ble de nye inntaksreglene innført i den videregående skolen.³⁴⁴ Året etter, i mars 1989 gikk

339 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 192.

340 Scott Davies & Neil Guppy. ”Globalization and Educational reforms in Anglo-American democracies” i *Comparative Education Review*, vol 41, no 4. Chicago, 1997. S.439, James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 191-92.

341 FrPs partiprogram 1985–89. under overskriften *En skole for fremtiden*.

342 Aftenposten 18.12.1987, ”FrP satser på konkurranse i Osloskolen”.

343 Ibid.

344 Aftenposten 10.02.1988, ”Opptak bare etter karakterer”. Denne politikken vedvarte i Oslo fra våren 1988–1992. Senere, i 1997–2005 ble fritt skolevalg i Oslo gjeninnført med noen modifikasjoner. I dag finnes en skolevalgøsning for Osloskolen som kombinerer karakterer og geografi. For mer bakgrunn se

partiet igjen ut med en lignende nasjonal løsning, som også skulle gjelde grunnskolen. Tor Mikkell Wara og partileder Carl I Hagen inviterte til pressekonferanse der et forslag om stykkprisfinansiering, der pengene skulle følge elevenes skolevalg på et fritt skolemarked, etter britisk modell, ble presentert. ”Vårt forslag er et oppgjør med enhetsskolen. Vi vil sette foreldrene i høysetet, framfor politikere og byråkrater” sa Hagen, mens Wara omtalte enhetsskolen som ”en ulykke for elevene. Det må gå galt når alle elever skal plasseres i samme bås for å lære nøyaktig like mye, og på samme måte”. ”Enhetsskolen har vi prøvd, og den virker ikke”, sa Hagen.³⁴⁵

I tillegg til at skolene skulle kjempe om elevene skulle de også kjempe om lærerne. Hagen framla planen om at skolene skulle kjempe for å få de beste lærerne på et åpent marked der lønns- og arbeidsvilkårene skulle avtales mellom den enkelte skole og de ansatte, eller gjennom lokale arbeidsorganisasjoner.³⁴⁶

Et liberalt trekk ved ERA var markedstenkningen. Gjennom den åpne innskrivnings-linjen (the open enrolment policy) som ERA-reformen lanserte, kunne elever skrive seg inn på den skolen de selv (foreldrene) ønsket. De ulike offentlige skolene kunne selv velge om de godtok elever på bakgrunn av det geografiske skoledistriktet, gjennom kvalifiseringsprøver og lignende, eller ved en blanding av disse to formene.³⁴⁷ Fordi brukere, først og fremst foreldre, hadde tilgang til de ulike offentlige skolenes gjennomsnittskarakterer på de nasjonale prøvene, skulle foreldre kunne gjøre et informert og rasjonelt valg for deres barn.³⁴⁸ ”We must give consumers of education a central part in decision making. That means freeing schools and colleges to deliver the standards that parents and employers want” sa Thatchers utdanningsminister, Kenneth Baker, til underhuset i 1987.³⁴⁹ Tanken bak denne linjen var at gode skoler ville tilknytte seg gode studenter, mens dårlige skoler ville miste potensielt dyktige studenter til fordel for de gode skolene. Ettersom at 75% av skolenes budsjett var stykkprissubsidieringer per elev ville det være et incentiv for lærere og ledere på dårlige

”Prestasjonsprinsipp og integrasjonsprinsipp - : Casestudie av "fritt skolevalg" i Oslo” av Cathrine Sveaas Huglen levert på ISS ved UiO 2005.

345 Aftenposten 14.03.1989, ”FrP vil la skolene kjempe om elevene”.

346 Aftenposten 14.03.1989, ”FrP vil la skolene kjempe om elevene”.

347 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 193.

348 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 194, Alfred Oftedal Telhaug. Norsk og internasjonal skoleutvikling. Oslo, 1992. s.78-79.

349 Alfred Oftedal Telhaug. *Norsk og internasjonal skoleutvikling*. Oslo, 1992. s. 79–80.

skoler for å høyne skolens prestasjonsnivå.³⁵⁰ Ved å måle gjennomsnittskarakterer, en kvantitativ test for å måle kvalitet, ble den vitenskapelige positivismen, med fokuset på kvantitative observasjonsdata som Gunnar E. Karlsen refererer til, tatt i bruk i Storbritannia. Den samme iveren etter å måle utvikling og læringsutbytte i skolen var tydelig også i FrP, som hadde åpenbare liberalistiske målsetninger innen partiets uttalte utdanningspolitikk.

Stykkprisfinansierte privatskoler

I valgprogrammet til FrP for perioden 1985–89, varslet partiet økt fokus på private skoleinitiativer. ”Fremskrittspartiet ønsker å utvide ordningen med private skoler. Det ligger i sakens natur at private skoler som oftest vil være bedre tilpasset arbeidsmarkedet.”³⁵¹ For å legge til rette for privatskoler, ville FrP ”vurdere å innføre et offentlig finansieringssystem slik at foreldrene og den enkelte elev kan velge skole på fritt grunnlag. Dette vil etablere en konkurranse om elevene og derved bidra til et kvalitativt bedre skoleverk.” Løsningen er i praksis det vi i dag kjenner som stykkprisfinansiering. Stykkprisfinansiering er helt grunnleggende i New Public Management-politikken, og liberalistisk etter Thatchers praksis. Dersom ikke den statlige stykkprisen holdt for å gi skolene de midlene utdanningsinstitusjonene mente de trengte, ville FrP åpne for at det resterende beløpet skulle kunne dekkes av elevene og foreldre selv. Det var på 1980-tallet ikke lov, men FrP gikk inn for et system som åpnet for dette. ”Dersom enkelte skoler velger å legge seg på en høyere kostnad pr. elev enn det som tilsvarer den offentlige godtgjørelsen, står de fritt til å gjøre det.”³⁵² En slik løsning ville bety en oppmykning og en nyorientering bort fra enhetsskolepolitikken.

Stykkprismodellen ble styrket i FrPs lokalvalgprogram 1987–1991, da partiet vedtok at det skulle være konkurranse i skoleverket. Dette skulle gjennomføres ved at de geografiske opptaksgrensene ble fjernet, og ved at den offentlige finansieringen av den enkelte skole skulle skje ved betaling per elev, uavhengig av om skolen var privat eller offentlig. Det ville bety en likestilling av private og offentlige skoler økonomisk, slik at det skulle bli en reell

350 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 193.

351 FrPs partiprogram 1985–89. under overskriften *En skole for fremtiden*.

352 FrPs partiprogram 1985–89. under overskriften *En skole for fremtiden*.

konkurransen, slik FrP så det, mellom skolene.³⁵³ Dette sto i sterk kontrast til den sterke offentlige skolen, som de konkurrerende stortingspartiene støttet opp under.

Fra 1989 sto det i partiprogrammet at hver skole skulle ha sitt eget skolestyre, ”bestående av foreldre, lærere og administrasjonen ved skolen. Foreldrene må være i flertall”.³⁵⁴ Disse styrene skulle hegne over hvordan skolene skulle driftes, men også hvilket pensum, ut over et overordnet nasjonalt pensum, skolens ansatte skulle undervise. For å kunne stille høye krav til lærere mente partiet at den enkelte læreren burde føre lønnsforhandlinger direkte med skolestyret, eller i det minste ved en lokal tillitsvalgt. I tillegg skulle lærere, rektorer og administrativt ansatte være ansatt på åremål.³⁵⁵ Gustav E. Karlsen skriver, som allerede omtalt, at det i Norge fra slutten av 1980-tallet i større grad enn tidligere fra sentralt politisk hold kom ønsker om å redusere profesjonsinnflytelsen i skolen. Tar man dette i betraktning kan det synes at Fremskrittspartiet og resten av Stortinget i noen grad hadde samme mål. Fremskrittspartiets mål var likevel av en mer radikal art.

Forslaget om å gjøre lønnsforhandlinger lokale og ansette lærere på åremål er gode eksempler på innflytelsesreduksjonen FrP var alene om. Denne måten å organisere skolene ligger svært tett opp mot ERA 88-reformen i Storbritannia, som ble gjennomført året før.

I den neste perioden, 1989–1993, sto det i valgprogrammet om Fremtidens skole at:

Fremskrittspartiet erkjenner at finansiering av skolene er en fellesoppgave. Alle barn skal gis tilbud om utdanning uavhengig av foreldrenes økonomi. Fremskrittspartiet vil derfor innføre et system hvor skolens økonomiske ressurser utnyttes til beste for elevene. Konkurransen mellom skolene fremmer kvaliteten.³⁵⁶

Her ble det slått fast at det *var* en vesentlig oppgave for FrP å fordeler goder mellom begunstigede og ubegunstigede i samfunnet. Altså var ikke Fremskrittspartiets utdanningspolitikk overordnet liberalistisk etter Friedmans utdanningsmodell, men i stor grad på linje med den amerikanske og britiske politiske praksisen.

Samtidig manøvrerte partiet seg bort fra enhetsskolen og endte opp med en løsning som iboende var både liberalistisk og populistisk. Partiet ønsket i denne perioden, som tidligere, å stykkprisfinansiere utdanningen til den enkelte elev, med skoleutvalg på fylkesnivå, uten

353 Referat fra landsmøtet, Fremskritt #17, 1987.

354 FrPs partiprogram 1989–1993, under overskriften *En skole for fremtiden*.

355 FrPs partiprogram 1989–1993, under overskriften *En skole for fremtiden*.

356 FrPs partiprogram 1989–1993, under overskriften *En skole for fremtiden*.

kunstige geografiske skiller³⁵⁷. FrP ville også fjerne rammetilskuddene til skolene, for å kunne bruke disse pengene slik at de best fulgte brukernes ønsker. Altså at hver bruker, eleven, fikk med seg sin pengepott, og skolene sto fritt til å bruke disse pengene slik de ønsket. Denne løsningen var mer radikal enn den britiske praksisen av ERA 80, fordi man i Storbritannia holdt av 25% av det offentlige skolebudsjettet til renovasjon og vedlikehold på den enkelte skolen, og kun ga brukerne 75% av den totale potten. Her gikk FrP lenger i liberaliseringen av skolevesenet enn Thatcher-regjeringen og den mest radikale amerikanske praksisen. At denne utdanningspolitikken fikk rotfeste i partiprogrammet er derfor oppsiktsvekkende, all den tid FrP overordnet i perioden fremsto mindre samlet rundt de nyliberale reformene som Thatcher i Storbritannia hadde ønsket, ettersom at partiet også huset verdikonservative og populistiske meningsbærere.

I utdanningspolitikken for høyere utdanning, var målet for ERA-reformen av 1980 å flytte utgifter fra staten over til det private markedet. Thatcher ble innvalgt på en plattform som lovet kutt i offentlige utgifter og bedre bruk av offentlige midler. Alt i 1981 kuttet hennes regjering 15% av budsjettene til alle statlige høyere utdanningsinstitusjoner, og ut Thatchers regjeringsperiode, ble de offentlige budsjettene for høyere utdanning kuttet enda mer.³⁵⁸ Kuttene skulle dekkes, enten ved å finne private sponsorer (beneficiaries) eller ved å kutte i programmer som var for dyre eller som ikke ble sett som nødvendige. De statlige budsjettkuttene kan i ettertid fremstå som paradoksale eller bakvendte, da ERAs formål var å løfte utdanningssektoren for å møte et stadig mer globalt, post-industrielt samfunn der kunnskap skulle bety mer enn noen gang. Det ser ut til at kunnskapen var billigere å produsere dersom den var sentralisert og gjort allmenn, framfor å ha et bredt tilbud til allmennheten.

Forslag til brudd med den norske skolemodellen

Fremskrittspartiets fremste forslag for å forbedre enhetsskolen var, basert på funn i Fremskritt, å kutte i offentlige utgifter. FpU-eren Tormod Sæbø hevdet i 1986 at skolens budsjetter i løpet av en trettiårsperiode fra 1955–1985 var blitt tredoblet, også etter inflasjon.³⁵⁹ Det var oppskriften på det han kalte ”En skole i krise”, særlig fordi antall lærere

357 Her oppfattet FrP *kunstige geografiske skiller* som skiller utover fylkesgrensene.

358 James W. Guthrie & Lawrence C. Pierce. ”The International Economy and National Education Reform: A comparison of education reforms in the United States and Great Britain” i *Oxford Review of Education*. Oxford, 1990. s. 195.

359 Fremskritt #30, 1986.

per elev nærmest hadde stått stille. Løsningen Sæbø foreslo var privatisering. Privatisering og åpen konkurranse, mente Sæbø, ville gi brukerne et bedre tilbud. ”[Skolene] vil ta hensyn til at kundene er vidt forskjellige slik at vi vil få et mangfoldig tilbud i stedet for dagens ensretting. De gode skoler vil øke sitt overskudd og utvide, de dårlige vil måtte innstille eller legge om driften. Nytenkning vil blomstre, i det man ikke trenger å kjempe frem nye ideer gjennom snevre fagmiljø og tunggrodd byråkrati”.³⁶⁰ Et lignende argument ble tatt i bruk av FpU-nestleder Paal A. Bjørnstad³⁶¹ to år senere, i 1988. I innlegget ”Har Norge verdens beste skole?” mente han at ”Norsk skole står igjen som *verdensmester* kun i å bruke penger”.³⁶² Bakgrunnen for påstanden hans var at internasjonale ferdighetstester viste at norske elever scoret gjennomsnittlig i alle sammenlignbare fag. I tillegg viste undersøkelsene, ifølge Bjørnstad, at ”klassestørrelse ikke betyr noe for elevenes motivasjon og resultater”. Dette mente han ”burde være en tankevekker når vi vet at Norge er det landet som har færrest elever pr. voksen ansatt i skoleverket. I tillegg er vi det landet som bruker mest penger på skoleverket pr. elev. Kanskje flere etter dette innser at ressursene i norsk skole ikke anvendes til beste for elevene?” For å løse problemet mente Bjørnstad, som hans partifeller ofte gjorde, at man burde se på private løsninger for å effektivisere utdanningssektoren, samt at økt konkurranse innen den offentlige skolen burde tas i bruk.³⁶³ Dette er nettopp eksempler på det Gunnar E. Karlsen omtaler som ønsket om å ”oppnå større effektivitet og høyere kvalitet ved bedre samordning av utdanningssystemene og systematisk evaluering og måling av resultatene”, samt økt bruk av naturvitenskapelige metoder for å måle kvalitet, som han mener er typisk for den utdanningspolitiske utviklingen i perioden.³⁶⁴

FrP mente også at de høye utgiftene knyttet til den norske skolen kunne løses ved å sikre en bedre norsk offentlig skole. I innstillingen fra kirke- og utdanningskomiteen om organisering og styring i utdanningssektoren våren 1991 presenterte FrP, i en appendiks, muligheten for å sikre gode lærere. Partiet mente at elevene ”i dagens skole i alt for høy grad er avhengig av hvilken klasse de kommer i – med andre ord – hvilken lærer/klasseforstander som blir ansvarlig for deres barn”.³⁶⁵ For at elever skulle oppnå best læring foreslo partiet at en skulle evaluere den offentlige skoles lærere. Evalueringen skulle ta form som en nasjonal prøve som

360 Fremskritt #30, 1986.

361 Bjørnstad sitter i dag som statssekretær i Finansdepartementet, selv om han opprinnelig trakk seg ut av partiet etter Bolkesjø-landsmøtet i 1994.

362 Fremskritt 21.04, 1988.

363 Fremskritt 21.04, 1988.

364 Gustav E. Karlsen. Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv. Oslo, 2006. s. 27–28.

365 Innst. S. nr. 186 (1990-91), s. 11.

elever fra fjerde klasse skulle gjennomgå. På bakgrunn av denne evalueringen skulle ”lærere som ikke holder mål kunne sies opp, og lærere som yder mer enn gjennomsnittet, kunne honoreres for sin innsats. Et slik evalueringssystem er avgjørende for resultatene og kvaliteten i vårt skolesystem”.³⁶⁶ Partiet fikk ikke gjennomslag for forslaget i innstillingen, og den store avstanden mellom denne tankegangen og konsensus blant resten av utdanningskomiteen ble gjentatte ganger kommentert i dokumentet.

FrPs utdanningspolitikk 1984–1994 – Et tenkt brudd med enhetsskolen

FrPs skolepolitikk ga i større grad uttrykk for en skepsis til økte utgifter enn direkte kuttforslag. Partiet ønsket å desentralisere ved å åpne skolemarkedet, slik at alle brukere selv skulle kunne få et bredest mulig tilbud. Samtidig var det vesentlig at staten skulle kunne kontrollere tjenesteprodusentene for å sikre brukerne et best mulig utdanningsprodukt. Elementer fra ERA-reformene til Thatchers regjering ble åpenbart brukt i arbeidet med disse reformforslagene, samt i mindre grad deler av Reagan-administrasjonens endringer.

Ved å gjennomføre radikale og liberalistisk frigjørende reformer, skulle Norges utdanningssektor endres slik som Storbritannias regjering hadde åpnet opp et lukket marked. Gjennom å måle ulike institusjoner opp mot hverandre skulle man fremme brukeraspektet fremfor alt annet. Samtidig som brukere fikk større potensiell makt, kunne staten spare inn på offentlige utgifter. Reformene var samtidig helt i tråd med FrP overordnede politiske mål, om ikke å fordele goder i samfunnet, men å gi ulike grupper like rettigheter gjennom å frigjøre lukkede markeder. I tillegg skulle statens utgifter reduseres, og i størst mulig grad effektiviseres. Dermed skulle den enkelte få økt personlig frihet gjennom utvidet valgfrihet og økt brukerinnflytelse.

Gustav E. Karlsen har ment at det fra slutten av 1980-tallet kom en ny forståelse blant den nasjonale politiske ledelse om at man kunne øke effektivitet og høyne kvalitet i skolen ved bedre samordning av utdanningssystemene og systematisk evaluering og måling av resultatene, etter en kvantitativ metode.³⁶⁷ I tråd med Karlsens påstand ønsket FrP å reformere utdanningspolitikken ved bedriftsmessige målinger og standardiseringer fra starten av 1980-tallet fram til 1994. I den første delen av tiåret hadde partiet et overordnet konservativt syn på

366 Innst. S. nr. 186 (1990-91), s. 11.

367 Gustav E. Karlsen. Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv. Oslo, 2006. s. 29–30.

utdanningen, der økonomisk måtehold mht. budsjetter og offentlige utgifter var viktig. I tillegg sto den kulturkonservative grunnsetningen om at skolen skulle være et sted å lære, ikke et sted å være, fjellstøtt. Senere i perioden, særlig fra 1986 og utover, fikk mer nyliberale verdier større plass i debatten om partiets utdanningspolitikk. For å måle nivåhevingen måtte standarder utarbeides, både for pensum og for testing, i større grad enn hva som var tilfellet i den norske skolen. Å måle en lærers måloppnåelse og evne til å formidle kunnskap på bakgrunn av elevers testresultater var en liberalistisk styringsmekanisme etter Milton Friedman og Friedrich Hayeks ideer. Det viser at Fremskrittspartiet utdanningspolitiske mål var et helt annet enn den sosialdemokratiske modellen. Partiet mente også at karakterer burde innføres så tidlig som mulig i utdanningen, helst før fylte 10 år. Partiet nærmet seg på dette området en fullstendig liberalistisk politikk og dette utgjør kjernen i FrPs utdanningspolitikk i perioden 1984–1994.

Ved å privatisere og konkurranseutsette utdanningen mente FrP at nivået på brukerne ville heves. Privatiseringsforslagene var som beskrevet mange, og også innad i partiet var det stor uenighet om helprivatisering var ønskelig. Konsensus i partiet var likevel at en oppmyking og privatisering i skolen, var nødvendig for å få en best mulig skole tilpasset en mer konkurransepreget hverdag. Selv om FrP ikke var det eneste partiet på Stortinget som så behovet for å tilpasse skoledagen til det postindustrielle samfunnet, gikk partiet vesentlig lenger i forslag om privatisering, måling og kutt.

Gustav E. Karlsen har også påpekt at det fra slutten av 1980-tallet var et økt ønske blant nasjonale politiske beslutningstakere om å ønske å sentralisere den politiske styring, og nasjonalt standardisere utdanningen ved å redusere profesjonsinnflytelsen i skolen.³⁶⁸ Denne sentraliseringen var ønskelig for å øke effektiviteten og målbarheten av læringsutbytte til elevene i den norske skolen. Samtidig hadde sentraliseringen av enhetsskolen en åpenbar bakside, mente man i FrP.

Argumentene mot en for sentralisert enhetsskole gikk altså langs to hovedlinjer. FrP angrep skolen på bakgrunn av manglende sentralisert styring, som gjorde kunnskap mer flyktig. Kunnskapen i den norske skolen ble av FrP sett på som for lite helhetlig. Denne helheten var det samme som Thatcher og Reagan etterlyste. Som følge av at Norge er et betydelig mindre

368 Gustav E. Karlsen. Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv. Oslo, 2006. s. 40–41.

land enn Storbritannia og USA, er likevel dette argumentet mindre fremtredende i FrPs politikk.

FrP angrep også enhetsskolen fordi muligheten for et bredere mangfold av ulike skoler å velge mellom for brukerne var viktig i partiets utdanningspolitikk. Fremfor alt ønsket FrP økt selvstyre på skolene, gjennom økt foreldredeltakelse, og stykkprisfinansiert skolevesen, der press og konkurranse skulle fremme bedre undervisning. I tillegg skulle konkurransen mellom skolene gjøre det lettere for forbrukerne, elever og foreldre å gjøre seg opp en mening om produktet, skolen og undervisningen. Ved å privatisere skolene ville også statens mulighet til å påvirke brukerne begrenses naturlig, noe man mente kunne gi et større meningsmangfold i den oppvoksende elevgruppen.

I FrPs utdanningspolitikk sto partiet samlet. Her var partiets interesser sammenfallende, på tross av ulik ideologisk tilnærming. De nyliberalistiske tilnærmingene til samtidens skole kunne underbygges og støttes opp ved å bruke populistisk og verdikonservativ argumentasjon. Samtidig synes det i Fremskritt som at interessen i partiet for utdanningspolitikk var forbeholdt en relativt liten gruppe. Denne gruppen bestod i all hovedsak av liberalistisk orienterte. Det kan ha vært med på å gjøre at utdanningspolitikken til Fremskrittspartiet i 1984-1994 ble mer helhetlig og gjennomgående liberalistisk enn resten av partiets politikk.

Konklusjon

Denne studiens hovedmål har vært å belyse Fremskrittspartiets liberalistiske tiår, mellom 1984 og 1994. Jeg har avdekket hvordan og på hvilke områder partiet ønsket å endre den nordiske modellen til fordel for en liberalistisk politikk. Jeg har også belyst nyliberalismen i en norsk kontekst, og klargjort for hvordan den norske liberalistiske politikken hentet sin inspirasjon og ideer fra ideologier og andre lands politiske praksis.

Mellom 1984–1994 fikk Fremskrittspartiet svært liten parlamentarisk gjennomslag for sin politikk, og var hovedsakelig et protesterende korrektiv for resten av Stortinget, og det norske samfunnet. Retorikk og realitet sto langt fra hverandre. Partiet foreslo likevel en rekke liberalistiske endringer i perioden.

Egalitet, høyt skattenivå og høy grad av statlige og offentlige inngrep har preget den nordiske modellen, i følge Mary Hilson. Rollen staten tok på seg for enkeltmenneskers liv, fra krybbe til graven, har i Norge vært udiskutabel. FrP mente statens ansvar og omfang var for stort. Partiet og dets støttespillere protesterte mot det offentlige, og opplevde statens støttende hånd som klam.

Modellen var langt unna det liberalistiske ideal. Nyliberalismen er, slik Daniel Stedman Jones har presisert den politiske praksis, kjennetegnet ved ønsket om å frigjøre markeder, statlig av- og deregulering, skattelette, arbeid for et begrenset statsstyre og et mer fleksibelt arbeidsmarked. Fordi denne politikken hadde likhetstrekk med protestpolitikken til FrP gikk flertallet av partiets medlemmer god for nyliberalismen, som en del av partiets grunnholdninger til samfunnet.

Fremskrittspartiets politikere, ledet an av partileder Carl I. Hagen, argumenterte samlet for en liberalistisk politikk. Privatisering av både helsevesen, sosialvesen og skoleverket, og en nedbygging av den sosialdemokratiske formynderpolitikken de mente den nordiske modellen representerte var hovedtyngden i argumentasjonen. FrP ville at statens utgifter til enkeltpersoner skulle vektlegges etter behov og grunnlag for behandling, på bekostning av de universelle og forhåndsbetalte løsningene den norske staten hadde bygget opp etter krigen.

Som vi har sett fikk liberalistene økt påvirkningskraft da Pål Atle Skjervengen i 1984 fikk innpass i FrPs programkomité. Nyliberalismen fikk imidlertid ikke forkjørsrett i ideologisk utforming av partiets politikk. Særlig etter Stortingsvalget i 1985 er det tydelig at liberalistenes ikke hentet inn like mange velgere som partiet håpet. Deres mulighet for å bestemme partiets politikk ble derfor redusert, da det ikke var de liberalistiske målsetningene som nådde velgerne. Da snudde også partilederen Carl I. Hagens oppslutning om det liberalistiske prosjektet. "Selv om målet for Fremskrittspartiet er radikale endringer er det verken mulig eller ønskelig å foreta disse over natten. Partiet må derfor være tilhenger av kompromisser og gradvise reformer" het det i Hagens resolusjonsforslag *En fremtid med rot i fortiden*, som ble vedtatt på Bolkesjølandsmøtet i 1994.³⁶⁹

FrP var splittet i ulike fraksjoner som gjorde det umulig for den liberalistiske grupperingen å få gjennomslag for de mest radikale liberalistiske programendringene de søkte å oppnå. Liberalistene i FrP mente at statens offentlige planlegging og inngrep førte til kaos. En fri økonomi, med det åpne markedet og en økt personlig frihet ville føre til produktivitet og harmoni.³⁷⁰ I sin enkelhet er dette betegnende på det ideologiske problemet som partiet slet med gjennom 1980-tallet og fram til Bolkesjølandsmøtet i 1994. Friheten i det åpne markedet var for liberalistene et universelt svar på spørsmål om statens organisering, mens populistene og de kulturkonservative mente at staten fremdeles var nødt til å holde på plass borgerne med en viss autoritet.

Avgrunnen mellom den liberalistiske politikken, og populismen og kulturkonservatismen gjorde samarbeid og forsoning vanskelig. Liberalister som Tor Mikkjel Wara, Pål Atle Skjervengen eller Ellen Christine Christiansen kunne ikke med troverdighet fremme en politikk med en lik politisk profil som John Alvheim, Øystein Hedstrøm eller Jan Simonsen.

FrP tok et verdivalg i 1994, og vedtok at staten skulle være en aktiv fordeler av sosiale og økonomiske goder, og partiet gikk inn for en mindre meritokratisk velferdspolitikk. Gjennom de foregående ti årene var dette utfallet derimot ikke gitt. Mange av liberalistene så for seg et norsk samfunn der forskjeller var naturlig, og statens oppgave skulle være å legge til rette for privat initiativ først og fremst. Disse forslagene ble ikke alltid spist opp av partiets populistere og kulturkonservative, men tidvis godtatt og fremmet også av moderate FrP-ere. Liberalistene

369 Fremskritt, 23.04.1994.

370 Fremskritt 10.02.1988.

mistet mye spillerom innad, da de ikke kunne vise til en folkelig appell, moderasjon i politiske prosesser og ved å vise en generell mangel på politisk teft. Viljen til å endre samfunnet etter Friedman, Rawls og Hayeks ideal fantes altså ikke i FrP i 1994, da de nyliberalistiske idealene var for dogmatiske og ekstreme til å kunne gjennomføres i det norske liberaldemokratiet.

Den illiberale innrettede politikken vant i Fremskrittspartiet frem på tilstrekkelig mange områder etter Hagens programforslagsendring i 1994. Flere av de sentrale liberalistene i partiet hadde innen da allerede selv valgt å trekke seg ut av partiet. Mange av dem som var igjen ble av partiets ledelse bedt om å melde seg ut. Andre ble værende i partiet, som marginale størrelser i den politiske utformingen av FrPs politikk etter oppgjøret på Bolkesjø.

Selv om Fremskrittspartiet var et statskeptisk parti, så partiet åpenbart på statens virkeområdet som noe mer enn en minimalistisk nattvekterstat. Statens oppgave var mer enn å verne om privat eiendomsrett. Etter landsmøtet i 1994 vedtok partiet flere kulturkonservative endringer i sitt program. FrP gjorde det klart at den norske stat skulle verne om et kristent livssyn og en statlig kristen livssynsopplæring, den kristne kulturarv og dens monogame ekteskapstradisjon, det offentlige hadde hovedansvaret for nordmenns utdanning, helsetjeneste, eldreomsorg og andre omsorgstilbud, samt hjelp til sosialt vanskeligstilte. Denne hjelpen, i sær finansieringen av hjelpen, måtte stilles av staten.³⁷¹

En omgripende omfordeling av goder var altså en viktig del av statens virkeområde. Partiet vedtok på landsmøtet at “staten har over lengre tid tilrøvet seg stadig mer makt over vanlige mennesker[.] Den eneste måten å snu denne utviklingen på, er å la folk [...] få beholde mer av egne penger”.³⁷² FrPs argumentasjon var altså fremdeles liberalt argumentert, men fundamentet og helheten i den nye partiresolusjonen var av en betydelig mer populistisk og verdikonservativ art.

I denne tiårsperioden kjempet liberalistene for en politikk basert på de nyliberale idealene til Milton Friedman, Friedrich Hayek og John Rawls, og den nyliberale praksisen til Margaret Thatcher og Ronald Reagan. Gjennom frigjøringen av markedene, av- og deregulering, senkning av skatter, en oppmykning av arbeidsmarkedet og et mer begrenset statsstyre maktet

371 Argumentene er hentet fra partileder Carl I. Hagens resolusjonsforslag, som ble vedtatt på Bolkesjø-landsmøtet i 1994. Fremskritt, 23.04.1994.

372 Fra Carl I. Hagens vedtatte resolusjonsforslag fra Bolkesjø-landsmøtet i 1994. Fremskritt, 23.04.1994.

Storbritannia og USA å endre statspraksisen og gi innbyggerne en individuell frihet nærmere Rawls, Friedman og Hayeks ideal. Dette ønsket liberalistene i FrP også for Norge. De nyliberale ideologenes innflytelse i FrPs politiske utforming forble likevel over tid marginal.

Liberalistene mente at FrP, ved å proklamere seg som liberalistiske, som Hagen gjorde i 1984, var nødt for å blant annet kjempe for et skille mellom kirke og stat, fjerne kristendomsundervisningen og erstatte den med en verdinøytral livssynsopplæring, liberalisere gen- og bioteknologien, ha en verdinøytral tilnærming til innvandrere og flyktninger og støtte en liberalisering av rus- og narkotikapolitikken. I tillegg kom mer basale problemstillinger som liberalisering og privatisering av statlig virksomhet, der det i partiet heller ikke var politisk enighet. Den mangelfulle oppslutningen om denne politikken fikk liberalistene i partiet til å spørre om hva kristenkonserverne og populistiske sosialister hadde i et liberalistisk parti å gjøre. Spørsmålet er betegnende for avstanden mellom liberalistene og resten av partiet.

Liberalistene i FrP ser ut til å dele den mest radikale formen for liberalistisk statssyn, der omfordeling av samfunnets goder sees på som et onde. Særlig innen partiets velferdspolitik er det tydelig at staten skulle være sterk og aktiv. Forskjellen fra den nordiske modellen var derimot at statens aktivitet innen velferdsspørsmål skulle være rettet mot de virkelig trengende, ikke allmennheten som sådan.

Hayeks og Friedmans komplementære ideologier lot seg ikke forene med et annet av partiets ønsker, at staten skulle ha et bredt spillerom for å påvirke samfunnet ovenfra. *Laissez-faire*-politikkenes iboende oppgivelse av politikernes sentrale makt ville kunne gi en personlig frihet som staten aldri kunne ta tilbake. Dette langsiktige kollektive tapet var for dyrt for FrP til at partiet var villige til å gå inn for en helhetlig liberalistisk politikk.

Liberalistenes mål for statsorganiseringen i Norge lå derfor i praksis nærmere John Rawls ideal enn både Friedman og Hayeks. Rawls samfunns mål om at liberty, opportunity, income og wealth skulle distribueres likt, dersom ikke alle ville nyte godt av en mindre jevn fordeling, kunne argumenteres på et generelt liberalistisk grunnlag. Samtidig var elastisiteten i Rawls ideal høy nok til at det delvis kunne romme både populistiske og kulturkonserverne

argumenter. Det gjorde venstre-liberalistiske tolkningen av Rawls ideal, det beste ideologiske argumentet for en helhetlig politikk for Fremskrittspartiet.

Innen forskningslitteraturen er Fremskrittspartiets historie lite studert. I arbeidet med denne masteroppgaven har en manglende helhetlig partihistorie derfor vært den største utfordringen. Forskning på FrPs fortid vil kunne belyse sider av norsk politisk historie som viser en annen historie enn den som er dekket i de store fortellingene om andre politiske partier. For å dekke hullet i partiets historie kreves det først og fremst at FrP tar et oppgjør med sin egen fortid ved å åpne sine arkiver for allmennheten. Da vil historikere i framtiden kanskje peke på flere konflikter og dypere ideologiske drøftinger innad i partiet.

Den liberalistiske perioden i FrP var ikke over ved Bolkesjø-landsmøtet i 1994, men det var starten på en nedprioritering av liberalistisk politikk, på bekostning av populistiske og kulturkonservative framstøt. I 1999, fem år etter Bolkesjø-landsmøtet etterlyste Fremskrittspartiet en norsk stat som skulle være mer aktivt i investeringer i Norge, og med det ble partiet et utgiftsparti, heller enn et statskeptisk, liberalistisk parti.

Litteratur

- Eichengreen, Barry. *The European Economy Since 1945 – Coordinated capitalism and beyond*. Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Ekeberg, Jan Ove, Snoen, Jan Arild. *Kong Carl. En Uautorisert biografi om Carl I. Hagen*. Oslo: Kagge Forlag, 2001.
- Eriksen, Trond Berg, Hopland, Anders, Tjønneland, Eivind, red. *Norsk idehistorie VI – Et lite land i verden 1950–2000*. Oslo: Aschehoug, 2003
- Fraser, Derek. *The evolution of the british welfare state. Fourth edition*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2009.
- Furre, Berge. *Norsk historie 1914–2000*. Oslo: Samlaget, 2000.
- Førde, Einar. *Vi er alle sosialdemokratar - åtte foredrag*. Oslo: Tiden, 1981
- Hagen, Carl I. *Ærlig talt. Memoarer 1944–2007*. Oslo: Cappelen Damm, 2007.
- Harvey, David. *A Brief history of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Hayek, Friedrich. *Road to serfdom*. London: Routledge & Kegan Paul, 1976.
- Hilson, Mary. *The Nordic model – Scandinavia since 1945*. London: Reaktion Books, 2011
- Hobsbawm, Eric. *The Ages of the extremes – A history of the world, 1914–1991*. New York: Vintage Books, 1996.
- Jones, Daniel Stedman. *Masters of the universe. Hayek, Friedman, and the birth of Neoliberal politics*. Princeton: Princeton University Press, 2012.
- Karlsen, Gustav E. *Utdanning, styring og marked – Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget, 2006.
- Lie, Einar. *Norsk økonomisk politikk etter 1905*. Oslo: Universitetsforlaget, 2012.
- Lillebø, Arild. *Økonomileksikon*. Oslo: Damm, 2005.
- Malnes, Raino, Midgaard, Knut. *Politisk tenkning*. 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget, 2009.
- Marowski, Philip, Plehwe, Dieter, red. *The Road from Mont Pelerin: The Making of a neoliberal thought collective*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- Mydske, Per Kristen, Claes, Dag Harlad, Lie, Amund, red. *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget, 2007.
- Nilsen, Håvard Friis, Smedshaug, Chr. Anton, red. *Troen på markedet – De nyliberale strateger*. Oslo: Res Publica, 2011.
- Nilsson, Torbjörn. *Norden runt i tvåhundra år. Jämförande studier om liberalism, konservatism och historiska myter*. Huddinge: Samtidshistoriska institutet, 2010

- Notaker, Hallvard. *Høyres Historie. Opprør og moderasjon. 1975–2005*. Oslo: Cappelen Damm, 2012.
- Palmer, R.R., Colton, Joel, Kramer, Lloyd. *A History of the modern world. 9th edition*. New York: Knopf, 2002.
- Perlstein, Rick. *The Invisible Bridge – The fall of Nixon and the rise of Reagan*. New York: Simon & Schuster, 2014
- Pharo, Helge Ø., Salmon, Patrick, red. *Britain and Norway: Special relationships*. Oslo: Akademika, 2012.
- Piketty, Thomas. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2014.
- Rand, Ayn. *Atlas Shrugged*. New York: Random House, 1957.
- Rawls, John. *A theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1971.
- Sandel, Michael, red. *Liberalism and its critics*. Oxford: Blackwell, 1984.
- Sejersted, Francis. *Opposisjon og posisjon. Høyres historie 1945-1981*. Oslo: Pax, 2003.
- Sejersted, Francis. *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax. 2005.
- Skovdal, Bernt: *Tingsten, totalitarismen och ideologierna*. Stockholm: Symposion, 1992.
- Slagstad, Rune: *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax, 1998.
- Steger, Manfred B., Roy, Ravi K.: *Neoliberalism. A very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Stieglitz, Joseph E: *Freefall. America, free markets, and the sinking of the world economy*. New York: Norton, 2010.
- Svendsen, Lars Fr. H.: *Rettferdighet. En innføring*. Oslo: Civita, 2014.
- Sørvoll, Jardar: “Norsk boligpolitikk i forandring 1970–2010. Dokumentasjon og debatt” i NOVA Rapport 16. Oslo, 2011.
- Telhaug, Alfred Oftedal, Mediås, Odd Asbjørn: *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietismen til nyliberalisme*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Telhaug, Alfred Oftedal: *Norsk og internasjonal skoleutvikling*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Troy, Gil: *The Reagan Revolution. A very short introduction*. New York: Oxford University Press, 2009.

Turner, Rachel S.: *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.

Wapshott, Nicholas: *Keynes / Hayek. The Clash That Defined Modern Economics*. New York: Norton, 2011.

Tidsskrift og aviser

Aftenposten, Oslo. 1979-1995. Lest i A-TEKST Retrievers avisarkiv.

Comparative Education Review, vol 41, no 4. Chicago, 1997. Hentet i PDF-format etter tekstsøk på JSTOR.org.

Dagens Næringsliv, Oslo. 1988-1995. Lest i A-TEKST Retrievers avisarkiv.

Fremskritt, Oslo. 1981-1995. Lest på mikrofilm på Nasjonalbiblioteket i Oslo.

Norsk Telegrambyrå, Oslo. 1981-1995. Lest i A-TEKST Retrievers avisarkiv.

Oxford Review of Education. Oxford, 1990. Hentet i PDF-format etter tekstsøk på JSTOR.org.

Nytt norsk tidsskrift. Oslo, 03, 2003 og 03/04, 2004.

Urban Studies. Volume 31, 4/5. 1994. Hentet i PDF-format etter tekstsøk på JSTOR.org.

Verdens Gang, Oslo. 1977-1995. Lest i A-TEKST Retrievers avisarkiv.

Masteroppgaver

Flote, Erling André: «Framstegsrørsla: For fagorganiserte flest? Framstegspartiet sitt syn på LO og arbeidslivspolitikken 1973 – 2007». Bergen. 2008.

Huglen, Cathrine Sveaas. «Prestasjonsprinsipp og integrasjonsprinsipp - : Casestudie av "fritt skolevalg" i Oslo». Oslo. 2005.

Simonsen, Tor Espen: «Høyrepopulismens politiske metamorfose på 1990-tallet: En komparativ studie av de tre nordiske partiene Fremskridtspartiet, Dansk Folkeparti og Fremskrittspartiet». Oslo, 2007.

Skjørestad, Anna: «Et liberalistisk parti? Fremskrittspartiets politiske profil fra 1989 til 2005». Bergen, 2008.